

Bakalářská práce

Hodina učitele: návrh vzdělávacího programu ke zvýšení občanské angažovanosti středoškolské mládeže.

Mikuláš Pštross

Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií

Vedoucí práce: doc. Ing. Karel Müller, CSc.

Praha, 2006

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne 22.6.2006

.....

podpis

Chtěl bych tímto srdečně poděkovat vedoucímu této bakalářské práce, panu docentu Karlu Müllerovi za ochotnou pomoc, inspirativní kritické připomínky, a týmového ducha, který vždy provázel naše velice příjemné diskuse nad rozdělanými řádky.

OBSAH

I. Úvod	10
(A) Popis práce	10
1) Otázka objektivit analýzy	10
2) Specifika českého prostředí	10
3) Struktura bakalářské práce	11
4) Abstract in English	12
(B) Dahrendorfova předpověď	13
1) Hodina občana	13
2) Hodina učitele	14
II. TEORETICKÁ ČÁST	16
(A) Moderní instituce	16
1) Reflexivita	16
2) Reflexivní modernita	17
3) Institucionální anebo kulturní zázemí?	18
4) Kritické zhodnocení rozporu	18
(B) Demokracie	20
Institucionální rámce demokracie	20
1) Makroúroveň demokracie: <i>kratein</i>	22
a) Popperovo pojetí demokracie	22
i) Nenásilná změna vlády	22
ii) Kritický racionalismus	23
iii) Demokracie jakožto předmět naší odpovědnosti	24
iv) Otevřená společnost	24
v) Shrnutí	25
b) Teorie demokracie Giovanni Sartoriho	25
2) Mezoúroveň demokracie: Občanská společnost	26
a) Vymezení termínu občanská společnost	26
i) Minimalistické pojetí	26
ii) Pluralismus občanské společnosti	27
iii) Komplementarita mezi státem a občanskou společností	27
iv) Úloha sociální hnutí	28
v) Shrnutí	29
b) Formy občanské angažovanosti	29
i) Formální angažování	29
Fiktivní příběh (a)	29
ii) Dobrovolnictví – formální/ neformální	30
iii) Neformální angažování	31
Fiktivní příběh (b)	31
iv) Shrnutí	31
c) Situace v České republice	32
i) Howard: problémy občanské společnosti	32
ii) Nedůvěra v České republice	32
iii) Řešení krize důvěry	33
iv) Mezinárodní výzkum CIVICUS	33
v) Shrnutí	34
3) Mikroúroveň demokracie: <i>démos</i>	34

Definice demokratických dispozic.....	34
i) Sociální kapitál	34
ii) Problémy s pojmem sociální kapitál.....	35
iii) Klíčové kompetence	36
iv) Shrnutí oddílů i) – iii)	36
v) Dispozice spouštěcí a umožňující.....	37
a) <i>Spouštěcí</i> demokratické dispozice: důvěra	39
i) Giddensovo pojetí důvěry.....	39
Emocionální a racionální základ důvěry	39
Přístupové body expertních systémů	40
Budování důvěry	41
Aktivní důvěra.....	41
Shrnutí Giddensova pojetí důvěry	41
ii) Fukuyamovo pojetí důvěry.....	42
iii) Důvěra jako <i>spouštěcí</i> demokratická dispozice.....	43
b) <i>Umožňující</i> demokratické dispozice: znalosti o fungování demokracie	43
i) Nová povaha vědění	43
ii) Znalosti jakožto <i>umožňující</i> demokratická dispozice	44
c) <i>Umožňující</i> demokratické dispozice: komunikativní dovednosti.....	44
i) Habermas „Dějiny kritické občanské společnosti“	44
ii) Rovnost a komunikace: Amerika očima de Toquevilla	46
iii) Komunikativní dovednosti jako <i>umožňující</i> demokratická dispozice.....	46
(C) Hypotézy bakalářské práce	48
(D) Procesy socializace: primární a sekundární	49
1) Teorie socializace podle Bergera a Luckmana	49
a) Primární socializace.....	50
b) Sekundární socializace	50
c) Úspěšnost sekundární socializace	50
2) Reflexivita vědění jako katalyzátor osvojení.....	51
3) Úvaha nad hypotézou č. 1	51
(E) Shrnutí teoretické části	51
III. PRAKTICKÁ ČÁST	54
(A) Triangl – popis vzdělávacího programu.....	54
Cílová skupina	55
1) Klub dobrovolníků	55
a) Neformální setkání, přednášky	55
b) Dobrovolnická činnost jednorázová	55
c) Dobrovolnictví na dlouhodobější bázi	56
d) Humanitární sbírky.....	56
2) Kurzy o demokracii a dobrovolnictví.....	56
a) Obsahová náplň kurzů	56
3) Kroužek debatování/diskuse.....	56
a) Historie debatního programu Karla Poppera v České republice	57
b) Formát debaty.....	57
4) Technické otázky.....	58
a) Implementace do výuky.....	58
b) Škola jako zprostředkovatel.....	59
(B) Program Triangl na Gymnáziu na Praze 6, Nad Alejí.....	60

1) Historie klubu dobrovolníků	60
2) Historie a fungování kurzů o demokracii	60
3) Historie Debatní ligy na Gymnáziu Nad Alejí	61
Nastínění další argumentace	61
IV. HODNOCENÍ TRIANGLU	63
(A) Metody hodnocení	63
1) Analýza za pomoci teorie	63
2) Komparace s podobnou iniciativou	63
a) Cíle programu <i>Make a Connection – Připoj se</i>	64
b) Česká verze programu	64
3) Výzkum Brandeis University v Bostonu	65
4) Dotazník pro absolventy kurzu o demokracii	66
(B) Hodnocení Trianglu	66
1) Klub dobrovolníků	66
Teorie	66
Komparace	67
Výzkum	67
Shrnutí	68
2) Kurzy o demokracii	68
Teorie	68
Komparace	69
Výzkum	69
Dotazníkové šetření	69
Shrnutí	70
3) Kroužek debaty	70
Teorie	70
Komparace	71
Výzkum	71
Kritické shrnutí	71
4) Hodnocení programu Trianglu: závěrečné shrnutí	71
V. ZÁVĚR	73
VI. BIBLIOGRAFIE	74
VII. PŘÍLOHY	78
(A) Průběh konání kurzů a kroužků na Gymnáziu Nad Alejí	78
1) Klub dobrovolníků	78
a) Neformální setkání, přednášky	78
b) Dobrovolnická činnost jednorázová a na dlouhodobější bázi	78
c) Dobrovolnictví na dlouhodobější bázi	78
d) Humanitární sbírky	79
i) Školní rok 2004/05	79
ii) Školní rok 2005/06	79
2) Kurzy o demokracii	80
a) Termíny kurzů	80
i) Školní rok 2004/05	80
ii) Školní rok 2005/06	80
b) Osnova kurzů Paleta	81
i) Diskuse	81
Co si představuji pod pojmem demokracie?	81

Jakým nebezpečím čelí dnešní demokracie?	81
Jak se mohou občané zapojit do veřejného dění?	82
Co může občany k angažovanosti motivovat?	82
ii) Nástin teorie nestátních neziskových organizací	83
Význam neziskových organizací	83
Spoluhráč, ne nepřítel	83
Neziskové organizace a stát	83
Neziskové organizace a ekonomická sféra	84
Důležité termíny	85
Veřejně a vzájemně prospěšná organizace	85
Zakládání právnické osoby	86
Neformální skupina	86
Profesionální skupina	86
Poslání, cíle, strategický plán	87
Poslání	87
Cíle	87
Strategický plán, projekty	88
Charakteristické vlastnosti nestátních neziskových organizací	88
Nestátní	88
Dobrovolné	88
Autonomní, samosprávné	88
Neziskové	89
Institucionalizované	89
Daňové zvýhodnění	89
iii) Vznik a fungování nestátních neziskových organizací (NNO)	89
Druhy NNO v ČR	90
Občanské sdružení	90
Obecně prospěšná společnost	90
Nadace a nadační fond	91
Církev a náboženské společnosti	91
Družstva, pojišťovny, odbory	92
Zastřešující organizace občanského sektoru	92
Projekty	92
Fundraising	93
Public Relations – vztahy s veřejností	94
c) Pracovní listy kurzu o demokracii	94
3) Kroužek Anglické debatní ligy	108
a) Program debatních schůzek (sessions)	108
i) Debate sessions - season 2003/04	108
ii) Debate sessions - season 2004/05	109
b) Základní debatní kuchařka	111
i) Úkoly pro učitele	111
Jak vybrat dobrou rezoluci?	111
Vlastnosti dobré rezoluce	111
Příklady rezolucí:	112
Politické:	112
Společenské:	112
Etické	112

Zábavné	112
Rozdělování týmů a stran	113
Příprava místnosti.....	113
Rozhodování	113
Vyhlášení rozhodnutí	113
ii) Úkoly pro studenty	114
Definice	114
Argumenty.....	115
Křížové otázky	116
Čas na přípravu	116
Rozdělení úloh v týmu	116
iii) Slovo na závěr	117
(B) Výzkumy, které byly použity při hodnocení Trianglu	118
1) Dotazník k pilotnímu kurzu o neziskových organizacích ze dne 12.11.2004	118
a) Formulář dotazníku.....	118
b) Odpovědi respondentů.....	118
2) Výzkum v rámci programu Make a Connection – Připoj se	122

„Někdy si myslím, že jsme udělali velkou chybu, když jsme nechali o svobodě mluvit jen básníky a táborové řečníky. Vy to třeba nevíte, ale já mám poezii rád. Nečtu ji moc, ale bez některých knížek, bez některých veršů, ke kterým se vždycky vracím, bych nemohl být. Jenže básníci nedefinují věci moc přesně. A už vůbec nedefinují věci jasně táboroví řečníci, které tolik nemiluju jako básníky. O svobodě jsme měli nechat mluvit učitele. Děti se měly učit o svobodě ve škole. Docela vždycky. Tak jako se učí psát a počítat. A měl by to být povinný předmět. Náramně povinný. Každý den. Měli jsme je učit, že svoboda není jenom takové láska-páska, vlast-mast, že to není jenom to básnické volání po křídlech. Měli jsme je učit, jaký je rozdíl mezi skutečnou svobodou a anarchií. Jak svobodu je třeba vždycky spojit s kázní. Jak každý může dělat, co chce, ale jen pokud při tom nešlape sousedovi na kuří oko.“¹

JAN MASARYK

¹ V. FISCHL, *Hovory s Janem Masarykem*, 1. vyd. Praha: Česká Expedice, 1996, s. 20.

I. ÚVOD

(A) Popis práce

Tato bakalářská práce si klade za cíl přispět do diskuse o rozvoji české občanské společnosti. Jak ostatně napovídá již její název, předkládám v ní návrh na podporu veřejné angažovanosti u středoškolské mládeže (věk zhruba 15 – 19 let), který má své teoretické opodstatnění. Přicházím s návrhem programu Triangl, který lze podle mého názoru začlenit do středoškolské výuky. Název Triangl poukazuje na to, že program se skládá ze tří částí: klubu dobrovolníků, kurzů o demokracii a debaťního kroužku.

Myšlenky, které v této práci předkládám, shrnují mou zkušenost s neziskovými a dobrovolnickými aktivitami za posledních 6 let. Na pražském Gymnáziu Nad Alejí jsem se podílel na přípravě kurzů, které jsou součástí programu Triangl. Praktické zkušenosti s organizací programu jsem získal zde.

Základní otázkou našeho zkoumání je, jak motivovat mládež k občanské aktivitě. Prostředí české občanské společnosti nabízí rozsáhlé spektrum možností zapojování; problémem je však to, že tyto možnosti nejsou plně využívány.

Teze předložené v této práci byly původně založeny na intuitivním chápání tématu. Pro účely vědeckosti argumentace jsem je však musel podepřít teoretickými konstrukcemi. Argumentuji například, že v procesech zapojování se do veřejné činnosti hrají roli určité *demokratické dispozice* – sociálně-psychologické předpoklady pro jedincovo zapojování a fungování ve strukturách občanské společnosti. Existenci těchto *dispozic* nám naznačuje intuice – tušíme, že účast na věcech veřejných je podmíněna mnohými aspekty. Pokud však máme navrhnout program, který umožňuje osvojení těchto dispozic, musí jít naše analýza více do hloubky.

1) Otázka objektivit analýzy

Tato práce se tedy snaží o teoretické zakotvení praktické zkušenosti, kterou jsem měl možnost získat při aktivitách za posledních 6 let. Způsob argumentace však této situaci úplně neodpovídá: práce začíná rozбором myšlenek vybraných autorů (*teoretická část*), která pak ústí do přednesení návrhu vzdělávacího programu (*praktická část*). Program Triangl je pak hodnocen mj. také na základě této teorie.

Toto schéma může narušit objektivitu výzkumu. Na druhou stranu má však tato práce posloužit učitelům a studentům středních škol jako inspirace. Z toho důvodu si nekladu za cíl uskutečnit hloubkový výzkum efektivity navrhovaného programu. Takový výzkum by měl ostatně uskutečnit někdo jiný. Předkládané hodnocení je pouze částečné; jsem samozřejmě nějakým způsobem zaujatý – hodnotím návrh, který sám obhajuji. Zastávám názor, že pomocí programu Triangl se dá zvýšit úroveň občanské angažovanosti u středoškoláků.

V práci se zabývám celou řadou sociálních jevů, které mohou mít na občanskou angažovanost vliv pouze velmi okrajově – např. etickými a náboženskými souvislostmi a vlivem rodinného prostředí. Předkládané schéma je jedním z dílů obsáhlého souboru vlivů.

2) Specifika českého prostředí

Při rozboru literatury se odvolávám na domácí i zahraniční autory. Můžeme se ptát, zda zkušenosti z ciziny jsou aplikovatelné na naše podmínky. Některé aspekty přechodu od komunistické k demokratické společnosti popíši do větší hloubky v kapitole o české občanské společnosti. Zdá se však, že aplikace zahraniční zkušenosti může být zkrslující.

Podle mého názoru lze teoretické konstrukty zahraničních autorů přenést do českého prostředí stejným způsobem, jakým Česká republika převzala demokratické instituce po pádu komunismu. V pozadí mých úvah tedy platí předpoklad, že demokratické hodnoty mají univerzální charakter – určitě alespoň v evropském a americkém kontextu.

Kromě toho může osoba zvenčí lépe interpretovat některé vzorce jednání, které aktérům tohoto jednání zůstávají skryty. Z těchto důvodů např. shrnuji některé poznatky amerického sociologa Marka Howarda; stejnou výhodu má i užití Dahrendorfova schématu, které v této práci plní funkci základního myšlenkového paradigmatu.

Zatímco struktury delegování moci byly v nově vznikající české demokracii již vytvořeny (v této souvislosti mluví Dahrendorf o tzv. hodině právníka a hodině politika), v oblasti mentality Čechů naráží občanská společnost na mnohé překážky. Je potřeba změnit mentalitu ob. Za prostředí, ve kterém by se změna k lepšímu mohla uskutečnit, považuji středoškolský stupeň vzdělávacího procesu.

3) Struktura bakalářské práce

Pokusím se nyní krátce nastínit argumentační strukturu této práce. Na samém počátku stojí úvahy popis Dahrendorfovy předpovědi, po kterém následuje další oddíl: teoretická část.

Ta je rozdělena do čtyř hlavních kapitol. V první předložím interpretaci teorie moderních institucí. V druhé kapitole pak popíši principy fungování demokracie; rozdělují ji do tří podkapitol.

V první z nich se zabývám *makrorovinou* demokracie – obecnými principy, které stojí v pozadí pravidel demokratického zřízení. Druhou rovinu – *mezorovinu* – představuji jako sféru občanské společnosti. Přikloním se zde k jednomu z jejích teoretických konceptů a pokusím se ukázat na některé rysy českého prostředí. V této práci zastávám názor, že *mezorovina* je místem průniku mezi *makro-* a *mikro-* rovinou institucionálního rámce demokracie. Poslední část se zabývá právě *mikrorovinou*; demokracii zde budeme zkoumat z pohledu jedince.

Tato třetí rovina je pro naše účely velmi důležitá: je množinou občanů, kteří se mohou veřejně angažovat. Jinak řečeno, *mikrorovina* se týká sociálně-psychologických aspektů osobnosti, které jedince motivují k participaci na věcech veřejných a dávají mu potřebnou výbavu pro uskutečňování jeho cílů ve sféře občanské společnosti. Tyto osobnostní „vlohy“ označuji vlastním pojmem *demokratické dispozice*.

Ve třetí kapitole teoretické části práce předkládám dvě hypotézy pro další bádání: „*Prostředí školy je vhodné pro osvojení těch postojů, vědomostí a dovedností, které podmiňují občanskou angažovanost jedince*“, „*Program Triangl pomůže zvýšit občanskou angažovanost středoškolské mládeže*.“ Analýze první hypotézy se budu věnovat při popisu procesů primární a sekundární socializace. To je obsahem čtvrté kapitoly a tímto teoretická část končí.

Dalším oddílem této bakalářské práce je praktická část. K ověření druhé hypotézy nejdříve podrobně popíši fungování programu Triangl; v návaznosti na to pak čtenáře seznámím s fungováním kurzů na Gymnáziu Nad Alejí. Triangl se skládá ze tří částí: klubu dobrovolníků, kurzů o demokracii a z debatního kroužku. Každá z těchto komponent se snaží odpovědět na potřebu jedné z demokratických dispozic, o které mluví teorie.

Ke skloubení teoretické a praktické části programu nastane v závěrečné části práce. Zde popíši metodu hodnocení Trianglu a toto hodnocení částečně také uskutečním.

4) Abstract in English

The Hour of the Teacher: the proposal of an educational program to increase the civic engagement of high school students.

The aim of this bachelor's thesis is to analyze elements that influence civic engagement of high school students and to introduce a policy which will solve the need of such involvement. I claim that there exist certain *democratic dispositions* which motivate young people to be active and enable them to work effectively on achieving goals in the sphere of civil society. These dispositions are trust, knowledge about democratic institutions, and communication skills.

The title of my thesis (*The Hour of the Teacher*) is derived from Ralf Dahrendorf's prognosis about the democratic development of former communist countries. This scholar claims that three specific time periods play a role in the transformation of a *closed communist society* into an *open democratic society*: the *hour of the lawyer*, the *hour of the politician* and the *hour of the citizen*. In addition to Dahrendorf's scheme I claim that for the Czech Republic, the *hour of the teacher* has begun. We need to concentrate on education in order to nurture democratic citizenship habits.

The paper is divided into three main parts: Theoretical, Practical and the Final Evaluation. In the Theoretical part I analyze the characteristics of modern institutions; then I distinguish between three institutional levels of democracy: principles of governing and power delegating (the *macrolevel*), forms of engagement within the sphere of civil society (the *mezzolevel*) and the individual aspects of democratic citizenship (the *microlevel*). I claim that democratic dispositions linked to an individual play a role in how people join the mezzolevel to influence the solving of public issues within the boundaries of the macro institutional frame of democracy.

Following the theory I then introduce two hypothesis: 1) that education can positively influence student's habits in terms of involvement in public issues and 2) that the educational program, which I'm introducing, serves as an effective tool of secondary socialization. The first hypothesis is judged on the merits of the theory of socialization.

In the Practical part I present an educational program which I designed to help build democratic dispositions among high school students. It is called the *Triangle* and it consists of three parts: a volunteer club, courses on democracy and a debate club. This program has partly been implemented at a high school in Prague, Gymnázium Nad Alejí.

I then proceed on dealing with the second hypothesis by evaluating *Triangle* through the following methods A) on the merits of the theory, b) by comparing *Triangle* to a similar educational initiative, C) by analyzing interviews which I have conducted with Czech volunteers and D) by interpreting the results from a short survey which I had distributed to the participants of the courses on democracy.

Finally, the theory and practice are evaluated revealing that the second hypothesis can stand: *Triangle* does help improve the levels of civic engagement among high school students and can serve as an inspiration for teachers who are thinking about starting up a similar program at their school.

(B) Dahrendorfova předpověď

Jako rámec našich úvah nám poslouží teorie *tří generací*, kterou ve svém díle *Úvahy o revoluci v Evropě* představil německý sociolog Ralf Dahrendorf.² *Úvahy* byly sepsány v roce 1990 a mají prognostický charakter.

1) Hodina občana

Ve své knize přináší Dahrendorf tezi, že přechod od komunistické společnosti ke společnosti otevřené probíhá ve třech paralelně probíhajících fázích. Na revoluční dění těsně navazuje tzv. *hodina právníka* – zhruba šestiměsíční období, ve kterém je vytvořena a zakotvena ústava svobody. Jak říká Dahrendorf, „*Svoboda nenastane sama od sebe; musí být vytvořena.*“³ Prvotní úsilí českých a slovenských politiků se opravdu soustředilo na vytvoření tohoto základního právního rámce. Pro naše účely je důležité zmínit, že ústava československé federativní republiky (a pozdější ústavy dvou nezávislých států – České republiky a Slovenska) přijala Listinu základních práv a svobod. Zde jsou mj. obsaženy svobody slova a sdružování, které tvoří nutnou podmínku pro vznik a fungování všech občanských iniciativ.

Jak budu dále tvrdit v této práci, existence právních norem umožňujících participaci ještě sama o sobě nezaručuje praktické uplatnění těchto možností. Na hodinu právníka navazuje tzv. *hodina politika*. Zatímco političtí představitelé vznikající demokracie měli jednotný cíl – nahradit komunistický model politiky otevřenou společností – v oblasti každodenní politiky se již jejich názory začaly lišit. Otevřela se otázka, jakým směrem se má ubírat vládní politika v oblasti hospodářských reforem a politických změn. „*Formální proces ústavní reformy trvá alespoň šest měsíců; všeobecný pocit, že v důsledku hospodářské reformy se situace zlepšuje, zavládne těžko dřív než za nějakých šest let.*“⁴ Hodina politika měla tedy podle Dahrendorfa trvat 6 let.

Po právníkovi a politikovi nastupuje na řadu občan a právě v tomto bodě se naše práce nejvíce odkazuje na Dahrendorfovu tezi. Třetí podmínkou otevřené společnosti je položení společenských základů, které odolají i v okamžicích případné krize. Tímto má Dahrendorf na mysli vytvoření oblasti aktivního občanského sdružování a rozvoj občanských ctností – zdvořilosti a tolerance. *Hodina občana* – neboť takto autor *Úvah* nazývá období, ve kterém se na „otevření“ společnosti podílejí sami občané, však podle Dahrendorfa bude trvat celých 60 let.⁵

Jinak řečeno, v *hodině občana* se dostává ke slovu to, co bychom mohli nazvat „praktické občanství“. To je podle našeho mínění závislé na jistých demokratických dispozicích – schopnostech občanů realizovat vlastní svobodu. Předpověď vyznívá pesimisticky: k tomu, aby se v každodenních situacích začal realizovat duch občanství, je potřeba doby až tří generací. „Sametový“ převrat nesporně přinesl obrovské změny v oblasti institucionálního rámce demokracie. Co se mentality řadových občanů týče, bude změna zdoluhavá a náročná.

² R. DAHRENDORF, *Úvahy o revoluci v Evropě. V dopise, který měl být zaslán jistému pánovi ve Varšavě*, 1. vyd. Praha: Nakladatelství Evropského literárního klubu, 1991.

³ *Tamt.*, s. 80.

⁴ *Tamt.*, s. 92.

⁵ Občanské uvědomění, že lze žít aktivně a plně, roste podle Dahrendorfa až 60 let. *Tamt.*, s. 92.

2) Hodina učitele

Jakým způsobem se bude dále vyvíjet občanská společnost v České republice? Pokud se budeme držet Dahrendorfovy teze, pak ještě neuplynula ani třetina času pro „otevření“ mentality českých občanů. Týž autor sám říká, že občanské uvědomění budovat nelze – spíše než o plánování jde o zaručení prostoru pro různotvárnost.⁶ Kromě toho, jak ukazuje ve své knize *Češi a občanská společnost* Karel Müller, Češi nikdy nezažili občanskou společnost ve své ryzí formě.⁷

Na Dahrendorfovo schéma v tomto bodě navážeme. Ztotožňujeme se s názorem, že potrvá několik desetiletí než demokratické instituce – formální i neformální – získají své pevné základy. V této bakalářské práci však chceme ukázat, že změnu mentality obyvatelstva lze pozitivním způsobem ovlivňovat pomocí angažovaných projektů. Prostředkem této politiky může být vzdělávací systém. Předkládáme návrh úpravy středoškolských osnov, který, doufáme, poslouží jako inspirace pro učitele, kteří by se tématem chtěli dále zabývat. Podle našeho názoru slouží program Triangl jako záplata na deficit *demokratických dispozic*, který má negativní vliv na občanskou angažovanost obecně.

Abych použil Dahrendorfova slovníku, nastala *hodina učitele* – období ve kterém může mít vzdělání velký vliv na otevírání se lidských srdcí. Necháme stranou otázku, jak dlouho toto časové období potrvá. Zastávám však tezi, že *hodina občana*, o které mluví Dahrendorf, musí počítat se vzděláním. Díky školní výuce dostává občanská společnost novou šanci.⁸

⁶ *Tamt.*, s. 98.

⁷ Takovouto ryzí formou konceptu občanské společnosti je „...společnost sebevědomých, autonomních a sebekritických občanů.“ K. MÜLLER, *Češi a občanská společnost: pojem, problémy, východiska*, 1. vyd. Praha: Triton, 2002, s. 201.

⁸ Mohli bychom také argumentovat, že paralelně s hodinou politika a občana se odehrává hodina diplomata. Tato teze souvisí s vývojem začleňování České republiky do struktur mezinárodních a nadnárodních organizací jako je Evropská Unie, NATO nebo Světová banka. Nutno zdůraznit, že teze o hodině diplomata není s hodinou občana v rozporu. Právě naopak: politická kultura z vyspělých západních zemí může ovlivnit k lepšímu i vývoj české občanské společnosti. Je však mimo rámec této bakalářské práce analyzovat dopad mezinárodních institucí na vývoj občanské angažovanosti českých občanů.

„To se ví, když řeknete demokracie, je to jenom slovo. Jako jiná slova. Přátelství, biograf, snídane, bačkory. Důležité je, co je za tím slovem a co je v něm. Některá slova jsou, kamaráde, náramně gumová. A demokracie je naneštěstí jedno z těchto slov.“⁹

⁹ V. FISCHL, *Hovory s Janem Masarykem*, s. 32.

II. TEORETICKÁ ČÁST

Politické návrhy se neobejdou bez teoretického zakotvení. Účelem následujících kapitol je vymezení klíčové pojmy týkající se našeho tématu a ukázat, jak danou věc popisují vybraní autoři. Na těchto základech bych pak chtěl přednést návrh vzdělávacího programu Triangl a argumentovat pro jeho případné začlenění do školních osnov. Podmínky každé střední školy jsou specifické, ale přesto se domnívám, že Triangl by mohl posloužit alespoň jako inspirace.

Jedním ze základních opěrných bodů této práce bude Giddensovo chápání vztahu mezi důvěrou a tzv. *abstraktními systémy*. Určujícím rámcem tohoto vztahu je u Giddense jeho teorie moderních institucí.

Východiskem mých úvah bude proto sociologická analýza moderních institucí, v souvislosti s konceptem reflexivní modernity, jejíž někteří představitelé (Anthony Giddense, Ulricha Becka a Scotta Lashe) bych rád představil. Na tuto pasáž později navážu.

(A) Moderní instituce

Při popisu fungování moderních institucí se přikláním k Giddensovu pojetí. Giddens ve své knize *Důsledky modernity* konstatuje, že moderní instituce nemají v dějinách žádný precedens. Objevují se zde tři zcela nové fenomény: časoprostorové rozpojení, vyvázání systémů a reflexivita vědění.¹⁰ Pod pojmem *vyvázání* (angl. *disembedding*) si Giddens představuje “*vytržení sociálních vztahů z místních kontextů interakce a jejich restrukturuaci v neomezených časoprostorových rozpětích.*”¹¹ Dochází zde k *vyprázdnění prostoru*: sociální vztahy a interakce se nekonají v místě aktérova bydliště, ale v prostoru, který může být třeba na opačném konci planety. V důsledku rozdělení planety na časová pásma může interakce probíhat mezi lidmi z opačných částí světa; právě to stojí v pozadí časoprostorového rozpojení. Ze svého časoprostorového umístění je člověk vyvazován tzv. *abstraktními systémy* – *symbolickými znaky* (univerzálně se šířící prostředky styku – např. peníze) a *expertními systémy* (realizované technické systémy nebo odborné analýzy, které organizují různé oblasti našeho života).¹²

1) Reflexivita

Pro naši práci je velmi důležité to, že vědění v moderní společnosti má reflexivní charakter. Reflexivita “*spočívá na faktu, že sociální praktiky jsou neustále ověřovány a přetvářeny ve světle informací o těchto praktikách samotných.*”¹³ Vědění o sociálním životě se stává součástí reprodukce systému. Reflexivita je tak výrazem vzpoury proti sociálně vybudovaným stereotypům; tato schopnost nahlédnout sebe sama a předložit tento poznatek na veřejnosti, má osvobozující účinek. Jak dále ukáži v kapitole o primární a sekundární socializaci, reflexivita stojí v pozadí možnosti přetváření jedincova pohledu na svět. Jinak řečeno, vzdělávání a výchova ve věku reflexivity mohou mít velký vliv na jedincovy postoje a zkušenosti, na rozsah jeho vědomostí a škálu dovedností.

Skrze časoprostorové rozpojení, vyvázání systémů a reflexivitu se modernita radikálně odklání od schémat sociálního života tradiční společnosti. V jakém ohledu však může

¹⁰ A. GIDDENS, *Důsledky modernity*, 1. vyd., Praha: Sociologické nakladatelství, 1998, shrnutí na s. 52.

¹¹ *Tamt.*, s. 26.

¹² *Tamt.*, s. 27, 75 – 76.

¹³ *Tamt.*, s. 40.

Giddens říká, že výše uvedené fenomény nemají v dějinách svůj precedens? Při odpovědi na tuto otázku musíme spolu s tímto autorem porovnat tradiční a moderní společnost.

V tradiční společnosti jsou sociální interakce úzce spojeny s místem bydliště aktéra. Způsoby jednání jsou vymezeny etickými pravidly, jejichž dodržování je vymáháno. Vědění je předáváno ve formě kolektivní paměti a chráněno autoritami (např. šamany, klérem nebo šlechtou). Kosvojení vědění slouží rituály. V této souvislosti mluví Giddens o tzv. *ortodoxním chápání pravdy* (angl. *formulaic notion of truth*). Na základě tohoto rozboru může tento autor definovat tradici jako „*organizující medium kolektivní paměti*.“¹⁴

Naproti tomu v situaci modernity je vědění předáváno ve formě *expertízy*. Zatímco v tradiční společnosti měla pravda zavazující až dogmatický charakter, v moderní společnosti podléhá každá expertíza kritice a korigování. Vzhledem k často navzájem protikladným výročkům specializovaných autorit – expertů, získává vědění status *nároku na vědění* (angl. *claims of knowledge*).¹⁵ V dalších kapitolách ukážeme, jaký dopad mají tyto okolnosti na budování důvěry. Nyní však navážeme na Giddensovo pojetí modernity představením konceptu reflexivní modernity.

2) Reflexivní modernita

Modernita se tedy odpoutává od tradice skrze dosud bezprecedentní fenomény. K úplnému odklonu od tradice však dochází až tehdy, když se modernita stává plně reflexivní. Tato již ryze post – tradiční situace nese název *reflexivní modernita* (Giddens mluví také o tzv. *pozdní modernitě*, Beck o *radikalizaci modernity*). Koncepte reflexivní modernity, kterou ve svých dílech, ačkoli s rozdílným akcentem, zastávají autoři Giddens, Beck a Lash, je svým způsobem východiskem z diskuse mezi modernisty a postmodernisty.

K Tönniesovu rozlišení mezi *Gemeinschaft* a *Gessellschaft* tedy přibyla nová kategorie *reflexive Gessellschaft*. V tradiční společnosti se sociální interakce odehrávají v oblasti totožného času a místa. Komunitu zde spojují sdílené významy, které jsou obsahem kolektivní paměti a jsou vymáhány jako morální pravidla. Pro modernitu je naopak typické, že soudržnost skupiny lidí (rodiny, sociálního hnutí, politické strany) je udržována skrze sdílené zájmy. Reflexivní modernita pak „*začíná chápat sebe samu za objekt reflexe*.“¹⁶

Jak ve své stati ukazuje Lash, aktéři sociální interakce – ať už jsou to firmy, zájmové skupiny (*agencies*) nebo jednotlivci (*agents*) – se stávají nezávislými na sociální struktuře skrze reflexi pravidel a zdrojů této struktury. Významný je také aspekt sebe-reflexe, kdy aktér monitoruje sebe sama za účelem co nejefektivnějšího plnění svých vytčených úkolů.¹⁷

Modernita ukázala, že stěžejní předpoklad myslitelů osvícenství – čím větší bude akumulace lidského vědění, tím se také stane svět předvídatelnější a kontrolovatelnější – již nelze udržet. Podle Giddense je svět stejně nejistý jako v době osvícenství – příčinou dnešních rizik a problémů¹⁸ je však právě růst lidského vědění.¹⁹ Čím více se snažíme ovládnout budoucnost, tím méně předvídatelným se svět stává. Modernita se stala otázkou experimentu – každý z nás

¹⁴ U. BECK; A. GIDDENS; S. LASH, *Reflexive Modernization*, 1. vyd. Oxford: Polity Press, 1994, s. 64. Citáty a pojmy z cizojazyčných textů, které jsou v bibliografii uvedeny v originále (tj. angličtině) přeložil autor této bakalářské práce.

¹⁵ U. BECK; A. GIDDENS; S. LASH, *Reflexive Modernization*, s. 87.

¹⁶ *Tamt.*, s. 112.

¹⁷ *Tamt.*, s. 115 – 116.

¹⁸ Z angl. *bad*s, které autoři knihy staví do protikladu k často používanému *good*s (přínosy, výhody). U. BECK; A. GIDDENS; S. LASH, *Reflexive Modernization*, s. 6.

¹⁹ *Reflexive modernization* 185.

se účastní nebezpečného dobrodružství.²⁰ Reflexivita klade každého člověka do pozice, která dříve příslušela pouze vědcům. Expertíza může být zpochybněna stejně tak, jako laický výrok o každodenním životě.²¹

Jak zdůrazňuje Beck, „*Reflexivní modernita*“ znamená možnost kreativní (sebe-)destrukce pro celou jednu epochu: průmyslovou společnost.“²² Postupný přechod k reflexivní fázi modernity tedy v první řadě znamená detradicionalizaci.²³ Beck se shoduje s Giddensem v tom, že celková politická, ekonomická, individuální a sociální rizika reflexivního věku unikají kontrole společenských institucí.

Shrme-li výše uvedené, reflexivní modernita se plně odpoutává od tradičních forem života. Důsledky modernity se radikalizují, a s tím se zvyšují možná rizika.

3) Institucionální anebo kulturní zázemí?

Mezi Giddensem a Beckem na straně jedné a Lashem na straně druhé, se projevuje jedna výrazná odlišnost v chápání reflexivní modernity. Zatímco Giddens a Beck se soustřeďují na institucionální rámec reflexivní modernity – na vazby mezi aktéry a sociální strukturou a na roli, kterou hrají expertní systémy při budování důvěry, Lash označuje za klíčovou úlohu kultury při sociálních interakcích. Na příkladu úspěšných japonských a německých firem Lash ukazuje, že reflexivní modernita je hnána procesy akumulace informací a jejich následného předávání.²⁴ Jinak řečeno, reflexivita modernity je závislá na ryze kulturních procesech; jejím médiem je komunikace. Vzorce jednání jsou ovlivněny komunitou, ve které se jednotlivec pohybuje. Podle Lashe by nejvhodnějším způsobem přístupu k pravdě mohla být žitá zkušenost při každodenním angažování se v záležitostech, které se týkají také druhých lidí. Pravda tak není ani kognitivní ani estetická, ale stává se evidentní prostřednictvím sdílených praktik.²⁵

Pro Becka znamená reflexivita v první řadě osvobození aktérů sociální interakce od institucionálních struktur. Skrze reflexi se aktéři²⁶ stávají nezávislí; expertní systémy jsou překážkou na cestě k této institucionální nezávislosti.

Oproti tomu hrají expertní systémy u Giddense klíčovou roli. Jejich mediací se snižuje tzv. *ontologická nejistota*; jsou místem budování důvěry a vzniku *ontologického bezpečí*. Toto, jak později ukážeme, je jednou z základních podmínek jedincovy důvěry ke světu, ostatním lidem a také sebedůvěry.

4) Kritické zhodnocení rozporu

V této práci se přikloním ke Giddensovu a Lashovu pojetí. Přijmu Giddensův předpoklad, že expertní systémy slouží jako místo pro znovubudování důvěry. Jak bude ukázáno dále, pozitivní zkušenost aktérů s organizacemi a systémy může překlenout deficit důvěry během primární socializace. Program Triangl se zaměřuje mj. na to, aby studenti získali možnost k přístupovým bodům expertních systémů občanské společnosti vůbec přistoupit.

²⁰ *Tamt.*, s. 59.

²¹ *Tamt.*, s. 185 – 186.

²² *Tamt.*, s. 2.

²³ Určité prvky tradice jsou podle Giddense obsahem také reflexivní modernity ve formě *nutkání*. *Tamt.*, s. 68.

²⁴ Tzv. *I & C (information and communication) structures*. *Tamt.*, s. 130.

²⁵ *Tamt.*, s. 152 – 156.

²⁶ Anglické výrazy *agent* a *agency* zde obojí překládám jako *aktér*. První výraz označuje spíše fyzické osoby – jednotlivce, druhý výraz se spíše vztahuje k organizacím a formálním institucím. Význam vyplývá z kontextu.

Nesouhlasím tedy s Beckem, který říká, že právě osvobozením aktérů od expertních systémů může být politika úspěšná.

Za důležitý předpoklad zdárného průběhu interakce mezi aktérem – v tomto případě studentem – a experty v přístupových bodech systémů považuji komunikativní dovednosti. Akumulace informací a jejich následná mediace jsou podle mého názoru také vzdělavatelné. Tomuto aspektu veřejného angažování jedince odpovídá klub diskuse/debaty, kde mohou být tyto demokratické dispozice osvojovány. Proces akumulace informací pak podmiňuje jedincovu orientaci v institucionálním rámci reflexivní modernity. V tomto ohledu naváží na Lashův příspěvek v kapitole o kurzu o demokracii jakožto místu, kde dochází k osvojení znalostí o demokracii a občanské společnosti.

(B) Demokracie

Analýza modernity a reflexivní modernity je vstupním bodem ke klíčové části této práce, kterou je fungování demokratických institucí. V této kapitole představím pojetí demokracie, ke kterému se odkazuje program Triangl. Tato teorie funguje na bázi *cirkulujícího vědění* – cíle, o které usilujeme, tvoří obsahovou náplň přednášených kurzů o demokracii.²⁷ Jsem si vědom toho, že se v tomto smyslu tato teorie pohybuje na tenkém ledě: k dosažení určitých cílů volí cestu vzdělávání k respektování těchto cílů. Cirkulované vědění však má dialektický charakter: pomocí *postupného inženýrství* se cesta ke směřování k určitým cílům vyvíjí ve formě „dialektické spirály“.

Tato druhá teoretická část bakalářské práce je rozdělena do tří pododdílů; každý z nich je zaměřen na jednu institucionální úroveň demokracie: makro-, mezo- a mikroúroveň. Jaký je vztah mezi nimi?

Institucionální rámce demokracie

Mnoho teoretiků rozvíjí své myšlenky od etymologického základu slova demokracie, avšak mnozí z nich zastávají názor, že toto označení neodpovídá popisované realitě. Jak vysvětlím dále, přikláním se k názoru těch, kteří se na pojem *demokracie* dívají s výhradami.²⁸ Domnívám se však také, že spojení obou řeckých slov má jednu nezpochybnitelnou výhodu při chápání toho, jaké roviny institucí zde hrají roli. Demokracie totiž znamená nejen druh státního zřízení. Její fungování je závislé na tom, že členové společnosti jednají jako občané.

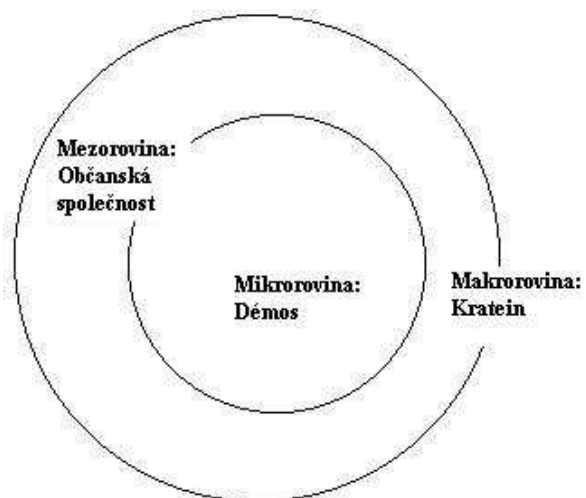
Slovo *kratein* (vládnout) se týká způsobu získávání moci a jejího dělení: pravidel, na kterých se členové společnosti domluvili, a institucí, které mají za úkol na dodržování těchto pravidel dohlížet. Demokracie je v tomto případě nejvíce spojena se zastupitelskou státní mocí.

Řecké *demos* zase označuje množinu občanů, kteří mají prostřednictvím svého volebního práva možnost pověřovat jedince a skupiny ze svého středu k výkonu moci. Na druhou stranu jsou však občané, ať už mocnější představitelé nebo běžní lidé, odpovědní za kvalitu prostředí, ve kterém žijí, v morálním slova smyslu. Odpovědnost za věci veřejné tak padá na každého z nás. Tyto myšlenky čerpám z díla Karla Poppera a rozvedu je dále kapitole o hlavních principech demokracie. V tomto třetím pododdílu práce se budu zabývat tzv. *demokratickými dispozicemi*: schopnostmi, dovednostmi a postoji, o kterých se domnívám, že motivují člověka k zapojování se do věcí veřejných.

Oblast *kratein* v této práci nazývám makroúrovň demokracie. Jednou větou, je to oblast pravidel, podle kterých se dělá politika; garantem těchto pravidel jsou demokraticky zvolení zastupitelé a instituce, ve kterých působí. Naproti tomu sféru *demos* chápu jako oblast individuální; na této mikroúrovni budu demokracii popisovat z pohledu jednotlivce – jeho postojů, znalostí a schopností. Objevuje se však otázka, jaký je vztah mezi makro a mikroúrovň demokracie. Tato bakalářská práce se bude držet schématu, ve kterém se *kratein* a *demos* setkávají na jakési mezoúrovni. Touto oblastí je sféra občanské společnosti a její terminologické vymezení provedu v druhém pododdílu. Kapitulu o teorii demokracie tedy můžeme rozdělit do tří pododdílů podle diagramu na další straně.

²⁷ Viz přílohy této bakalářské práce.

²⁸ Srv. G. SARTORI, *Teória demokracie*, 1. vyd. Bratislava: Archa, 1993, s. 16.

Obr. č. 1: Tři institucionální rámce demokracie

1) Makroúroveň demokracie: *kratein*

a) Popperovo pojetí demokracie

Za mnohé obsáhlé definice demokracie hovoří Popperův aforismus, podle něhož se jedná o formu státního zřízení, která je lepší než její alternativy. Exekutivní moc má být podle Poppera svěřena volené reprezentativní vládě.²⁹ Za základní rysy demokracie Popper považuje: Způsob výběru vlády, metodu politiky a odpovědnost občanů za věci veřejné. Jak dále vysvětlím, tyto tři rysy podmiňují „otevřenost“ společnosti v Popperovské slova smyslu.

i) Nenásilná změna vlády

V knize *Otevřená společnost a její nepřátelé* Popper kritizuje Platónův návrh na volbu „nejlepšího“. Je chybné ptát se na to, „kdo má vládnout?“, „kdo má vykonávat státní moc?“³⁰ Důležitá je otázka, „jak“ má někdo vládnout. Pokud se totiž můžeme zbavit vlády bez krveprolití, pak nezáleží na tom, kdo vládne. Vláda, které hrozí, že v příštích volbách ztratí svůj mandát, se bude chovat tak, aby dosáhla co největší spokojenosti svých voličů. Ukážeme, že v případě Platónovy odpovědi na otázku po vladaři, tato výhoda mizí.³¹

K tomu, aby mohl ospravedlnit svůj výběr filozofa – krále jako vůdce athénské demokracie, používá Platón celou řadu iracionálních argumentů a mýtů.³² Skrytým předpokladem Platónovy *Ústavy* je podle Poppera nerovnost mezi lidmi: ta však nemá rozumový základ.³³ Platón dělí svou ideální obec do kast, z nichž každé přiděluje určitou úlohu. Jedině tak může být dosažena $\delta \iota \kappa \alpha \iota \omicron \sigma \upsilon \nu \eta$ (DIKAIOSÝNE – spravedlnost), což je podle Platóna vše, co slouží zájmu (totalitární) obce.³⁴ Na nejvyšším stupínku společenské hierarchie stojí filozof – král. Jedině on zří pravé ideje, a proto má mít možnost plánovat dění ve společnosti tak, aby nenastala politická nestabilita nebo degenerace kast.³⁵ Účel zachovat harmonickou obec zlatého věku světí všechny prostředky – ve prospěch ovládaných může vládce hojně použít nepravdy i klamu.³⁶

Popper s tímto pojetím samozřejmě nesouhlasí. Podle něj Platón sám aspiruje na získání funkce vladaře. „...za panovnictvím filozofa (se) skrývá usilování o moc. Krásný portrét panovníka je autoportrétem.“³⁷ Platón počítá s výběrem „nejlepšího“ panovníka, který ale nemůže být ze svého trůnu sesazen. Co když ale tento panovník selže? Z morálních důvodů proto musíme zamítnout ty formy vlády, které neumožňují změnu „vladařů“ – diktatury. Hledání takovýchto forem vlády bylo základem athénské demokracie a je živé i dnes. V tomto ohledu není demokracie vládou lidu, ale jsou to „instituce vyzbrojené proti diktatuře“.³⁸

²⁹ K. R. POPPER, *Život je řešení problémů: o poznání, dějinách a politice*, 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1997, s. 9.

³⁰ K. R. POPPER, *Otevřená společnost a její nepřátelé. 1., Uhranutí Platónem*, 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1994, s. 113 a dále.

³¹ K. R. POPPER, *Život je řešením problémů*, s. 174.

³² Jedná se hlavně o mýtus kovů v člověku. *Tamt.*, s. 129.

³³ Jak bude ukázáno dále, podle Toquevilla stojí v pozadí amerického sdružovacího života ideál opačný: rovnost. Srv. A. DE TOCQUEVILLE, *Demokracie v Americe. 1.*, 1. vyd. Praha: Lidové Noviny, 1992, s. 43.

³⁴ K. R. POPPER, *Otevřená společnost a její nepřátelé. 1.*, s. 133.

³⁵ *Tamt.*, s. 139.

³⁶ *Tamt.*, s. 129.

³⁷ *Tamt.*, s. 142.

³⁸ K. R. POPPER, *Život je řešením problémů*, s. 187.

Změna vlády má být v tomto pojetí nenásilná – například prostřednictvím svobodných voleb, rozhodnutím parlamentu, či tlakem veřejného mínění. Popper doslova říká: „*Jsme svobodni, jestliže se bez krveprolití můžeme zbavit svých vládců.*“³⁹ Jinak řečeno, způsob vybírání vládců není věcí personální, ale institucionální.⁴⁰ Možnost nenásilně změnit vládu je pro Poppera stěžejním kritériem, podle kterého můžeme demokracii odlišit od jiných forem vlády, jako je např. tyranie nebo diktatura.⁴¹

Negativní moc někoho sesadit v mezích práva je tak důležitější, než moc dosadit ho do funkce. Lid nemůže být povolán k tomu, aby vládl, ale má svou vládu hodnotit a v případě, že jej tato vláda zklame, podpořit jinou. Popper cituje Perikla, představitele tzv. *velké generace* řeckých demokratů, který si této skutečnosti všiml již velmi dávno: „*I když jen málokterí z nás jsou s to navrhnout nebo provádět určitou politiku, jsme přece všichni schopni takovou politiku posoudit.*“⁴² Etymologický rozbor výrazu demokracie jako „vlády lidu“ tedy zkresluje jeho skutečný významový obsah.⁴³

ii) Kritický racionalismus

Prvním charakteristickým rysem demokracie, který nacházíme v Popperově díle, je tedy nenásilná změna vlády. Při interpretaci dalšího rysu, kritického racionalismu, budeme muset vysvětlit rozdíl mezi *utopickým* a *postupným sociálním inženýrstvím*.⁴⁴

Vize, kterou Platón popisuje v *Ústavě*, je ryze utopická. Cíl uskutečnit ideální stát – ve kterém mají být všichni občané šťastní – se zde stává nebezpečným dogmatem; jde zde o centrální rekonstrukci celé společnosti. Takováto radikální změna „...vyžaduje *silnou centralizovanou vládu několika jedinců, která tudíž pravděpodobně povede k diktatuře.*“⁴⁵ V tomto případě vláda samozřejmě nebude uznávat své chyby a všemožným způsobem se bude bránit kritice. Jinak řečeno, nebude se hledět na to, zda směřování k vytýčenému cíli nepůsobí mnohé útrapy a nepovede k výraznému omezování svobody poddaných. Úmysly utopického inženýrství mohou být dobré, ale tento program nepočítá se selháním lidského faktoru.⁴⁶

Popper s touto metodou samozřejmě nemůže souhlasit. Zlo, které napáchaly komunistické režimy, nás od utopického inženýrství dokonale odrazuje.⁴⁷ Pro vývoj demokratických institucí považují za prvořadou volbu metody postupného sociálního inženýrství. Termín zahrnuje soukromé i veřejné sociální jednání, které při sledování určitého cíle používá technologické poznání.⁴⁸

Namísto centralizace moci za účelem dosažení nejvyššího dobra se politik, který uplatňuje metodu postupného inženýrství, zaměřuje na zkoumání největších problémů, kterým společnost čelí. Je si moc dobře vědom toho, že dokonalosti nemůžeme dosáhnout.⁴⁹ Jinak

³⁹ *Tamt.*, s. 142.

⁴⁰ K. R. POPPER, *Otevřená společnost a její nepřátelé. 1.*, s. 118 – 119.

⁴¹ K. R. POPPER, *Život je řešením problémů.* s. 142.

⁴² *Tamt.*, s. 188.

⁴³ Srv. A. GIDDENS, *Sociologie*, 1. vyd. Praha: Argo, 1999, s. 339.

⁴⁴ K. R. POPPER, *Bída historicismu*, 2. opr. vyd. Praha: Oikoymenh, 2000, s. 55 – 57.

⁴⁵ K. R. POPPER, *Otevřená společnost a její nepřátelé. 1.*, s. 146.

⁴⁶ K. R. POPPER, *Bída historicismu*, s. 59.

⁴⁷ V druhém dílu knihy *Otevřená společnost a její nepřátelé* Popper ukazuje, jak Platónovy dogmatické myšlenky z *Ústavy* byly dále rozvinuty v dílech Aristotela, Hegela a Marxe. In K. R. POPPER, *Otevřená společnost a její nepřátelé. 2.*, 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1994.

⁴⁸ K. R. POPPER, *Bída historicismu*. s. 55.

⁴⁹ Srv. G. SARTORI, *Teória demokracie*, s. iiv.

řečeno, na rozdíl od inženýrství utopického, postupné inženýrství neusiluje o to, učinit člověka šťastným – na to ostatně neexistují institucionální prostředky – ale zabránit tam, kde to lze, tomu, aby lidé byli nešťastní.⁵⁰ Sociální inženýr nevěří v metodu rekonstrukce společnosti jako celku, ale snaží se přibližovat malými úpravami k různým cílům. Jde postupnými kroky a učí se ze svých chyb. Při rozhodování neopomíjí, že instituce jsou lidským výtvořem, a proto musí být nutně nedokonalé.⁵¹ Tento přístup, který Popper ztotožňuje s kritickým racionalismem, připomíná postoj Sókratova „vědění nevědění.“⁵² Při uvažování o budoucnosti si kritický racionalista uvědomuje svou odpovědnost za dění okolo sebe a zároveň svou vlastní nevědomost a nedokonalost.

Pokud výše uvedené teze srovnáme s Popperovými myšlenkami z knihy *Život je řešením problémů*, můžeme říci, že sociální inženýr zastává postoj kritického racionalisty. „*Co míním, když hovořím o rozumu a racionalismu, není nic jiného než přesvědčení, že se můžeme učit kritikou vlastních chyb a omylů, a to zejména kritizují-li nás jiní, a ostatně též sebekritikou... Důraz zde leží na ideji kritiky či přesněji kritické diskuse.*“⁵³

Metoda postupného inženýrství, kterou považuji za klíčovou pro vývoj a fungování demokratických institucí, tedy předpokládá schopnost uvědomit si své vlastní nedokonalosti a při kritické diskusi se učit z kritiky názorů svých i druhého. Demokracie jako empirická skutečnost bude vždy vzdálena svému normativnímu modelu; bude vždy obsahovat chyby. Z těchto svých chyb se ale v rámci Popperova pojetí, ke kterému se přikláním, dokáže učit. V dalších kapitolách této bakalářské práce ukáží, jak je tato filozofie vitálně důležitá pro občanskou společnost a jakým způsobem v ní můžeme vzdělávat středoškolskou mládež.

iii) Demokracie jakožto předmět naší odpovědnosti

Ve výše řečeném je implicitně obsažen předpoklad, že demokracie je něco, co se musí postupně a rozvážně budovat. Ačkoli Popper považuje západní svět za zatím nejlepší politický svět v historii,⁵⁴ je si vědom toho, že je demokracie často – a v mnohých ohledech – nedokonalá. Demokracie ani svoboda nemají zásluhy na pohodlném životě. „*Svoboda není dodavatel, který nám doručuje životní statky až do domu.*“⁵⁵ Nelze ji redukovat na materiální hodnoty. Sama o sobě ale představuje poslední hodnotu, za kterou musíme bojovat a to někdy i se zbraní v ruce. V porovnání s ostatními formami státního zřízení však jako jediná umožňuje „*lidsky důstojnou formu vzájemného soužití; jedinou formu, v níž můžeme být plně odpovědni sami za sebe.*“⁵⁶ Její uskutečnění záleží na každém z nás.

iv) Otevřená společnost

Výše tři uvedené rysy demokratického zřízení jsou stěžejní pro Popperovu koncepci *otevřené společnosti*. Otevřená společnost je ta, která se učí ze svých chyb; respektuje jinakost a umožňuje nenásilnou změnu vlády. Otevřená společnost je plně demokratická; jejím protikladem je společnost *uzavřená*.

⁵⁰ K. R. POPPER, *Otevřená společnost a její nepřítel*, 1. s. 145.

⁵¹ K. R. POPPER, *Bída historicismu*, s. 56 – 57.

⁵² K. R. POPPER, *Život je řešením problémů*, s. 201.

⁵³ K. R. POPPER, *Život je řešením problémů*, s. 135.

⁵⁴ „...svět západních demokracií... je... nejlepší ze všech politických světů, o jejichž historické existenci víme.“ K. R. POPPER, *Život je řešením problémů*, s. 143.

⁵⁵ *Tamt.*, s. 144.

⁵⁶ *Tamt.*, s. 145.

Prototypem uzavřené společnosti je Platónova republika. Přístup k vědění zde má jen několik málo jedinců vyšších kast a samozřejmě filozof-král. Společnost je držena pohromadě soustavou dogmat; *pravda* je legitimizována tradicí. Uzavřená společnost má svůj základ v kmenových vazbách: „*Je určena tabu, magickými kmenovými institucemi, které se nikdy nemohou stát předmětem kritické úvahy.*“⁵⁷

v) Shrnutí

Není jistě třeba dodávat, že mezi uzavřené společnosti můžeme s jistotou zařadit nejen Platónův utopický stát, ale také totalitární hnutí dvacátého století: nacismus a komunismus. Dahrendorfova předpověď, kterou jsem zvolil za motto této bakalářské práce, se týká právě odpoutání se od minulosti uzavřené komunistické společnosti v zemích bývalého východního bloku. Principem hodiny občana je v první řadě otevírání se společnosti.⁵⁸

Vzdělávací a výchovný program Triangl si klade za cíl toto otevírání se společnosti pozitivně ovlivnit. Popperovo pojetí je v tomto ohledu důležitým výchozím bodem hodiny učitele. Dalším myslitelem, na kterého bych se chtěl odkázat v kapitole o makroúrovni demokracie, je Giovanni Sartori.

b) Teorie demokracie Giovanniho Sartoriho

Jakým směrem by tedy měla postupovat teorie, která se snaží popsat tak složitý politický systém jako je demokracie? Podle Giovanniho Sartoriho demokracie vznikla na základě akumulované zkušenosti při směřování k určitým ideálům. Metodou pokus – omyl se lidský duch snaží již několik tisíciletí dosáhnout spravedlivého spravování veřejných záležitostí.⁵⁹

Sartori zdůrazňuje, že normativní a empirický přístup při zkoumání našeho fenoménu spolu neodmyslitelně souvisí. „*Čo demokracia je, nemožno oddeliť od toho, čím by mala byť. Demokracia jestvuje len natolko, nokoľko ju uvádzajú do života jej ideály a hodnoty.*“⁶⁰ Skutečná demokracie nikdy nemůže být totožná s demokracií, o kterou nám jde. To však neznamená, že máme přestat usilovat o hodnoty, které považujeme za důležité. Těchto hodnot si musíme být neustále vědomi a rozumět jim. Jen tak mohou tvořit kostru postupného sociálního inženýrství, o kterém mluví Popper. Podle Sartoriho se „...*demokracia chápe jako projekt... pokračujúceho ľudského artefaktu, podmieneného súborom ideí a ideálov, ktoré ho tvoria, podporujú ho (pri vzniku) a ktoré, ak sú nesprávne pochopené a nesprávne sa s nimi zaobchádza, môžu projekt aj zmariť.*“⁶¹

V rámci Sartoriho teorie je stát jedním z nástrojů projektu demokracie. Státní instituce by měly usilovat o tři důležité aspekty svého fungování: *odpovědnost* na všech úrovních politiky, *zodpovídání se* z již provedených politických kroků a o tzv. *responzivitě* (Sartoriho termín) – citlivost vlády k reakcím a podnětům ze strany občanů, naslouchání jejich měnícím se hlasům, pohotovost reakcí na podněty ze strany veřejnosti a morální zodpovědnost.⁶² V Sartoriho pojetí, kterého bych se chtěl přidržet také já, veřejnost vysílá státu signály, které by měl brát v úvahu při svém rozhodování.

⁵⁷ K. R. POPPER, *Otevřená společnost a její nepřítel*. 1., s. 157.

⁵⁸ „*Země východní střední Evropy... odvrhly uzavřený systém, aby vytvořily otevřenou společnost...*“ R. DAHRENDORF, *Úvahy o revoluci v Evropě*, s. 39.

⁵⁹ G. SARTORI, *Teória demokracie*, s. iiv – iiiv.

⁶⁰ *Tamt.*, s. 9. Části, které jsou v původním textu zvýrazněny kurzívou, nechávám v této a dalších citacích v této práci nezvýrazněné.

⁶¹ *Tamt.*, s. 20 – 21.

⁶² Z angl. *responsibility, accountability a responziveness*. G. SARTORI, *Teória demokracie*, s. iv.

Demokracie jako soustavný projekt, na kterém se všichni můžeme podílet, se tak ukazuje jako výzva k odpovědnosti za věci veřejné. Vzdělávací systém, který se toto vědomí odpovědnosti snaží povzbudit, tak samozřejmě musí předložit hodnoty, které jsou podle normativního přístupu obsaženy v demokratickém zřízení.

2) Mezoúroveň demokracie: Občanská společnost

V předchozí kapitole jsem představil hlavní principy makroúrovně demokratického zřízení. Nyní se dostáváme k popisu místa průniku mezi makro- a mikroúrovň demokracie. Naznačili jsme již, že oním místem je sféra občanské společnosti. S tímto pojmem však souvisejí různá terminologická nedorozumění. Adjektivum „občanská“ poukazuje samozřejmě na něco více, než jen to, že skupina lidí jsou také občané.⁶³

Ve svém výkladu se přikloním k tzv. *minimalistickému* pojetí pojmu občanská společnost; toto pojetí má normativní charakter. Chtěl bych v tomto ohledu zdůraznit úlohu sociálních hnutí. Dále pak na hypotetickém příkladě rozdělím formy angažování do dvou kategorií: formální a neformální. Na závěr kapitoly krátce popíši, s jakými problémy se potýká česká občanská společnost a na základě odborné literatury nastíním některá možná řešení těchto problémů.

a) Vymezení termínu občanská společnost

i) Minimalistické pojetí

Při klasifikaci koncepcí občanské společnosti můžeme v dílech teoretiků odlišit dva hlavní přístupy: *redukcionistický* (ekonomický) a *sociokulturní* (axiologický). Redukcionisté se domnívají, že společenské konflikty mají ekonomickou podstatu. Zde se vyčleňují dvě větve: *levicová*, jejímž hlavním představitelem je Karel Marx, a *kapitalistická*, zastoupená např. Friedrichem von Hayekem. První vidí cíl lidského snažení ve směřování k beztrždní – bezkonfliktní – společnosti, druhá zase zastává ideu autonomního trhu s minimální intervencí státu.

Sociokulturní přístup naopak vyzdvihuje pluralitu společenských institucí. Při klasifikaci různých koncepcí občanské společnosti můžeme v dílech teoretiků odlišit tři větve sociokulturního přístupu: *minimalisty*, *maximalisty* a *generalisty*. Kritériem rozlišení je to, jaké instituce pojem občanská společnost obsahuje. Generalisté, jako např. Ernst Gellner, tvrdí, že občanská společnost je pouze vhodnějším názvem pro demokracii. Domnívají se, že pojem občanská společnost umožní lepší pochopení institucí demokratického zřízení.⁶⁴

Druhá větev teoretiků, mezi které patří např. Charles Taylor nebo Petr Pithart, se snaží postavit občanskou společnost do kontrastu ke státní moci. Jak píše Pithart, „*Občanská společnost je tedy – lapidárně řečeno – společnost minus stát.*“⁶⁵ V pojetí těchto teoretiků se jedná o síť horizontálně působících společenských institucí, které jsou nezávislé na státu. Patří sem tedy nejenom sféra neziskových organizací a občanských iniciativ, ale také oblast „zisková“ – firmy a jiné soukromé ekonomické subjekty. K této maximalistické větvi se

⁶³ P. PITHART, „Občanská společnost a stát“, in KUNC, JIŘÍ (ed.), *Demokracie a ústavnost*, 2. vyd. Praha: Karolinum, 1999, s. 238 – 245, s. 238.

⁶⁴ K. MÜLLER, *Češi a občanská společnost: pojem, problémy, východiska*, s. 68.

⁶⁵ P. PITHART, „Občanská společnost a stát“, s. 239.

přiklání také Karel Müller, který na rozlišení tří druhů pojetí upozorňuje v knize *Češi a občanská společnost*.⁶⁶

V této bakalářské práci je pojem občanská společnost chápán minimalisticky – tj. nepatří do něj ekonomická sféra. Jádrem občanské společnosti tak tvoří aktivity občanů „zdola“ – formou dobrovolné činnosti, organizováním občanských iniciativ a spoluprací s neziskovými organizacemi; tato činnost se však musí odehrávat nezávisle na státní i ekonomické sféře. Podle politologa Jiřího Pehe je dalším specifickým momentem aktivit v rámci občanské společnosti účel, který jejich aktéři sledují. Patří sem akce, „...které občané organizují a kterých se účastní jako občané (ne jako jedinci sledující především svůj osobní prospěch).“⁶⁷

Hlavními rysy občanské společnosti, chápané minimalisticky, jsou hodnotový konsensus a rozvinutá komunita, kterou tvoří síť interpersonálních vztahů loajality, závazků a solidarity. Termín občanská společnost tak odpovídá synonymickým pojmům *občanský sektor* nebo *neziskový sektor* používaným v české sociologické a jiné teoretické literatuře.⁶⁸

ii) Pluralismus občanské společnosti

Přidržování se minimalistického pojetí nás nijak neomezuje při popisu celé škály oblastí, kde občanské mohou v rámci svého angažování diskutovat o veřejných problémech a podílet se na řešení těchto problémů. Spolu s Popperem můžeme říci, že se jedná o druh jistého postupného inženýrství, jehož cílem je zlepšit kvalitu života (řeceno se Sartorim: snažit se o největší přiblížení reality k normativnímu popisu demokracie). S ohledem na rozmanitost světa, ve kterém žijeme, bych chtěl v tomto ohledu zdůraznit, že občanská společnost musí být bytostně *pluralistická*. Odkazovat se zde budu na stať Michaela Waltzera *Concept of Civil Society* (Pojetí občanské společnosti).

Waltzer se táže, „...jaké je nejvhodnější nastavení, nejlepší prostředí pro dobrý život?“⁶⁹ Co se institucionálního rámce politiky a jejího ideologického založení týče, objevily se v 19. a 20. století čtyři vlivné a vzájemně si odporující odpovědi. Dvě z nich měly levicové: socialismus a rousseauovská *politická komunita*; odpověď ze strany politické pravice zase měla dvě další podoby: nacismus a kapitalismus. Podle Waltzera všechny tyto koncepce opomíjejí komplexnost lidské společnosti – autor proto přináší pátou odpověď: občanskou společnost.

Ve Waltzerově pojetí je občanská společnost *neideologická* a hlavně *pluralistická*: obsahuje všechny výše uvedené odpovědi i mnohé další. Pátá odpověď na otázku po prostředí pro dobrý život předkládá obrázek lidí, kteří se volně sdružují a komunikují se sebou navzájem za účelem společenskosti samé. Waltzer zdůrazňuje, že její důležitou podmínkou je pochopení toho, že „dobrý život je uskutečňován v maličkostech.“⁷⁰

iii) Komplementarita mezi státem a občanskou společností

Jak ostatně vyplývá z Popperova rozboru demokratického zřízení, za jednání svých vládců jsme významným způsobem odpovědny – třeba tak, že špatnou vládu sesadíme. K tomu,

⁶⁶ „Občanské společnosti jsou z hlediska své legitimacy závislé na ekonomickém růstu.“ K. MÜLLER, *Češi a občanská společnost*, s. 77. Rozlišení mezi třemi větvemi sociokulturního pojetí: s. 68 – 70.

⁶⁷ J. PEHE, „Občanská společnost v soudobé diskusi“, in NEKVAPIL, VÁCLAV, *Impuls pro občanskou společnost. Eseje o třetím rozměru demokracie*, 1. vyd. Praha: Evropský literární klub, 2003, s. 33 – 52, s. 34.

⁶⁸ K. MÜLLER, *Češi a občanská společnost*, s. 68 – 70. Srv. J. PLAMÍNEK, „Úvod“, in PLAMÍNEK, JIŘÍ (ed.), *Řízení neziskových organizací*, 1. vyd. Praha: Lotos, 1996, s. 7 – 12, s. 7.

⁶⁹ M. WALTZER, „The Concept of Civil Society“, in WALTZER, MICHAEL, *Toward a global Civil Society*. 1. vyd. Oxford: Berghahn Books, 1995, s. 8.

⁷⁰ *Tamt.*, s. 13.

abychom mohli být odpovědni, musíme být svobodní. Také svoboda však může být zneužita, a proto je nutná existence státu. Zákony tento problém nevyřeší. „Potřebujeme svobodu, abychom zabránili zneužití státní moci a potřebujeme stát, abychom zabránili zneužití svobody“.⁷¹ Jinak řečeno, ani občanská společnost chápaná minimalisticky se nemůže obejít bez státní moci. Stejně tak je pro fungování společenských institucí důležitá sféra ekonomická.

Ve této práci si představuji stát, ekonomickou sféru a občanskou společnost jako tři komplementární složky života společnosti. Jedná se samozřejmě o normativní schéma – každodenní praxe ukazuje, že partnerství mezi nimi je často nahrazeno konkurenčním bojem. To však ale neznamená, že bychom neměli v rámci demokratických institucí o rovnováhu mezi těmito třemi složkami usilovat. Ukažme si nyní na modelu Karla Müllera, na jaké bázi může být vztah mezi státem a občanskou společností vzájemně přínosný.

Díky svému mimopolitickému statusu plní občanská společnost tyto funkce: 1) *ochrannou* – brání uzurpaci státní moci, 2) *participační* – umožňuje efektivnější zapojení občanů do správy veřejných záležitostí, 3) *legitimizační* – je arbitrem ve věcech myšlení a svědomí, a 4) *integrační* – vytvářejí se zde vztahy přináležitosti a loajality.⁷²

Na druhou stranu, v normativním modelu se stát aktivně zapojuje do procesů vytváření prostředí pro fungování občanské společnosti. Přílišnému růstu státní moci zde brání *dělbá moci*. Participaci občanů umožňují a motivují institucionální podmínky, kterých je stát garantem. Legitimizační funkci občanské společnosti odpovídá *ochrana důvěry* ze strany státu; to má být zajištěno profesionalitou státních zaměstnanců v přístupových bodech (giddensovsky myšleno) státních institucí. Co se integrace občanů a vytváření vztahů soudržnosti týče, stát může podle Müllera poskytnout největší službu politikou zaměřenou na podporu rodin, neboť právě rodina je místem vytváření důvěry.⁷³

iv) Úloha sociální hnutí

V tomto bodě se můžeme vrátit k úvodní kapitole teoretické části o moderních institucích. V Giddensově pojetí modernity totiž hrají při řešení aktuálních problémů významnou roli sociální hnutí. Je významné, že skrze sociální hnutí se mladý člověk může veřejně angažovat.

Giddens definuje sociální hnutí jako „*Velké seskupení lidí, kteří se snaží společně prosadit proces sociálních změn, anebo mu naopak zabránit.*“⁷⁴ Sociální hnutí jsou často v konfliktu s organizacemi, protože odmítají jejich názory cíle, ale úspěšná hnutí se mohou institucionalizovat a změnit tak v organizaci. Toto institucionální schéma je založeno na diarchii moci: moc je rozdělena mezi státem a *demos*. Zatímco státní instituce vykonávají funkci dohledu, občané prostřednictvím sociálních hnutí kontrolují stát, aby se příliš nerozpínal. Předpokladem pro tyto funkce občanské společnosti jsou lidská práva a svobody (konkrétně svoboda slova a svoboda sdružování).

Svou povahou sociální hnutí spadají do sféry občanské společnosti. V knize *Důsledky modernity* Giddens poukazuje na 4 aspekty modernity, ve kterých se sociální hnutí mohou angažovat: kapitalistický řád (na ten odpovídají dělnická hnutí), industrialismus (ekologická hnutí), vojenská síla (mírová hnutí) a sociální dohled a kontrola informací (hnutí za svobodu

⁷¹ K. R. POPPER, *Život je řešením problémů*, s. 190.

⁷² K. MÜLLER, „Koncept občanské společnosti: pokus o komplementární přístup“, *Sociologický časopis* 5 (2003): 607 – 624, s. 611 – 613.

⁷³ *Tamt.*, s. 620 – 624. Jak bude ukázáno dále v kapitole o důvěře jakožto demokratické dispozici, rodina je místem vytváření tzv. „ontologického bezpečí“ Srv. A. GIDDENS, *Důsledky modernity*, s. 85.

⁷⁴ A. GIDDENS, *Sociologie*, s. 553.

projevu).⁷⁵ Sociální hnutí tak v konečném důsledku pomáhají odvracet závažná rizika (dle pořadí výše): selhání ekonomiky, ekologickou katastrofu, nukleární konflikt a růst totalitní moci.⁷⁶

Můžeme také říci, že v rámci sociálních hnutí se z aktérů ve významu *agents* (jednotlivci, kteří usilují o uplatnění svých zájmů) stávají aktéři ve významu *agency* (organizační jednotky, které již mají nějakou formální anebo neformální strukturu jako jsou např. nevládní organizace, neformální skupiny dobrovolníků anebo petiční výbory apod.)

v) Shrnutí

Dovolím si nyní shrnout výše uvedené. Občanskou společnost představuji ve své práci jako sféru, ve které se občané mohou zapojovat do veřejných záležitostí a prosazovat tak morální hodnoty a cíle, sdílené s dalšími lidmi. Mezi formy veřejného zapojování, které se námi doporučovaný program Triangl snaží podpořit, spadá valná většina do oblasti, která je nestátní a ne-zisková. Z těchto důvodů se budu držet minimalistického pojetí ačkoli mezi formy občanské angažovanosti řadím také tu aktivitu, která má politický charakter.

Spojíme-li minimalistické pojetí občanské společnosti s Giddensovým popisem moderních institucí, můžeme mezoúroveň demokracie popsat jako sféru působení sociálních hnutí. Ta usilují o odvracení významných společenských problémů.

b) Formy občanské angažovanosti

Demokratické státní zřízení jsme popsali jako systém, jehož fungování závisí na aktivitě občanů. V tomto pojetí nese každý z nás odpovědnost za společnou budoucnost, která je, řečeno s Popperem, otevřená. Abychom se vyhnuli nedorozumění v dalších kapitolách této bakalářské práce, považuji nyní za vhodné definovat, co mám na mysli, když mluvím o konkrétní praktické realizaci této odpovědnosti. Kurzy o demokracii, které jsou součástí plánu Triangl, si kladou za cíl ukázat, že veřejná participace může mít několik rovin – od formálního zapojování až po denní řešení problémů.

Pojmem „*formy občanské angažovanosti*“ budu v této bakalářské práci rozumět následující:

i) Formální angažování

Za formální formy angažování označuji ty způsoby, jakými se občané mohou zapojit do věcí veřejných, které jsou vymezeny legislativou. Většinou se jedná o způsob komunikace s určitou státní, ekonomickou anebo neziskovou institucí (ve významu organizace). Ukažme si na hypotetickém příkladu, čím se různé formy občanské angažovanosti liší. Na základě níže uvedeného příběhu budeme také dále moci rozlišit tři tzv. demokratické dispozice, o které nám jde.

Fiktivní příběh (a)

Občan české republiky, pan Novák, je majitelem rozsáhlého pozemku nedaleko hradu Loket. Podnebí a půda jsou vhodné pro pěstování dřeva, a tak pan Novák podniká v dřevozpracujícím průmyslu. Ministerstvo dopravy, ve spolupráci se sokolovskou radnicí, zveřejnilo záměr vést na části tohoto pozemku dálnici. Pan Novák s plánem nesouhlasí – kromě toho, že by tím přišel o zisky ze dřeva, je pravděpodobné, že se zhorší životní prostředí

⁷⁵ A. GIDDENS, *Důsledky modernity*, s. 141 – 144.

⁷⁶ *Tamt.*, s. 151 – 152.

v oblasti. Mnoho jeho sousedů má také poblíž Lokte své zahrádky. Stavba dálnice by tedy poškodila nejen pana Nováka, ale také další obyvatele na Sokolovsku. Jak může pan Novák situaci ovlivnit?

Za prvé může sepsat *petici*. Svůj nesouhlas s vládním návrhem odůvodní na několika řádcích a pokusí se sehnat co nejvíce dalších podpisů. Petici pak doručí na příslušný státní úřad. V případě, že petice nebyla vyslyšena, může se pokusit oslovit větší část veřejnosti. *Článek do médií, dopisy autoritám*, kteří o problému rozhodují nebo se jím zabývají zvenku, *letáky* s příslušnými informacemi či dokonce *demonstrace* – to vše by mělo být panu Novákovi k dispozici vzhledem k svobodě slova a svobodě sdružování.

Je pravděpodobné, že k otázce dálnice zaujme podobný postoj nějaká ekologická nezisková organizace. Pan Novák zde může vypomáhat jako *dobrovolník* nebo se dokonce stát jejím *členem* a v rámci struktur této organizace usilovat o odvrácení státního rozhodnutí. Pan Novák si však také může být přesvědčen o tom, že problému velmi dobře rozumí a raději sám *založí občanskou iniciativu*, která se případně může institucionalizovat do podoby *neziskové organizace*. Ve spolupráci s dalšími členy nově vzniklé organizace se pak problémem může zabývat na dlouhodobější bázi. Status právnické osoby mu dále umožní usilovat o finanční podporu z jiných institucí (např. neziskových organizací, které se zabývají ekologickou tematikou).

Blíží se volby do Poslanecké sněmovny. Pan Novák se pokusí situaci dále ovlivnit prostřednictvím politických stran. Přečte si volební program kandidujících stran a zváží, které by se stavbou dálnice nesouhlasily. Jedné z těchto spřízněných stran pak *dá svůj hlas*. Podobně bude postupovat také v komunálních volbách.

Pan Novák se může také pokusit *lobovat* u místního senátora.⁷⁷ Předloží mu studie, které vypracovaly nezávislé instituce. Pokusí se senátora na základě argumentů přesvědčit, že plán stavby dálnice by neměl být realizován. Není vyloučeno, že pan Novák se rozhodne *vstoupit do politické strany*, kterou senátor reprezentuje. Může se domnívat, že ekologickou tematiku lépe prosadí ve stranických strukturách. Anebo se může pokusit získat politickou moc sám a *založí vlastní politickou stranu*.

Zkušenost z politiky může být hořká. Může se stát, že pan Novák na všech těchto úrovních nebude vyslyšen. Vzdá se. Prodá svůj pozemek a díky svým zkušenostem získá post ve státním podniku spravujícím lesy. Je však nespokojen s platebními podmínkami, a proto se zúčastní *stávky* spolu s ostatními zaměstnanci.

ii) Dobrovolnictví – formální/ neformální

Na rozhraní mezi formální a neformální formou angažování stojí dobrovolná aktivita. Ta může být na jednu stranu formálně vymezena legislativou anebo vnitřními pravidly, která využívá činnost dobrovolníků. Na druhou stranu se však může jednat i o činnost, kterou legislativa neošetřuje – a ani ošetřit nemůže. Pan Novák možná pomáhá své starší sousedce každé ráno s nákupem; tato aktivita se odehrává mimo formální pravidla společnosti. Místo toho v tomto případě hraje roli lidská slušnost.

Oběma dimenzím dobrovolnictví – jeho formální i neformální stránce – odpovídá definice z servisního a informačního portálu Dobrovolník:

„Dobrovolnictví je svobodně zvolená činnost, konaná ve prospěch druhých bez nároku na odměnu. Dobrovolník dává část svého času, energie a schopností ve prospěch činnosti, která

⁷⁷ Pod termínem lobovat rozumím *přesvědčování prostřednictvím předkládaných informací*.

je časově i obsahově vymezena. Za tuto činnost nedostává finanční odměnu, ale často nedocenitelný pocit z pomoci ostatním, získává zkušenosti a nezřídka i přátelství.⁷⁸

iii) Neformální angažování

V našem příběhu jsem pana Nováka představil jako občana, který sleduje určitý zájem. Využívá možnosti, které jsou vymezeny v zákonech České republiky. Mluvím zde o formálních formách angažovanosti právě proto, že jsou upraveny zákonem.

Pro naše potřeby je však také důležité zdůraznit, že občané se mohou angažovat i na neformální úrovni. Chtěl bych ve fiktivním příběhu pokračovat a ukázat, že angažovanost chápu v obecnějším významu. V pozadí neformální angažovanosti stojí teze Bergera a Luckmanna, že každodennost je realitou *par excellence*.⁷⁹

Fiktivní příběh (b)

Pan Novák je vůdčí osobností sokolovského kraje. Ihned, jak se dozvěděl o plánu vybudovat dálnici, *zavolal svým přátelům* a zeptal se jich, co si o dané věci myslí. Všichni jeho známí – majitelé pozemků u Lokte – se samozřejmě ztotožnili s jeho názory a dohodli se na setkání v místní hospodě, aby celou věc náležitě projednali. Až do večerního setkání strávil každý z nich svůj čas *četbou novin, vládních nařízeních a Občanského zákoníku*, aby se na diskusi náležitě připravil.

V hospodě se setkali s panem Svobodou, řidičem kamiónu. Ten vyslovil svůj názor, že stavba dálnice usnadní jemu a dalším řidičům přepravu zboží do Německa. Proběhla ostrá *diskuse*, ale místo předpokládané hádky se řečníci vzájemně respektovali a pozorně si naslouchali. Po svém návratu domů se pan Novák dal do rozhovoru se svou manželkou. Paní Nováková se jako mladá účastnila aktivit hnutí Brontosaurus a ekologická témata ji velmi zajímala. Doporučila panu Novákovi, aby se obrátil na místní ekologické hnutí a zde *získal další informace* o negativním dopadu stavby dálnice.

iv) Shrnutí

Na základě příkladu pana Nováka tedy vidíme, že občané se mohou zapojit do veřejného života nejen v rámci formálních struktur demokratického zřízení, ale také pomocí neformálních – zákonem nedefinovaných – způsobů získávání informací, jejich kritické analýzy a následného využívání těchto informací k prosazení zájmů. V dalších kapitolách ukáží, že vstup do sféry občanské společnosti či pokusy o zapojení se do úsilí o politickou moc jsou podmíněny lidskou důvěrou. Motivovaný člověk, jako je pan Novák, pak při dosahování svých cílů využívá komunikativní dovednosti, schopnost kriticky přemýšlet o daných záležitostech a schopnost srozumitelně vyslovit vlastní názor. K tomu, aby mohl takto jednat, také musí mít základní znalosti o svých právech a povinnostech.

Shrnu-li výše uvedené, důvěra, komunikativní dovednosti a znalosti o demokratickém zřízení jsou klíčovými podmínkami samotné aktivity. O tom však bude řeč v kapitole o *demokratických dispozicích*. Na závěr kapitoly o mezoúrovni demokracie si nyní ukažme některé problémy, se kterými se potýká občanská společnost v České republice.

⁷⁸ Internetový portál Dobrovolnictví, http://www.dobrovolnik.cz/d_coje.shtml, ze dne 14.6.2006.

⁷⁹ P. BERGER; T. LUCKMANN, *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*, 1. vyd. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999, s. 27.

c) Situace v České republice

V úvodu této práce jsem poukázal na to, že podmínky rozvoje otevřené společnosti v České republice jsou specifické, a proto může být aplikace „zkušeností“ s demokracií na české prostředí zkreslující. Na druhou stranu však také zastávám názor, že hodnoty, které jsme spolu s Popperem a Sartorem označili za ústřední pro demokratický stát, mají univerzální charakter a nejsou tudíž omezené specifickým sociokulturním kontextem. Jak poukazují teoretici, kteří se zabývají porevolučním vývojem ve střední Evropě, v podobném duchu také platí, že občanské společnosti v zemích bývalého sovětského bloku se potýkají s podobnými problémy.

Jinak řečeno, Dahrendorfova hodina občana se tedy týká toho, jakým způsobem se nově vzniklé demokracie dokáží vypořádat s problémy, které jsou do velké míry pozůstatkem totalitního režimu. Hodina občana – kterou by podle mého názoru měla doprovázet ruku v ruce také *hodina učitele* – je přechodným obdobím na cestě k otevřené společnosti.

Nejprve se spolu s Markem Howardem podíváme na to, s jakými problémy se potýkají občanské společnosti bývalého sovětského bloku. Ústředním tématem této práce je důvěra; v další části této kapitoly ukážeme, že Česká republika se potýká s jejím deficitem a nastíníme spolu s Müllerem některá řešení. Nakonec krátce shrneme závěry výzkumu mezinárodního srovnávacího projektu CIVICUS Civil Society Index o stavu české občanské společnosti.

i) Howard: problémy občanské společnosti

Podle amerického sociologa Marka Howarda narážejí země bývalého sovětského bloku na velké problémy při přechodu k otevřené společnosti. Na základě interview s občany Ruska a bývalé NDR označil 3 hlavní slabé stránky občanské společnosti: 1) nedůvěra k bývalým komunistickým organizacím, jejichž členství bylo státem vynucováno, 2) rozsah sítí kamarádských vztahů, které slouží jako náhražka za účast v dobrovolných organizacích a 3) zklamání z dosavadního vývoje post-komunistických demokracií.⁸⁰ Všechny tyto podmínky podmiňují způsob, jakým občané hodnotí dění okolo sebe a které ovlivňují motivaci pro angažování se v institucích občanské společnosti.

Howard razí tezi, že situace se postupně zlepší – mj. také díky výměně generací kohort obyvatelstva. Sám však dodává, že „...očekávání, že výměna generací přivede plynulý nárůst členství v organizacích není... příliš povzbudivá, neboť i za nejlepších podmínek potrvá mnoho desetiletí, než takovéto nahrazení generací bude mít významný dopad...“⁸¹

ii) Nedůvěra v České republice

Deficit důvěry v České republice popisuje ve své knize *Proč tak snadno...* Ivo Možný. Podle něj komunistická minulost podlomila vztahy důvěry mezi občany. Nedostatek důvěry se podle Možného projevuje na šesti úrovních:

První z nich je krize sebedůvěry; obava člověka, že při svobodném rozhodování udělá nějakou chybu a selže. Druhým nedostatkem je deficit vzájemné důvěry (lidé mají pocit, že na ně druzí připravují něco zlého). Za třetí, řadový občan nechová přílišnou důvěru v úřady a státní instituce. To jde, za čtvrté, ruku v ruce s nedostatkem důvěry v novou podobu sociálních institucí. Podle Možného z těchto čtyř problémů vyplývá pátý – nedostatek důvěry

⁸⁰ M. M. HOWARD, *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*, 1. vyd. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, s. 122.

⁸¹ *Tamt.*, s. 157 – 158.

ve vlastní budoucnost. Nejhlubší krize je pak, za šesté, způsobena deficitem víry ve společnou akci.⁸²

iii) Řešení krize důvěry

Možný vidí řešení situace na individuální rovině: každý musí začít sám u sebe. „...*zdá se mi, (že se dnes) stává... speciálně významné naplnit dictum Důvěřuj ostatním!*“⁸³

Podobně se k problému vyjadřuje také Karel Müller. Projekt rozvoje vztahů důvěry ve společnosti se začíná odvíjet od situace jedince. Podle Müllera může být důvěra nastolena při splnění následujících podmínek:

1) Vyloučení pochybností ohledně zvrátitelnosti demokratického vývoje, 2) pevné zákony musí bránit svévoli politiků, kteří za své činy mají být voláni k odpovědnosti, 3) existence transparentně demonstrováné rovnosti před zákonem, 4) garance jistot občanů a jejich lidských práv, 6) pluralita nezávislých médií, 7) podpora pluralismu (ochrana před střety zájmů), 8) decentralizace a subsidiarita,⁸⁴ 9) politické zajištění vysoké míry morální a profesionální integrity v přístupových bodech. V neposlední řadě musí být podporována rodina, protože právě v jejím prostředí se rozvíjí ontologické bezpečí.⁸⁵

Jedním tvrzením této bakalářské práce je to, že vztahy důvěry lze úspěšně rozvíjet také při sekundární socializaci v oblasti vzdělávání. Jak dále ukážeme na příkladu jedné z komponent námi navrhovaného systému – klubu dobrovolníků, školní osnovy mohou vést k budování vztahů důvěry na těch úrovních, o kterých mluví Ivo Možný a Karel Müller.

iv) Mezinárodní výzkum CIVICUS

Zpráva z mezinárodního výzkumného projektu, jejíž autorkou je Tereza Vajdová mluví mj. o těchto kladných a slabých stránkách české občanské společnosti. Za jednoznačně pozitivní aspekt veřejného života autorka považuje to, že téměř 60% českých občanů je aktivních při organizování společenských aktivit v obci. Organizace, které působí v občanské společnosti, tak mohou počítat s širokou základnou pomocníků. Kromě toho je spektrum oblastí, na které se tyto organizace zaměřují, velmi různorodé. Ochrana životního prostředí a starost o sociálně slabé skupiny byly veřejností považovány za hlavní hodnoty před revolucí i po ní.⁸⁶

Organizace občanské společnosti se však potýkají s několika velkými nedostatky. Smluvní vztahy jsou často ovlivňovány klientelismem a netransparentností. Zpráva výzkumného projektu dále poukazuje na to, že neziskové a jiné organizace občanského sektoru mají málo profesionálních zaměstnanců, což se dále projevuje v nekvalitním managementu a strategickém plánování a ve vztazích s veřejností. Dalšími slabinami jsou mj. nedostatečná horizontální komunikace s dalšími subjekty a nedostatek důvěry občanů ve fungování neziskových subjektů.⁸⁷

⁸² I. MOŽNÝ, *Proč tak snadno...*, 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999, s. 129 – 131.

⁸³ *Tamt.*, s. 134

⁸⁴ Pojem *subsidiarita* označuje vykonávání rozhodování na nejnižší možné úrovni mocenské hierarchie.

⁸⁵ K. MÜLLER, *Češi a občanská společnost*, s. 209 – 209.

⁸⁶ T. VAJDOVÁ, *Česká občanská společnost 2004: po patnácti letech rozvoje*, 1. vyd. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2005, s. 11, 67.

⁸⁷ *Tamt.*, s. 68 – 69.

v) Shrnutí

Shrneme-li výše uvedené, občanskou společnost v České republice trápí problémy spojené do velké míry s nedostatkem důvěry ve společnosti a z toho pramenících negativních jevů. Co se dále nevládních neziskových organizací týče, ukazuje se zde deficit komunikativních dovedností a nedostatečná profesionalita.

Nyní se budeme věnovat individuálním aktérům občanské společnosti. Dostáváme se k popisu mikroúrovně demokracie.

3) Mikroúroveň demokracie: *démos*

V této bakalářské práci zastávám názor, že občanská angažovanost se dá vzdělávat. V kapitolách o makroúrovni demokracie a občanské angažovanosti jsme uskutečnili exkurz do forem zapojování se ve veřejné sféře, vytyčené institucionálním rámcem demokratického zřízení. Nyní se podíváme na celou záležitost z pohledu jedince, resp. studenta vyšších ročníků střední školy.

Tato kapitola je zaměřena na vymezení individuálních aspektů občanské angažovanosti. Budeme se ptát, co a) předurčuje jedincovu motivaci pro veřejnou angažovanost a b) co mu umožňuje pohybovat se co nejefektivněji ve strukturách občanské společnosti. Doložím, že existují určité sociálně-psychologické aspekty osobnosti, které toto ovlivňují. Mezi tyto osobnostní a povahové aspekty patří zvláštní druh postojů, schopností a dovedností; to mám na mysli, když mluvím o tzv. *demokratických dispozicích*. Co si však pod tímto abstraktním pojmem máme představit?

Definice demokratických dispozic

Termín *demokratická dispozice* souvisí s koncepcemi *sociálního kapitálu* a *klíčových kompetencí*. Od nich se můžeme odrazit při hledání konkrétních vazeb mezi občanskou společností a demokratickými dispozicemi. Na úvod se pokusím načrtnout koncepci sociálního kapitálu, Roberta Putnama.

i) Sociální kapitál

Od druhé poloviny dvacátého století věnuje sociologie pozornost pojmu sociální kapitál.⁸⁸ Profesor Harvardské univerzity Robert Putnam tvrdí, že sociální kapitál se týká „vazeb mezi jednotlivci a sociálními sítěmi a normami reciprocity a důvěryhodnosti, které z nich pramení.“⁸⁹ Zatímco *fyzický kapitál* souvisí s fyzickými objekty a *lidský kapitál* zahrnuje dovednosti jednotlivců, sociální kapitál odráží naše schopnosti komunikovat s ostatními, vytvářet a vstupovat do sociálních sítí založených na bázi vzájemné pomoci. Obecně se tedy jedná o schopnost žít ve společenství a otevírat se okolnímu světu.

Putnam mluví o dvou druzích sociálního kapitálu. Jakkoli jsou oba úzce spjaty se schopnostmi jednotlivců, mohou mít pozitivní dopad na život společnosti jako *externality*. První z nich, tzv. *bonding social capital* (*spojující* – v jistém smyslu *exkludující* – sociální kapitál) se týká vazeb loajality a solidarity mezi členy určité homogenní skupiny (např.

⁸⁸ Koncept sociálního kapitálu sice definoval již L. J. Hanifan v roce 1916, ale k jeho znovu objevení pak došlo až v padesátých letech 20. století. Téma pak dále proslavil např. Pierre Bourdieu. R. PUTNAM, *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*, 1. vyd. New York: Simon & Schuster, 2000, s. 19 – 20.

⁸⁹ *Tamt.*, s. 19.

rodina, etnická skupina, nezisková organizace). Podle Putnama však může společnost více těžit z tzv. *přemostujícího* (*bridging*) sociálního kapitálu. Tyto sítě interpersonálních vazeb jsou směřovány vně komunity a překlenují tak dělící čáry mezi jinak oddělenými skupinami.

Chtěl bych zde poukázat na několik důležitých momentů, které obecně souvisejí se sociálním kapitálem a které mají vliv na občanskou společnost, americkou anebo českou. Podle Putnama je sociální kapitál ve své přemostující formě pro občanskou společnost jednoznačně přínosný; doslova říká, že „*díky sociálnímu kapitálu jsme chytřejší, zdravější, bezpečnější, bohatší a jsme schopni lépe řídit spravedlivou a stabilní demokracii.*“⁹⁰

Svou tezi Putnam dokládá pomocí modelu *indexu sociálního kapitálu* v jednotlivých amerických státech. Index sociálního kapitálu je abstraktní statistická veličina, která odpovídá tomu, do jaké míry se Američané zapojují do aktivit ve své komunitě, jak často se podílejí na dobrovolné činnosti, jak často se scházejí se svými přáteli atp. V této souvislosti je také analyzována otázka důvěry v ostatní. Index sociálního kapitálu pak Putnam srovnává se sociálními jevy v jednotlivých státech. Ukazuje, že vyšší hodnoty sociálního kapitálu pozitivně korelují s vyšší kvalitou škol a zdravotnických zařízení a s mírou občanské rovnosti, a negativně korelují s kriminalitou, množstvím času, které dítě denně stráví u televize, mírou rasismu a dalšími sociálními aspekty.⁹¹

ii) Problémy s pojmem sociální kapitál

Podle Nan Linové je ale koncept sociálního kapitálu spojen s mnohými nedorozuměními. Základním problémem je vztah mezi individuem a společenskými skupinami. Otázkou je, zda sociální kapitál je kolektivním anebo individuálním dobrem. Podle Linové musíme odlišit jeho přínos na úrovni jedince od kolektivních aktiv jako jsou kultura, normy a důvěra.⁹² Linová tak nesdílí Putnamovu tezi, že vyšší míra sociálního kapitálu, měřená na úrovni jedince, se jednoznačně kladně odráží ve větší demokratičnosti a obecně v lepších podmínkách pro život na celospolečenské úrovni. Definice Linové zní: „*zdroje, které jsou zakotvené v sociální struktuře, a ke kterým lze získat přístup anebo je mobilizovat prostřednictvím cíleného jednání.*“⁹³

Na problémy s Putnamovou tezí poukazuje také Alejandro Portes. Putnamův argument je podle Portese založen na tautologii: sociální kapitál totiž může být nejen příčinou, ale naopak také důsledkem pozitivních trendů ve společnosti. Jinak řečeno, důsledkem vysoké míry občanské aktivity nemusí být vyšší kvalita zdravotního či vzdělávacího systému, ale stejně tak nižší úroveň kriminality, lepší hospodářské a sociální podmínky atd. se mohou projevit na vyšším indexu sociálního kapitálu.⁹⁴

Portes poukazuje také na to, že kromě pozitivních důsledků v oblastech sociální kontroly, rodinné podpory a při získávání výhod skrze sociální síť, má sociální kapitál také své negativní stránky. Sociální kapitál mezi členy určité skupiny může omezovat jedincovu osobní svobodu, klást na něj přílišné nároky či jej naopak donutit ze skupiny odejít. Dalším

⁹⁰ *Tamt.*, s. 290.

⁹¹ Otázka vztahu mezi indexem sociálního kapitálu a různými sociálními jevy v jednotlivých státech je pak věnována 4. oddíl téže knihy. *Tamt.*, s. 285 – 363.

⁹² N. LIN, „Building a Network of Social Capital“ In LIN NAN; COOK KAREN; BURT RONALD. S. (eds.), *Social Capital. Theory and Research*, 1. vyd. New York: Walter de Gruyter, 2001, s. 3 – 29, s. 9 – 10.

⁹³ *Tamt.*, s. 10.

⁹⁴ A. PORTES, „Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology“, *Annual Reviews Sociology* 24 (1998): 1 – 24, s. 18 – 21.

negativním důsledkem je snížená koheze větších skupin, protože prostřednictvím sociálního kapitálu mohou být ze sociálních interakcí vyloučeni ti, kteří do skupiny nepatří.⁹⁵

iii) Klíčové kompetence

Některým nedostatkům koncepce sociálního kapitálu se můžeme vyhnout použitím pojmu *klíčové kompetence* (z angl. *key competencies*), o kterém mluví výstupní zpráva summitu Rady Evropy v Lisabonu z března roku 2000. Zde představitelé tehdejší „patnáctky“ vytyčili cíl, aby se ekonomika Evropské Unie stala nejkonkurenceschopnější a nejdynamičtější ekonomikou na světě.⁹⁶ K naplnění tohoto cíle bylo stanoveno 13 dílčích cílů, mezi něž patří i strategický cíl č. 1.2: *Rozvíjet klíčové kompetence ve společnosti založené na znalostech.*⁹⁷

Klíčové kompetence jsou zde definovány jako „*přenosný a univerzálně použitelný soubor vědomostí, dovedností a postojů, které potřebuje každý jedinec pro své osobní naplnění a rozvoj, pro zapojení se do společnosti a úspěšnou zaměstnanost.*“⁹⁸ Podle Lisabonské strategie by občané EU měli mít možnost osvojit si spektrum klíčových kompetencí v průběhu povinné školní docházky.

Svou povahou by námi předkládané demokratické dovednosti mohly spadat do kategorie č. 6: *Interpersonální sociální a občanské kompetence*, které jsou definovány jako „*všechny formy jednání, jejichž osvojení podmiňuje schopnost jedince se efektivně a konstruktivně podílet na dění ve společnosti, schopnost řešit problémy v osobním, rodinném i veřejném kontextu.*“⁹⁹

Dokument rozděluje interpersonální sociální a občanské kompetence do tří kategorií: po stránce *vědomostní* jsou mezi ně zařazeny například znalosti o občanských právech, principech demokracie a společenských institucích. Do kategorie *dovedností* spadá např. tolerance k názorům a jednání druhých, empatie, podílení se na aktivitách v místní komunitě, schopnost komunikovat s veřejnými institucemi či zájem o problémy v prostředí, ve kterém mladý člověk žije. Třetí kategorie – *postoje* – obsahuje zájem o druhé a respekt k nim, schopnost kompromisu, bezúhonnost, čestnost či pocity souměřitelnosti s místem bydliště.¹⁰⁰

iv) Shrnutí oddílů i) – iii)

Dovolím si nyní na obě koncepce navázat. Viděli jsme, že pojem sociální kapitál obsahuje jistou terminologickou nejednoznačnost; pro účely naší práce je příliš abstraktní. Zároveň, jak ukazuje Portes, se k němu pojí i některé negativní aspekty. Kategorie klíčových kompetencí je zase příliš obsáhlá. Při volbě vhodného významového rámce jsem hledat významově užší termín.

Abych se vyhnul problémům, které pramení z jisté problematičnosti pojmů sociální kapitál a klíčové kompetence – a kvůli schematickému zjednodušení argumentace – volím vlastní pojem *demokratické dispozice*. Tímto souslovím chci zdůraznit vztah mezi individuálními schopnostmi a postoji jedince a kontextem demokratického zřízení.

⁹⁵ *Tamt.*, s. 9 – 18.

⁹⁶ L. HUČÍNOVÁ, „Klíčové kompetence – nová výzva z EU, I.“, <http://www.rvp.cz/clanek/85/10> ze dne 8.6.2006

⁹⁷ *Tamt.*

⁹⁸ *Tamt.* Protože se mi nepodařilo sehnat původní verzi dokumentu Evropské komise, přebírám v této kapitole překlad autorky článku.

⁹⁹ *Tamt.*

¹⁰⁰ *Tamt.*

Slovem dispozice mám na mysli *předpoklady* anebo *vlohy*.¹⁰¹ Adjektivum *demokratické* poukazuje na spjatost mezi občanskou angažovaností a demokratickým státním zřízením, tak jak jsem jej na základě odborné literatury popsal v kapitolách o makroúrovni demokracie, ale rovným dílem odráží také situaci z pohledu jedince (mikroúrovně). Jinak řečeno, demokratické dispozice stojí v pozadí motivací aktérů sociálního života (ve významu *agents*), aby ovlivňovali makroúroveň demokracie. Tato komunikace se odehrává ve sféře občanské společnosti.

Chtěl bych zdůraznit význam tří klíčových osobnostních sociálně-psychologických a sociálních aspektů: postojů důvěry, znalostí o demokracii a komunikativních dovedností. Právě ty nazývám termínem demokratické dispozice. Funkce demokratických dispozic je v praxi obdobná jako u sociálního kapitálu a klíčových kompetencí. Důvěra svou povahou spíše spadá do oblasti sociálního kapitálu, znalosti a dovednosti bychom spíše mohli označit za *lidský kapitál*, a tak by měly blíže k pojmu klíčové kompetence. V této práci je kladen důraz na aplikovatelnost demokratických dispozic v prostředí občanské společnosti; odrážejí se v nich nejen dovednosti, ale také postoje. Důvěru ostatně můžeme chápat jako „postoj důvěry“. To samé platí i o kritickém racionalismu (kritickém postoji při postupném řešení dlouhodobých problémů) a dalších aspektech souvisejících s demokratickými dispozicemi.

v) Dispozice spouštěcí a umožňující

Demokratické dispozice rozřaduji do dvou kategorií. První se týkají spíše sociálně-psychologických aspektů osobnosti. Nazývám je *spouštěcí*, protože podle mého názoru předurčují – spouští – jedincovu motivaci být aktivní ve veřejných věcech. V kapitole o české občanské společnosti jsem okrajově zmínil to, že občanské společnosti v bývalém východním bloku se těžko vyrovnávají s deficitem důvěry. Právě důvěru bych chtěl představit jako *spouštěcí demokratickou dispozici*.¹⁰²

Druhou kategorií demokratických dispozic nazývám dispozice *umožňující*. Předpokládejme, že jedinec má dostatek důvěry ve smyslu obhajoby svých i komunitních zájmů v institucích občanské společnosti. K tomu, aby mohl úspěšně splnit určité úkoly nebo se podílet na řešení nějakého problému, se však musí umět ve sféře občanské společnosti pohybovat. Musí, za prvé, znát své možnosti – tj. mít představu o zákonných možnostech angažování i o nejefektivnějším způsobu, jak dosáhnout svých cílů. Za druhé jsou důležitou devízou motivovaného jedince také dovednosti pro navázání spolupráce s ostatními. V občanské sféře se více než jinde klade důraz na jedincovu schopnost vytvářet kontakty, sdružovat se s ostatními občany při sledování společných cílů, a schopnosti kriticky přemýšlet a stručně a jasně vyslovit svůj názor. Umožňující dispozice tedy mají sociální povahu.

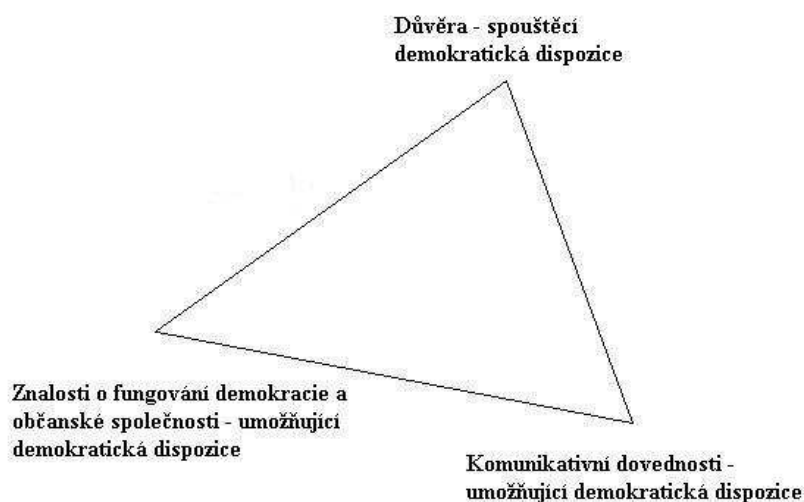
Jsem si vědom toho, že rozlišení mezi *spouštěcími* a *umožňujícími* dispozicemi je umělé. Jejich akční rádius se vzájemně prolíná. Ve společnostech, které jsou občansky vyspělé, a kde jsou demokratické dispozice běžnou devízou občanů, existuje mezi spouštěcími a

¹⁰¹ V. PETRÁČKOVÁ; J. KRAUS a kol., *Akademický slovník cizích slov*, 1. vyd. Praha: Academia, 1995, s. 171.

¹⁰² Jak již bylo zmíněno v úvodu, v dnešní sociologii se prosazuje pojetí institucí jakožto omezujících entit. V tomto ohledu by adjektiva *spouštěcí* a *umožňující* mohla funkci demokratických dispozic zkruslovat. Na druhou stranu se ale domnívám, že zastávání definice instituce Bergera a Luckmanna jako vzorců jednání, které je opakováno a předáváno, protože se osvědčilo, se dá na demokratické dispozice velmi dobře aplikovat. O „omezení“ můžeme mluvit pouze v případě povinného či nepovinného (příp. povinně volitelného) charakteru tří částí Trianglu, které se mohou stát součástí školních osnov. Srv. P. BERGER; T. LUCKMANN, *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*, s. 58.

umožňujícími demokratickými dispozicemi jen malé rozlišení; vlastně ani nemůžeme říci, zda jedna předchází ty druhé.¹⁰³

K tomu, abych však dále mohl argumentovat, že tyto aspekty jsou vzdělavatelné, považuji za důležité, učinit toto rozlišení. Námí předkládaný vzdělávací program pak může na tyto potřeby lépe odpovědět. Každá ze tří částí Trianglu věnuje zvláštní pozornost jedné z demokratických dispozic.

Obr. č. 2: Demokratické dispozice

¹⁰³ Mohli bychom tvrdit, že distinkce mezi spouštěcími a umožňujícími dispozicemi se tím více smazává, čím více se společnost přibližuje pólu tzv. *high trust society* (společnost s vysokou úrovní důvěry) ve fukuyamovském významu. Deficit interakce mezi aktéry sociálního života v tzv. *low trust society* (společnosti s nízkou úrovní důvěry), činí kontury rozdílu zřetelnějšími. F. FUKUYAMA, *Trust. The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, 1. vyd. Londýn: Penguin Books, 1996.

a) *Spouštěcí demokratické dispozice: důvěra*

V této kapitole se pokusím ukázat, že jedním z klíčových předpokladů pro rozvoj občanské společnosti je důvěra mezi lidmi. Nejistota a nedůvěra způsobuje uzavírání se před ostatními; jedinec si není jistý sám sebou a má malou sebedůvěru, že se mu projekty a plány na dosahování určitých zájmů podaří v této situaci uskutečnit. Špatná zkušenost s nevyslyšeným názorem, za který někdo bojuje, může způsobit zaujetí pasivního a cynického postoje vůči všem formám občanské angažovanosti. Viděli jsme také, že někteří autoři považují nedostatek důvěry mezi lidmi za jeden z největších problémů české občanské společnosti.

Za výchozí bod pro naše úvahy nám poslouží Giddensovo pojetí z knihy *Důsledky modernity*. Budeme se ptát, kde přesně dochází k vytváření důvěry, jakou roli hraje důvěra v motivaci lidí zapojit se do věcí veřejných, a jakým způsobem ji lze dále budovat.

i) Giddensovo pojetí důvěry

V úvodní kapitole o moderních institucích jsme představili koncepci modernity a reflexivní modernity. Podle Giddense se modernita vyznačuje třemi fenomény: časoprostorovým rozpojením, vyvázáním systémů a reflexivitou. Reflexivní modernita pak v pojetí Giddense, Becka a Lashe završuje proces detradicionalizace. Jakou roli hraje v tomto schématu důvěra? Vyvazující mechanismy by nemohly fungovat bez postoje důvěry, který v giddensovském smyslu znamená důvěřivost (víru v poctivost), ve spolehlivost osob nebo systémů.

Mezi důvěrou a důvěřivostí rozlišil ve svém díle Niklas Luhmann; podle něj je důvěřivost charakteristickým znakem předmoderní společnosti. Oproti tomu se k důvěře – modernímu fenoménu – váže připravenost nést rizika. Giddens však tvrdí, že vědomí rizik a ochota je na sebe vzít, jsou v moderní době s důvěřivostí neodmyslitelně spojeny. Podmínkou každého navazování sociálních vztahů, když člověk stojí tváří v tvář *abstraktním systémům*, je důvěra k lidem a věcem.¹⁰⁴

Giddens definuje důvěru jako „...*důvěřivost ve spolehlivost osoby nebo systému týkající se určitého souboru výsledků nebo událostí.*“ Důvěřivost pak „...*vyjadřuje víru v poctivost nebo lásku druhého, či v přesnost abstraktních principů.*“¹⁰⁵ Důvěra snižuje rizika – nebezpečí, kterých si je člověk vědom při svém jednání. Giddens se zde odkazuje na Luhmanna, který říká, že důvěra se vždy vztahuje k pojmu *riziko*. Riziko znamená, že důsledkem našeho vlastního jednání mohou být neočekávané výsledky.¹⁰⁶ Díky důvěře je proto člověk ochotný vzít na sebe určitá přijatelná rizika: navzdory statistikám o nehodách např. využije služeb expertního systému letecké společnosti a nastoupí do letadla. Můžeme tedy spolu s Giddensem říci, že důvěra je vitálně důležitá pro chod moderních institucí.

Emocionální a racionální základ důvěry

V Giddensově pojetí má důvěra dva zdroje – emocionální a racionální. Podle Giddense se *emocionální* předpoklady pro důvěru vytvářejí v nejranější fázi života jedince. V tomto věku je budována subjektivní koncepce času: malé dítě se učí překonávat osamělost po odchodu matky. V této souvislosti zde Giddens přejímá od Heideggera pojem *ontologické bezpečí*. Definuje jej jako „...*určitou formu pocitů bezpečí v širokém slova smyslu*“, která je založena

¹⁰⁴ A. GIDDENS, *Důsledky modernity*, s. 109.

¹⁰⁵ *Tamt.*, s. 37.

¹⁰⁶ *Tamt.*, s. 34.

na pocitu „*spolehlivosti osob a věcí.*“¹⁰⁷ Přecitlivělost jedinců – neschopnost vyrovnat se s existenciálními obavami – může způsobit to, že se člověk stáhne do ústraní. V intencích našeho zkoumání to může znamenat rezignovanost na účast v politickém dění, např. nevyužití aktivního volebního práva.¹⁰⁸

Zde se Giddens odkazuje na myšlenky psychologa Erika Eriksona, který tvrdí, že důvěra znamená nejen spoléhání se na lásku pečovatелů, ale také to, že člověk věří sobě samému. Pokud dítě není schopné této primární důvěřivosti, pak se může v pozdějších fázích jeho života projevit deficit důvěry k abstraktním systémům, ostatním lidem a sobě samému. Důvěřivost se tak týká nejen stálosti lidí a věcí, ale také víry v trvalost vlastní identity.¹⁰⁹

Důvěra však může mít také *racionální* základ. Člověk se svěřuje do rukou expertních systémů vždy s určitou zásobou informací o těchto systémech. Kdyby se statistiky o leteckých nehodách náhle zhoršily, projevilo by se to okamžitě snížením počtu zakoupených letenek. Jinak řečeno, informace o určitém expertním systému pomáhají taktéž budovat nebo naopak podkopávat jedincovu důvěru v tento systém. Důvěra založená na racionalitě se váže převážně ke zkušenostem a vědomostem nabytým v pozdějším věku.¹¹⁰

Přístupové body expertních systémů

Expert a laik se setkávají v tzv. *přístupových bodech* expertních systémů.¹¹¹ V nich může být důvěra prohloubena anebo naopak oslabena.¹¹² Pro naše účely je důležité to, že špatná zkušenost, kterou jedinec získá v přístupových bodech, může vést až k rezignovanému cynismu nebo odpoutání se od systému.¹¹³ Pan Novák z našeho fiktivního příběhu nakonec možná upustil od úsilí změnit vládní rozhodnutí ohledně stavby dálnice. Je možné, že po všech peripetiích, kterými prošel, se dokonce rozhodne dále se ve veřejných věcech neangažovat.

Při interakci laika s expertním systémem hrají podle Giddense roli dva druhy závazků: *bezprostředně utvářené (facework)* a *beztvářné (faceless)*. První z nich, bezprostředně utvářené závazky, jsou podmínkou důvěry v ostatní lidi. Jejich esencí je emocionalita. Jako příklad můžeme uvést komunikaci mezi plátcem daně a úředníkem z ministerstva financí.

Při interpretaci Giddensova pojetí moderních institucí již bylo zmíněno, že významným fenoménem modernity je vyvázání systémů (*diesembedding*). Díky beztvářným závazkům – na základě racionální úvahy – může proběhnout znovunavázání (*reembedding*) k určitém časoprostorovým podmínkám. To je druhou podmínkou důvěry v abstraktní systémy.¹¹⁴ Například informace o stavu státního rozpočtu a o tom, jak vláda nakládá s penězi, mohou prohloubit anebo podkopat důvěru v daňový systém jako takový.

¹⁰⁷ *Tamt.*, s. 85.

¹⁰⁸ „Osoba, která si není existenciálně jistá, zda je sama sebou nebo zda vůbec existuje, či zda skutečně existuje to, co vnímá, může být zcela neschopna obývat stejný sociální svět jako ostatní lidé... Tvrdím, že „normální“ jednotlivci získávají v rané fázi svého života základní „dávku“ důvěry, která tyto existenciální obavy buď umrtvuje, nebo otupuje“ *Tamt.*, s. 86 – 87.

¹⁰⁹ *Tamt.*, s. 87 – 88.

¹¹⁰ Mám zde na mysli procesy sekundární socializace. Toto téma bude podrobněji analyzováno později.

¹¹¹ Přístupovým bodem může být např. vrátnice, dveře do ordinace doktora, dále však také vodovodní kohoutek, televizor atd.

¹¹² Tedy i institucí občanské společnosti. A. GIDDENS, *Důsledky modernity*, s. 79.

¹¹³ *Tamt.*, s. 84.

¹¹⁴ *Tamt.*, s. 82.

Budování důvěry

Opakem giddensovsky pojaté důvěry je *nedůvěra*. V případě abstraktních systémů se jedná o zaujmutí skeptického nebo aktivně negativního postoje vůči expertním tvrzením. Vůči osobám se nedůvěra projevuje jako pochybování nebo jako nevíra v čestnost jejich tvrzení anebo jednání.¹¹⁵ Takto se nyní dostáváme k pro nás velmi důležitému bodu. Budeme se tázat, kde je důvěra znovu budována. Za prostředí důvěry v moderní době Giddens označuje abstraktní systémy, kontrafaktuální myšlení a intimní vztahy.¹¹⁶ O *abstraktních systémech*, kde probíhají procesy znovunavázání, již byla řeč.

Kontrafaktuálním myšlením má Giddens na mysli to, že člověk jedná navzdory expertízám. Na jednu stranu se lidé naučili myslet sociologicky – tj. chovat se podle závěrů sociologických výzkumů. Např. statistika o nízkém počtu sňatků může jedince odradit od vstupu do manželského svazku. Na druhou stranu však každý nově vzniklý manželský sňatek tuto statistiku mění. Člověk může jednat navzdory faktům, kterých si je vědom.¹¹⁷

Osobní život v moderní době neztrácí na své síle, jen se uplatňuje v nových formách. Znovunavázání se konkrétně projevuje v podobě *přátelství*. V intimním životě se důvěra v určitou osobu stává projektem, na kterém se musí pracovat. Jedná se o vzájemný proces sebeotvírání, při kterém jedinec reflektuje své chování – hledá vlastní identitu. „*Vztahy jsou vazby založené na důvěře, kde důvěra není předem dána, ale vytvářená, a kde činnost, která s tím souvisí, znamená vzájemný proces sebeotvírání.*“¹¹⁸

Aktivní důvěra

V *Důsledcích modernity* je důvěra představena jako projekt, na kterém se musí pracovat. Zatímco v tradiční společnosti jsou vztahy důvěry pevně vymezeny jasně danou hierarchií a sdílenými normami společenství – a utvrzovány bezprostředně utvářenými závazky, modernita vyžaduje neustálé obnovování důvěry při setkání s druhými a v přístupových bodech expertních systémů. V rámci analýzy reflexivity v knize *Reflexive Modernization* přichází Giddens s pojmem *aktivní důvěra*. Ve věku reflexivity musí být důvěra získána a s vynaložením velkého úsilí udržována.¹¹⁹ Vzhledem k velkému množství rizik, které mohou mít v dnešní době až globální dopad, jsou abstraktní systémy náchylné ke kolapsu, pokud je důvěra obecně oslabena.¹²⁰

Shrnutí Giddensova pojetí důvěry

Vidíme tedy, že důvěra je pro moderního člověka *projektem*, na kterém se musí pracovat. Největší vliv na budování důvěry – konkrétně vytváření „ontologického bezpečí“ – má raná fáze života jedince. Podle Giddense však existují určitá prostředí, kde může docházet k znovunavázání vztahů důvěry. Jinak řečeno, důvěra může být posilována také při v pozdějších fázích života. Je jen otázkou, do jaké míry může být toto budování úspěšné a do jaké míry může proběhnout navzdory problematickému vývoji v raných fázích života. Této otázce se budeme věnovat později při zkoumání hypotéz této bakalářské práce.

¹¹⁵ Protikladem základní důvěry je pak úzkost nebo *strach*. *Tamt.*, s. 91.

¹¹⁶ Shrnutí *Tamt.*, s. 93.

¹¹⁷ Zde se projevuje jeden z fenoménů modernity – reflexivita vědění.

¹¹⁸ A. GIDDENS, *Důsledky modernity*, s. 110.

¹¹⁹ U. BECK; A. GIDDENS; S. LASH, *Reflexive Modernization*, s. 186.

¹²⁰ U. BECK; A. GIDDENS; S. LASH, *Reflexive Modernization*, s. 89.

Důvěra, jakožto důležitá podmínka pro navazování sociálních vztahů, se stala pro současnou sociologii významným tématem. Pro srovnání s Giddensovým pojetím krátce uvedu ještě jednu koncepci důvěry.

ii) Fukuyamovo pojetí důvěry

Dalším autorem, který se zabývá fenoménem důvěry je americký sociolog Francis Fukuyama. Fukuyama se na důvěru dívá z ekonomického hlediska. Přichází s pojmem *spontánní společenskost*, který definuje jako schopnost tvořit nová sdružení.¹²¹ Klade jej do protikladu ke zdržování se ve starých strukturách. Spontánní společenskost je podmnožinou sociálního kapitálu. Důvěra se vyplácí po stránce ekonomické – snižuje transakční náklady a umožňuje větší flexibilitu firem. V neformálním prostředí důvěry jsou totiž instituce – a nejenom ekonomické – daleko efektivnější.¹²² Deficit důvěry je ve společnostech s nízkým sociálním kapitálem kompenzován systémem formálních pravidel. Fukuyama doslova píše: „*Pokud si lidé, kteří musí spolupracovat při podnikání, navzájem důvěřují, protože dodržují stejné etické normy, pak je podnikání levnější.*“¹²³

Při budování sociálního kapitálu hrají velkou roli občanské ctnosti. Některé, jako např. skromnost, schopnost racionálního úsudku a soustředěnost, mají individualistický charakter. Sociální kapitál je však podporován ctnostmi, které Fukuyama označuje jako *sociální ctnosti*. Mezi ně patří čestnost, spolehlivost, ochota spolupracovat a loajalita vůči ostatním.¹²⁴ Uvedené rozdělení ctností Fukuyama dále vyostruje. Říká, že sociální ctnosti jsou nezbytným předpokladem pro ctnosti individuální. Sociální ctnosti mohou být kultivovány v prostředí skupin se silnými vzájemnými vazbami, jakými jsou např. rodina a škola.

Fukuyama věnuje další kapitoly své knihy rozboru kulturního prostředí v různých zemích světa. Na příkladu ekonomických subjektů ukazuje, že ve společnosti (ve významu *societies*), jejichž členy sdružuje konsensus ohledně etických hodnot a kde panuje větší míra důvěry mezi občany, jsou také ekonomické společnosti (ve významu *enterprises* nebo *businesses*) úspěšnější. Jako vzorné příklady Fukuyama vyzdvihuje Japonsko, Německo a Spojené státy americké; nižší úroveň důvěry a tím i menší efektivity si všímá v zemích, kde vládne větší míra kontroly ze strany státu – příkladem mohou být země bývalého sovětského bloku, ale také Čína, Francie a jižní Itálie.¹²⁵

Nebudeme se zde zabírat podrobnější analýzou důkazů, které Fukuyama dokládá na podporu svých tezí. Pro naše účely je důležité to, že hospodářství může do velké míry těžit z vysoké akumulace sociálního kapitálu. Fukuyama zde čerpá z výzkumů, které uskutečnil Robert Putnam v Itálii. Ukazuje se, že „*ekonomika nepředurčuje stupeň spontánní společenskosti... který existuje ve společnosti. Naopak spontánní společenskost předdurčuje hospodářský (performance) a to lépe než samy hospodářské faktory.*“¹²⁶ Spontánní společenskost a sociální kapitál tedy v pojetích Putnama a Fukuyamy úzce souvisejí s důvěrou.

¹²¹ Z angl. *spontaneous sociability*. F. FUKUYAMA, *Trust*, s. 27.

¹²² Nedůvěra mezi obchodními partnery se projevuje v potřebě pojišťovat své transakce drahými smlouvami a dohledem právníků. *Tamt.*, s. 27.

¹²³ *Tamt.*, s. 27.

¹²⁴ *Tamt.*, kapitola č. 5, s. 43 – 47.

¹²⁵ Úroveň důvěry je podmíněna kulturněhistorickým vývojem. I v zemích s vysokou akumulací sociálního kapitálu je tento vývoj překvapivě rozdílný. Po svém vymanění se ze sféry sovětského vlivu čelí úkolu znovu vybudovat sociální kapitál – a s ním i potřebnou důvěru mezi občany – také Česká republika.

¹²⁶ F. FUKUYAMA, *Trust*, s. 104.

iii) Důvěra jako *spouštěcí demokratická dispozice*

V kapitole o makroúrovni demokracie jsme demokracii spolu se Sartorim představili jako projekt, na kterém se podílí každý z nás. Občanská angažovanost je podmíněna ochotou občanů sdílet své názory, sdružovat se k dosahování cílů a usilovat o obecné dobro. Vidíme, že krize důvěry tlumí občanskou aktivitu v České republice. Jedinec, který si není jistý sám sebou se pravděpodobně nezapojí do struktur občanské společnosti. Nedostatek důvěry v ostatní lidi ho může odradit od zapojení se do aktivit lokální organizace. A konečně nedůvěra ve státní instituce u něj může vyústit v postoje pesimismu, cynismu a uzavírání se.

Z výše uvedených souvislostí vyplývá, že důvěra podmiňuje občanskou angažovanost. To nám dává právo mluvit o ní jako o *demokratické dispozici*. Zbývá nám jen vysvětlit adjektivum *spouštěcí*. Již bylo uvedeno, že rozlišení mezi spouštěcími a umožňujícími demokratickými dispozicemi uvádíme jako rozlišení mezi dvěma různými typy předpokladů občanské aktivity. Spouštěcími demokratickými dispozicemi rozumíme ty předpoklady, které stojí v samém středu motivace zapojit se do věcí veřejných. Deficit důvěry na všech úrovních – obzvláště jako nedostatek v uplatnění vlastních možností, nedostatečná důvěra v ostatní, se kterými se mohou sdružit k dosažení společného cíle, a konečně jako nedůvěra v demokratické instituce – podřívají *spouštění* motivací jedince k zapojování.

b) *Umožňující demokratické dispozice: znalosti o fungování demokracie*

V předchozí kapitole jsem ukázal, že jedním ze základních kritérií motivace člověka k občanské angažovanosti je důvěra. Důvěru jsem označil za *spouštěcí demokratickou dispozici*. Nyní se budeme věnovat tzv. *dispozicím umožňujícím*: znalostem o občanském sektoru a komunikativním dovednostem. Podle mého názoru jsou tyto dvě dispozice nutné pro orientaci a fungování v rámci různých forem angažovanosti. Pokud má být navrhovaný vzdělávací program úspěšný – a skutečně podněcovat aktivitu středoškoláků – pak musí umožnit osvojení těchto dispozic.

Na první pohled by se mohlo zdát, že vztah mezi věděním a možnostmi, které se člověku otevírají ve sféře občanské společnosti je logický: čím více vědomostí máme, tím také více dokážeme využít svých práv a při sledování cílů se spoléhat na větší množství alternativních plánů. Tak to ostatně udělal pan Novák z našeho fiktivního příběhu. Na druhou stranu jsme však v kapitole o reflexivní modernitě mohli vidět, že na obecné rovině neplatí osvícenský postulát, že rostoucí akumulace vědění může pomoci předcházet rizikům moderního světa. Jak se s tímto rozparem vypořádat?

V této kapitole se pokusím ukázat, že důležitost znalostí o demokracii můžeme odůvodnit nejen intuitivně – na základě naší každodenní zkušenosti – ale také teoreticky.¹²⁷ Budu argumentovat s pomocí Giddensova modelu přístupových bodů a nové funkce expertního vědění, o kterých jsme již mluvili v kapitole o moderních institucích.

i) *Nová povaha vědění*

Jedním z rysů modernity je to, že vědění je předáváno ve formě expertízy. Dogma o nezpochybnitelnosti vědeckých výroků však již neplatí. Výroky expertů, vědců a autorit si totiž často protirečí; mají pouze charakter *nároku na vědění* (agl. *Claims of knowledge*). Proto kritické hodnocení přijímaných informací v konečném důsledku staví každého člověka do role soudce – experta. Z toho vyplývá, že informace jako takové jsou nutnou devízou občana,

¹²⁷ Zygmunt Bauman ostatně tvrdí, že úkolem sociologie má shrnovat a třídit poznatky reflexe naší každodenní zkušenosti. „Sociologie... je zejména a především způsob myšlení o lidském světě.” Z. BAUMANN, *Myslet sociologicky. Netradiční uvedení do sociologie*, 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1996, s. 13.

který je z nějakých důvodů konfrontován s *přístupovými body* (chápanými giddensovsky) demokratických institucí. Znalosti o fungování demokratických institucí (což je jistá forma vědění) jsou tedy pro angažovanost ve věcech veřejných významné.

Vědění jakožto racionální stránka lidské komunikace přispívá k budování důvěry v přístupových bodech expertních systémů. Abstraktnost je zde založena na racionalitě, která však musí být osvojena. O druhé – emocionální – podmínce důvěřivosti, pocitu „ontologického bezpečí“ byla řeč v kapitole o důvěře.

V neposlední řadě, soubor vědění, který si studenti mohou osvojit při školní výuce, je významnou podmínkou reflexivity vědění. Můžeme tedy říci, že reflektování sociálních praktik a následné přiklání se k nějaké expertize, má svůj základ v osvojeném vědění.

ii) Znalosti jakožto umožňující demokratická dispozice

Vidíme tedy, že mladý člověk motivovaný k tomu, aby se veřejně angažoval potřebuje pro svou orientaci ve struktuře občanské společnosti jistou základní „dávku“ informací. Ta mu *umožňuje* efektivněji sledovat cíle, které si vytyčil. Obsahem programu Triangl tedy musí být kurzy o demokracii. Díky nim a) student získá základní informace o demokratickém zřízení a jeho institucích, b) je varován před iluzivním chápáním demokracie jako dokonalého systému a c) učí se svobodně jednat v přístupových bodech demokratických institucí.

Jak brzy ukáží v praktické části této práce, kurzy o demokracii, jejichž osnovu předkládám, se obzvláště zaměřují na oblast neziskových organizací. Domnívám se totiž, že právě tato oblast by z celé sféry občanské společnosti – chápané minimalisticky – mohla být studentům nejbližší. Škola v tomto kontextu plní roli zprostředkovatele kontaktů mezi studenty a neziskovými organizacemi. Jak již bylo řečeno, existuje úzká vazba mezi neziskovými organizacemi a sociálními hnutími.

c) Umožňující demokratické dispozice: komunikativní dovednosti

Třetí demokratickou dispozicí, na kterou se zaměřuje program Triangl, jsou komunikativní dovednosti; na jejich osvojení se zaměřuje kroužek debaty/diskuse. Důležitost komunikace v oblasti občanské společnosti ukážeme ve dvou historických exkurzech. Podíváme se na vývoj občanské společnosti a na praktiky, které ji zformovaly.

i) Habermas „Dějiny kritické občanské společnosti“

Vědecké bádání, které se táže po aspektech určitého fenoménu, může využít historickou metodu k tomu, aby sledovalo vývoj institucí týkajících se tématu. Při sledování vývoje forem občanské společnosti se komunikace mezi lidmi ukazuje být klíčová. Jak ukazuje Habermas ve své knize *Strukturální přeměna veřejnosti*, vztahy mezi diskutujícími musí být horizontální a ne hierarchické (vertikální).¹²⁸

Byly to tržní síly, díky kterým se ve větší míře objevila poptávka po šíření a sdílení informací. Obchodníci a mořeplavci 15. a 16. století si uvědomili, že s hlubším pochopením situace na trhu mohou lépe plánovat své obchodní transakce, a dosahovat tak většího zisku.¹²⁹ V 17. století se o rozvoj tisku začíná zajímat také absolutistický stát: využívá denního tisku k šíření svých vyhlášek a nařízení. Publikum, tedy lidé, kteří z denního tisku získávají potřebné

¹²⁸ J. HABERMAS, *Strukturální přeměna veřejnosti*, 1. vyd. Praha: Filosofia, 2000, s. 98.

¹²⁹ *Tamt.*, s. 75.

informace, se stává publikem čtenářským. Občanská veřejnost pak začíná po státní moci vyžadovat, aby se legitimizovala.¹³⁰

V kontextu Německa, Francie a Anglie, kterým se Habermas v knize věnuje, se politická veřejnost rodí z veřejnosti literární. Francouzské a anglické publikum se učí diskutovat a kriticky přemýšlet o politických tématech při neformálních setkáních v salonech a kavárnách. V Německu vzniká v 17. století instituce tzv. *Německých společností*, kde lidé diskutují o otázkách jazyka a později také kultury a politiky.

Instituce literární veřejnosti se vykazují důležitými rysy. Za prvé zde nehraje žádnou roli hierarchie podle statusu. Jinak řečeno, komunikace probíhá na horizontální úrovni. Za druhé se předmětem kritiky stávají témata, která dříve řešily jen určité specializované instituce (stát či katedry univerzit). A konečně, publikum je otevřené a chápe sebe sama jako skupinu všech svobodných osob. Osoby jsou sdružovány skrze četbu novin a následnou diskusi. „*Tématem publika, které takto čte a diskutuje, je samotné publikum.*“¹³¹ Tyto společnosti byly místem, kde se veřejnost učila komunikovat a kde vznikalo a tříbilo se veřejné mínění.

Podle Habermase pomohly přeměně literární společnosti ve společnost politickou změny v chápání funkce rodiny. Nukleární rodina se emancipuje po stránce ekonomické, psychologické a politické; začíná být uznávána za dobrovolný podnik lásky a místem pro rozvoj subjektivity.¹³² Zájmy měšťana, jakožto člena nezávislé rodiny a jakožto vlastníka majetku, se střetávají se zájmy veřejné moci. Habermas zdůrazňuje, že „*Prostředek tohoto politického střetu je specifický a nemá v dějinách žádné obdoby: je jím veřejné rozvažování.*“¹³³ Ve věcech veřejných je vyžadována racionalita.

Výrazný posun na cestě k nezávislosti znamenal pro občanskou veřejnost oproštění soukromého práva od práva římského. Tato „právní“ revoluce se odehrála díky liberalizaci trhu v 18. a 19. století.¹³⁴

Nebudeme zde spolu s Habermasem dále rozebírat, zda přístup k politickým funkcím občanské veřejnosti byl ryze otevřený. Ani se nebudeme zabývat otázkou vzniku rozdílných institucí v různých zemích. Pro naše účely je ale důležité zdůraznit, že občanské sdružování a chápání občanské veřejnosti vzniká na podhoubí horizontální komunikace mezi svobodnými občany, kteří usilují o své zájmy. „*Vlastní smysl funkce občanské společnosti vykrytalizoval z toposu „veřejného mínění“.*“¹³⁵ Občanská veřejnost – kterou Habermas striktně odděluje od jejího protějšku: moci veřejné – se tak prezentuje jako množina všech diskutujících svobodných občanů. Ti žádají po státní moci, aby se legitimizovala.

Politické funkce veřejnosti začínají ztrácet svou sílu v okamžiku, kdy se stírá rozdíl mezi „soukromým“ a „veřejným“. Podle Habermase začíná stát na konci 19. století intervenovat do věcí soukromých¹³⁶. Konzum začíná vnucovat pocit falešné autonomie: rodina získává spotřební funkce.¹³⁷ Na přelomu 19. a 20. století je literární veřejnost nahrazena konzumní společností. Sociální síly narušují intimitu rodiny a ubíjejí literární i politické rozvažování. Snižováním nároků na čtenáře a spotřebitele přestává masová kultura tříbit kritické schopnosti

¹³⁰ *Tamt.*, s. 84.

¹³¹ *Tamt.*, s. 108.

¹³² *Tamt.*, s. 112.

¹³³ *Tamt.*, s. 87.

¹³⁴ *Tamt.*, s. 148.

¹³⁵ *Tamt.*, s. 165.

¹³⁶ *Tamt.*, s. 232.

¹³⁷ Srv. Z. BAUMAN, *Svoboda*, 1. vyd. Praha: Argo, 1998.

svých konzumentů.¹³⁸ Masové publikum se pak stává lépe manipulovatelné. „Kritická publicita... je vytlačována publicitou manipulativní.“¹³⁹ Publikum, které dříve plnilo kritické funkce, je ovlivňováno masmedii usilujícími jen o zisk.

Do hry vstupují také politické strany. Pomocí masmedií se snaží ovlivnit názory veřejnosti. Veřejnost je mobilizována jen určitými záměry, které nepocházejí z ní samé, ale přicházejí z vnějšku.¹⁴⁰ Mínění se stává neveřejným, protože nevzniklo na základě racionálního uvažování.¹⁴¹ Vzdělaná a informovaná vrstva veřejnosti sice prezentuje své názory na veřejnosti, avšak tito „*opinion leaders*“ „mají... sklon potvrzovat své představy pouze mezi sebou...“¹⁴² Chybí proces komunikace, na jehož základě se vytváří veřejné mínění.

Jistou nadějí na napravení situace vidí Habermas v diskusi, která by probíhala na vnitroorganizační úrovni. Vznikl by „*přiměřený vztah mezi byrokratickými rozhodnutími a kvaziparlamentní poradou pomocí procesu veřejné komunikace.*“¹⁴³

ii) Rovnost a komunikace: Amerika očima de Toquevilla

To, že participace na veřejných záležitostech úzce souvisí s horizontální komunikací, je patrné také z díla Alexis de Toquevilla *Demokracie v Americe*. Při své návštěvě ve vznikajících Spojených státech (v letech 1830 – 1832) tento francouzský historik politik vyjadřuje své nadšení z fungování amerického veřejného života. Všimá si, že v základu americké společnosti stojí ideál rovnosti: to se v praxi projevuje v tom, že všichni mají stejná práva.¹⁴⁴ Rovnost musí být chráněna demokratickými institucemi. V tomto ohledu se povaha americké demokracie radikálně liší od Platónova totalitního státu.

Míra sdružování je v Toquevillově Americe vysoká; úkolem je zabránit despotické uzurpaci moci. Garantem výměny informací a názorů je svoboda tisku. Vědomí, že blahobyt země je blahobytem občana nabývají Američané prostřednictvím podílu na správě společnosti.¹⁴⁵ To se děje např. při službě v soudní porotě nebo při řízení záležitostí na úrovni vesnic. A právě zde dochází ke komunikaci mezi lidmi. Tocqueville říká: „*City a ideje se neobnovují, srdce a duch se nepovznášejí a lidský rozum se nerozvíjí jinak než působením lidí na sebe navzájem.*“¹⁴⁶

iii) Komunikativní dovednosti jako umožňující demokratická dispozice

Občanská společnost historicky vzniká v prostředí měnícího se způsobu komunikace mezi lidmi ve společnosti. Habermas demonstruje přechod z vertikálního na horizontální způsob komunikace na vzniku spolků, klubů a salónů. Tocqueville považoval rovnost mezi občany považoval za jeden z základních kamenů vznikající americké občanské společnosti.

Podílení se na věcech veřejných vyžaduje určité dovednosti v oblasti komunikace; schopnost obhájit svůj vlastní názor, jednat s lidmi s rozdílnými názory, kriticky hodnotit získané informace a schopnost srozumitelného projevu stojí v pozadí snad všeho občanského

¹³⁸ J. HABERMAS, *Strukturální přeměna veřejnosti*, s. 261.

¹³⁹ *Tamt.*, s. 276.

¹⁴⁰ *Tamt.*, s. 306.

¹⁴¹ Habermas dokonce mluví o tzv. kvasiveřejném mínění, za kterým vždy stojí určitá instituce, ale které je prostřednictvím médií formalizováno. *Tamt.*, s. 364.

¹⁴² *Tamt.*, s. 323.

¹⁴³ Tento koncept Habermas označuje pojmem interní demokracie. *Tamt.*, s. 347.

¹⁴⁴ A. DE TOCQUEVILLE, *Demokracie v Americe. I.*, s. 43.

¹⁴⁵ A. DE TOCQUEVILLE, *Demokracie v Americe. I.*, s. 179.

¹⁴⁶ *Tamt.*, s. 83.

sdužování. Pan Novák z našeho fiktivního příběhu během svého boje proti rozhodnutí o stavbě dálnice musel spolupracovat s lidmi se stejným názorem i oponovat názorům těch, kteří se stavbou souhlasili.

Komunikativní dovednosti z těchto důvodů řadím do kategorie *umožňující* demokratické dispozice. Již motivovanému jedinci *umožňují* fungovat ve strukturách občanské společnosti a sdružovat se s ostatními. Bez kultury projevu ostatně nemůže mít žádná kritická diskuse dlouhého trvání.

Nyní je čas představit hypotézy. První z nich bude provázet náš poslední exkurz v teoretické části, druhá se bude týkat samotného návrhu vzdělávacího programu, který předkládám v praktické části.

(C) Hypotézy bakalářské práce

Z hlediska logiky argumentace má tato bakalářská práce strukturu *definice – hypotézy – argumentace*.¹⁴⁷ Nejprve jsem se na třech rovinách popsal institucionální rámec demokracie. Tímto jsem demokracii obecně definoval. Nyní je čas nastolit hypotézy – *předběžná porozumění* nebo také *nároky na vědění*, které budou provázet naše další bádání. Nejde ani tak o to, abychom empiricky dokázali předkládané teze – to by ostatně přesahovalo možnosti této práce a v zájmu zachování objektivitby by tento úkol náležel někomu jinému. Hypotézy nám spíše poslouží k udržení kostry argumentace.

V této bakalářské práci předkládám dvě hypotézy:

1. *„Prostředí školy je vhodné pro osvojení těch postojů, vědomostí a dovedností, které podmiňují občanskou angažovanost jedince.“*

Jinak řečeno, školní výuka může vést k osvojení *demokratických dispozic*, o kterých jsme mluvili v kapitole o mikroúrovni demokracie. Škola je prostředím, kde tyto dispozice mohou být osvojeny; je tedy možná vzdělávat a vychovávat k občanskosti.

Hypotéze č. 1 se budeme věnovat v následující kapitole o primární a sekundární socializaci; stojí však také v základu empirického zkoumání v praktické části.

2. *„Program Triangl pomůže zvýšit občanskou angažovanost středoškolské mládeže.“*

Jak již bylo řečeno, tato bakalářská práce má charakter politického návrhu. Tímto návrhem je program Triangl. Druhá hypotéza tedy v podstatě říká, že tento návrh má své opodstatnění a že stojí zato, se nad ním zamyslet.

Hypotézu č. 2 budeme podrobněji zkoumat v praktické části této bakalářské práce. Nejprve předložím návrh programu Trianglu a poté provedu jeho částečné ohodnocení: pokusím se o kritický rozbor kladů a záporů programu.

¹⁴⁷ Toto je způsob argumentace, který se studenti mohou naučit také v debatním kroužku. Účastníci debaty v programu Karla Poppera nejprve definují klíčové termíny týkající se tématu, pak argumentují pro nebo proti dané tezi, rezoluci (tedy obdoba naší hypotézy). V dále pak předkládají argumenty které podporují jejich stanovisko.

(D) Procesy socializace: primární a sekundární

Paradigma jedincova chápání života (tzv. *symbolický svět*) je vytvářeno od raného dětství. Největší vliv na cíle člověka, jeho hodnoty a návyky má primární socializace. V této práci se pokusím ukázat, jaký význam pro osvojení postojů, znalostí, schopností a dovedností, potřebných pro fungování jedince ve strukturách občanské společnosti, má sekundární socializaci v rámci vzdělávání. V pozadí úvah v této kapitole tedy stojí hypotéza č. 1.

Nejprve však považuji za žádoucí na základě odborné literatury rozlišit mezi primární a sekundární socializací. Giddens definuje socializaci jako „*proces vývoje od stadia bezmocného novorozence až po osobu, která si dobře uvědomuje sebe samu a orientuje se ve své vlastní kultuře...*“¹⁴⁸ Události nejranějších fází jedincova života hrají důležitou roli pro jeho budoucí vývoj. Zde se vytvářejí trvalé vazby s jinými lidmi, které podmiňují důvěru.

1) Teorie socializace podle Bergera a Luckmana

Berger a Luckman ve své knize *Sociální konstrukce reality* představili fenomenologický model toho, jak člověk zpracovává a osvojuje si informace ze světa okolo sebe. Realita, tak jak ji pro sebe chápe každý člověk, je vytvářena na základě dialektiky mezi subjektivitou a objektivitou. V tomto pojetí je realitou *par excellence* každodennost: „*Napětí vědomí je nejvyšší v každodenním životě.*“¹⁴⁹

Na rozdíl od zvířat není instinktivní aparát narozeného člověka vyvinutý. Orientaci ve světě mu však umožňuje sociální řád, který si musí osvojit. Vzorce chování jsou předávány z generace na generaci jako osvědčené a vyzkoušené. Při sociálních interakcích – z nichž největší vliv má interakce tváří v tvář – jedinec typizuje svět okolo sebe. Autoři zdůrazňují, že „*sociální realita každodenního života je tak vnímána jako nepřetržitý sled typizací, které jsou tím více anonymní, čím jsou vzdálenější od „tady a teď“ situace tváří v tvář.*“¹⁵⁰

Lidské jednání je schopné projevu, který je čitelný jak pro jeho autory, tak i pro další lidi. Jednání je kódováno do znaků – např. jazykových. Takové jednání, které se osvědčilo a je díky typizaci ostatních lidí dále sdíleno a předáváno, se nazývá *instituce*.¹⁵¹ Institucionalizace probíhá ve třech fázích: nejprve jsou významové obsahy jednání prezentovány dalším lidem (*externalizace*), dále jsou *typizovány* (objektivovány) a v poslední řadě je tato objektivní realita subjektivně přijata při *internalizaci* (osvojení).

Ačkoliv vděčí za svůj vznik člověku, jsou instituce na jedincích nezávislé a tudíž objektivní. Pomocí sociálního kontroly dochází k jejich osvojování. Jinak řečeno, rámec objektivované reality je jedinci vštěpován během socializace.

O vztahu mezi člověkem a institucemi platí: člověk instituce vytváří, ale stejně tak je člověk výtvozem společnosti. Po prvotní objektivaci je důležité učinit významy objektivně dostupné a subjektivně věrohodné. Tomuto vysvětlování a ospravedlňování významů se říká *legitimizace*. Stává se tématem v momentě, kdy je nutné významy předat dalším generacím.¹⁵²

Obecný rámec pro logickou synchronizaci jednotlivých oblastí života společnosti však poskytují až *symbolické světy*. Ty jsou vrcholným naplněním integrace institucionálních procesů. Symbolický svět reality a) *integruje* (umožňuje plynulý přechod z jedné do druhé) a

¹⁴⁸ A. GIDDENS, *Sociologie*, s. 39.

¹⁴⁹ P. BERGER; T. LUCKMANN, *Sociální konstrukce reality*. s. 37.

¹⁵⁰ *Tamt.*, s. 38.

¹⁵¹ *Tamt.*, s. 58.

¹⁵² *Tamt.*, s. 94.

b) *uspořádává* (vysvětluje přechodové fáze v jedincově životě, a tak mu ukazuje ideu „*správného života*“. Díky symbolickému světu dává subjektivně vnímaná společnost jako celek smysl.¹⁵³

a) Primární socializace

Člověk se tedy rodí do určitého institucionálního rámce, který ovlivňuje jeho jednání. Každé jednání má však potenciál tento rámec změnit, neboť mezi jedinci a institucemi na sebe vzájemně působí. Podívejme se nyní, jak podle Bergerovy a Luckmannovy teorie probíhají procesy socializace – začleňování jedince do sociálního řádu.

Procesy primární socializace probíhají v raném období života jedince.¹⁵⁴ V kontaktu s tzv. *významnými druhými* (což mohou být např. rodiče nebo prarodiče) přejímá dítě symbolický svět, který mu tito lidé zprostředkovávají.¹⁵⁵ Děťství vždy zůstává základním světem člověka, a proto je nadmíru důležité, aby se zde neprojevyly rodinné dysfunkce atp. Podle Bergera a Luckmanna končí primární socializace při vytvoření pojmu *zobecnělý druhý*.¹⁵⁶

b) Sekundární socializace

Kromě symbolického světa, který si jedinec osvojuje v raném stadiu vývoje a který v souvislosti s dělbou práce začíná ovlivňovat jeho chápání světa, je zde také oblast *subsvětů* (parciálních realit). Zatímco při primární socializaci zprostředkovávají významní druzí realitu jako celek, v rámci subsvětů se již obsahy vědění vykazují nižší mírou subjektivní nevyhnutelnosti.¹⁵⁷ Sekundární socializace je jakýkoli následný proces, který uvádí již socializovaného jedince do nových oblastí. Při setkání se stejně smýšlejícími lidmi a při vzájemném předávání subjektivních obsahů vědění pomocí jazyka však může být subjektivní realita posilována.

Sekundární socializace nachází základ pro svou realitu v minulosti – v tom, co bylo osvojeno při socializaci primární.

c) Úspěšnost sekundární socializace

Nyní se budeme věnovat stěžejní otázce našeho zkoumání: existuje možnost změny postoje jedince ke světu, který „přejal“ při primární socializaci? Podle Bergera a Luckmanna může být jednou „přejatý“ svět tvořivě pozměněn či dokonce nově vytvořen.¹⁵⁸ V extrémním případě může dojít k tzv. *alternaci* – totální změně internalizovaných symbolických světů. Předchozí subjektivně vnímaná realita je v tomto případě nově interpretována; Berger a Luckmann nazývají tento jev resocializace.

K pozměnění symbolického světa, avšak s odvoláváním se na zkušenost z minulosti, slouží ve většině případů procesy sekundární socializace. „*Rozdíl tu tedy spočívá v tom, že základem pro realitu je v případě resocializace přítomnost, kdežto v případě sekundární socializace minulost.*“¹⁵⁹ Berger a Luckmann potvrzují, že kvalitativní nedostatky procesů primární

¹⁵³ *Tamt.*, s. 103.

¹⁵⁴ Procesy primární socializace končí zhruba v období vstupu dítěte do mateřské školy.

¹⁵⁵ Významní druzí v tomto ohledu většinou patří k jedincově referenční normativní skupině. Z. BAUMANN, *Myslet sociologicky*, s. 37.

¹⁵⁶ P. BERGER; T. LUCKMANN, *Sociální konstrukce reality*. s. 136.

¹⁵⁷ *Tamt.*, s. 140.

¹⁵⁸ *Tamt.*, s. 129.

¹⁵⁹ *Tamt.*, s. 160.

socializace mohou být kompenzovány v pozdějších fázích života. Tato teze je však implicitně obsažena v rozboru reflexivity podle Giddense. Podívejme se nyní na vztah mezi fenoménem reflexivity a sekundární socializací, který je implicitně obsažen v Giddensově díle.

2) Reflexivita vědění jako katalyzátor osvojení

V kapitole o moderních institucích jsme spolu s Giddensem označili reflexivitu jako jeden z dosud bezprecedentních fenoménů modernity. Pokud se zaměříme na problém osvojování znalostí a dovedností, pak je ale reflexivita jednoznačným důkazem možnosti sekundární socializace i v oblasti veřejné angažovanosti. Reflektivní ověřování sociálních praktik a jejich následné přetváření na základě informací o těchto praktikách ve své podstatě znamená, že každý subjektivně vnímaný symbolický svět – tak jak o něm mluví Berger a Luckmann – má v sobě ukrytý potenciál změny.

Celou věc můžeme interpretovat také jinak: díky reflexivitě má člověk možnost osvobodit se od předsudků, které si osvojil v rané fázi života. Tyto předsudky mohou mít konkrétní podobu například ve formě deficitu důvěry ve státní instituce nebo druhé lidi. Na některé tyto problémy jsem již poukázal v kapitole o české občanské společnosti; důvěru jakožto jedincovu „dispozici“ pro angažování se ve věcech veřejných jsem zase popsal v části o *spouštěcích demokratických dispozicích*. Pro nás je ale nyní důležité to, že sociální socializace může pozitivně ovlivnit také tyto aspekty lidské osobnosti. Reflexivita umožňuje to, aby procesy sekundární socializace měly povahu neustálého učení.¹⁶⁰ Prostředím sekundární socializace je jednoznačně také škola. Jinak řečeno, školní výuka může mít kladný vliv na zapojování mladých lidí do věcí veřejných.

3) Úvaha nad hypotézou č. 1

Obecně tedy můžeme říci, že během sekundární socializace může dojít k osvojení demokratických dispozic. Tím je částečně dokázána platnost první hypotézy.

Výuka však musí být náležitě upravena k tomu, aby mohla splnit tento účel. Program Triangl má v tomto ohledu sloužit jako nástroj sekundární socializace k osvojení demokratických dispozic mládeží. Při zabývání se druhou hypotézou, která říká, že program Triangl má tento potenciál, tedy budeme částečně dokazovat také platnost první teze.

(E) Shrnutí teoretické části

Pokusím se nyní v několika bodech shrnout teoretickou část bakalářské práce. Demokracii jsem představil na třech vzájemně propojených rovinách. Za hlavní principy makroúrovně demokracie – které odpovídá řecké slovo *kratein* – jsem označil nenásilnou změnu vlády, metodu postupného sociálního inženýrství a odpovědnost státních institucí a občanů obecně za věci veřejné. Demokracie je v tomto smyslu projektem, na kterém se podílí každý z nás.

Sférou prolínání makro- a mikroúrovně demokracie je občanská společnost; jejím hybatelem jsou sociální hnutí. Zde se podle tohoto schématu jednotlivec může zapojit do ovlivňování veřejných záležitostí. Mohli bychom říci, že občanská společnost je takovým obecným přístupovým bodem občana k veřejné politice. Formy angažování pak mohou mít formální i neformální povahu.

¹⁶⁰ Existence tzv. *univerzit třetího věku* dokazuje jasně toto tvrzení: v moderní době se člověk nemůže spolehnout pouze na schopnosti a dovednosti získané v mládí. Na druhou stranu však díky reflexivitě získává mladý člověk – v našem případě student střední školy – možnost zásadně pozměnit symbolický svět primární socializace.

V základech motivací jedince angažovat se ve věcech veřejných a úspěšně sledovat vytyčené cíle za spolupráce s druhými lidmi stojí podle mého názoru tzv. *demokratické dispozice*. Ty rozdělují na dispozice *spouštěcí* a *umožňující*. Souvislost mezi těmito sociálně-psychologickými osobnostními aspekty a občanskou angažovaností jsem vysvětlil v kapitolách o demokratických dispozicích. Demokratické dispozice jsou tedy esencí mikroúrovně demokracie – institucionálního rámce *démos*.

Na závěr teoretické části jsem učinil rozlišení mezi primární a sekundární socializací. Tím byla vytvořena platforma na dokazování dvou hypotéz, které předkládám. Tímto můžeme teoretickou část zakončit. V následujících kapitolách představím program Triangl a uskutečním jeho částečné hodnocení; pokusím se ověřit platnost druhé hypotézy.

„Ono být demokrat není lehká věc. Ono to, holečku, znamená, že člověk musí myslet sám za sebe. A jak říkal můj táta: Myslet, to bolí. Tajemství úspěchu všech diktátorů je v tom, že je na světě moc lidí, kteří jsou líní myslet za sebe a radši přijímají pěkně hotově promyšlené rozkazy shora. A moc pozdě to pochopí. Pak jim obyčejně zbyde čas nejvýš na to, aby si uvědomili, že hrobaři promysleli všechno za ně.“¹⁶¹

¹⁶¹ V. FISCHL, *Hovory s Janem Masarykem*, s. 34.

III. PRAKTICKÁ ČÁST

Dostáváme se nyní k stěžejnímu bodu této práce. Ptáme se, *jakým způsobem může být upravena výuka tak, aby umožnila středoškolským studentům osvojení demokratických dispozic?* Praktická část bakalářské práce se skládá z přednesení návrhu vzdělávacího programu a jeho následného hodnocení. Při tomto hodnocení se budeme věnovat hypotéze č. 2, která říká, že „program *Triangl* pomůže zvýšit občanskou angažovanost středoškolské mládeže.“

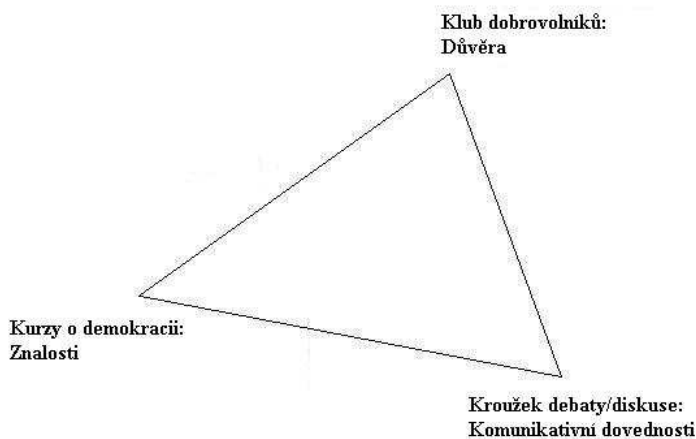
Název *Triangl* poukazuje na tři obsahové dimenze programu. Tento program částečně – a pod jiným jménem – proběhl na pražském Gymnáziu Nad Alejí. Účast na kurzech a zájmových kroužcích probíhala na dobrovolné i na povinné bázi. Zkušenosti z této školy budou shrnuty v dalších kapitolách. Nejprve však vysvětlím, z čeho se *Triangl* skládá.

(A) *Triangl* – popis vzdělávacího programu

Máme zde tedy tři demokratické dispozice, o které chceme usilovat: důvěru (spouštěcí dispozice), znalosti o demokracii a komunikativní dovednosti. Na potřebu osvojení každé z nich odpovídá jedna z částí *Trianglu*.

Domnívám se, že místem budování důvěry je klub dobrovolníků – kroužek, kde se studenti zapojují do činností v neziskové sféře, vyměňují si informace a setkávají se se zajímavými osobnostmi. Znalosti o demokracii a občanské společnosti si studenti osvojí při absolvování povinných přednáškových kurzů. Místem osvojení komunikativních dovedností je kroužek debatování/diskuse. Jako jednu z možných variant fungování tohoto kroužku představuji model *Debatní ligy*.

Obrázek X shrnuje jednotlivé části *Trianglu*. Jeho jednotlivým částem se budeme věnovat v dalších kapitolách.

Obr. č. 3: Schéma *Trianglu*

Cílová skupina

Program Triangl je určen studentům vyšších ročníků středních škol. Konkrétně se jedná o studenty 1. – 4. ročníku čtyřletého předmaturitního studia a studenty kvint až oktáv osmiletého studia. Alespoň při práci se studenty v této věkové skupině (15 – 19 let) mám s jednotlivými komponenty Trianglu praktickou zkušenost.

Věřím však, že program může být upraven i pro potřeby mladších ročníků víceletého gymnaziálního programu anebo pro studenty základní školy. Kreativitě se v tomto ohledu samozřejmě meze nekladou.

1) Klub dobrovolníků

Klub dobrovolníků je místem zprostředkování kontaktů mezi dobrovolníky z řad studentů a neziskovými organizacemi, které mohou práce dobrovolníků využívat. Zároveň je zde studentům umožněno sdílet své zkušenosti, podělit se o zajímavé nápady, mluvit o zajímavých zážitcích a setkat se s osobnostmi, které v neziskovém sektoru působí profesionálně.

Klub dobrovolníků je tak v první řadě místem vytváření důvěry: při spolupráci na nejrůznějších projektech si studenti uvědomí, že společně lze dosáhnout a realizovat cíle a záměry. Zde se prolamuje nedůvěra a vytváří se pocit „ontologického bezpečí“, o kterém byla řeč v kapitole o důvěře jako demokratické dispozici.

Za chvíli ukáží, že kurzy o demokracii a debaťní kroužek pomáhají osvojení *umožňovacích* demokratických dispozic: znalostí o občanském sektoru a komunikativních dovedností. Za důležité považují, že si studenti mohou, v rámci klubu dobrovolníků, využít těchto dispozic vyzkoušet v praxi.

Obsahovou náplň klubu dobrovolníků můžeme rozdělit do čtyř částí, z nichž každá má trochu jiné zaměření:

a) Neformální setkání, přednášky

Kostru fungování klubu tvoří neformální setkávání, která se ve škole uskuteční zhruba jednou za dva měsíce mimo školní výuku. Zde v první řadě mají aktivní studenti z různých tříd možnost setkat se a podělit se o zkušenosti, kterých nabyli jako dobrovolníci. Za druhé škola organizuje besedy a přednášky s lidmi, kteří jsou v občanském sektoru dlouhodobě aktivní.

Tímto způsobem si studenti rozšíří své obzory o možnostech zapojení do oblasti občanské společnosti a zároveň získají kontakty na zkušené organizátory neziskové činnosti.

b) Dobrovolnická činnost jednorázová

Profesor nebo jiná osoba, která se stará o fungování klubu, může studentům nabídnout možnost podílet se na nějaké formě jednorázové dobrovolnické činnosti. Studenti, kteří se účastní nepovinných setkání se mohou domluvit a využít některý z kontaktů.

Zde, stejně tak jako v případě dobrovolnictví na dlouhodobější bázi, mohou studenti v praxi využít znalostí a dovedností, které se naučili během kurzů o demokracii a v kroužku debaty.¹⁶²

¹⁶² Vidíme zde, jak se sféry působení jednotlivých demokratických dispozic vzájemně prolínají. Musím však znovu zdůraznit, že rozdělení demokratických dispozic do tří kategorií je umělým modelem pro vysvětlení jejich významu.

c) Dobrovolnictví na dlouhodobější bázi

Mnohé neziskové organizace vyhledávají dobrovolníky, kteří jsou ochotni přispět svou pomocí na nějakém dlouhodobějším projektu. Obzvláště organizace, které využívají pomoc tzv. osobních asistentů, mohou prostřednictvím školy požádat o pomoc při práci např. s tělesně nebo fyzicky postiženými klienty (odvoz do školy, na kroužky atp.).

d) Humanitární sbírky

V případě humanitárních sbírek škola také plní roli zprostředkovatele mezi neziskovými organizacemi a studenty. Humanitární sbírky jsou většinou jednodenní akce; studenti jsou uvolněni ze školní výuky a jejich úkolem je vybírat finanční prostředky od chodců ve vymezených lokalitách. Zapečetěný vak s penězi pak vrací koordinátoru sbírky.

Tyto čtyři uvedené způsoby fungování klubu dobrovolníků se dají různým způsobem kombinovat, podle toho, jaký je zájem ze strany studentů a jaké škola získala kontakty. Jejich spojujícím prvkem je však praxe – uskutečňování určitých cílů ve sféře občanské společnosti.

2) Kurzy o demokracii a dobrovolnictví

Jak bylo již argumentováno v praktické části práce, nezbytnou podmínkou pro zapojení se do veřejného dění musí být schopnost orientace v institucionální struktuře demokracie – tj. vědomí toho, jaké jsou možnosti a jakým způsobem může být chod institucí ovlivněn jednáním jedince. Druhou část Trianglu tvoří informační kurzy o demokracii a o možnostech veřejné participace, které toto státní zřízení nabízí. Kurzy jsou zaměřeny na osvojení *umožňující* demokratické dispozice – znalostí.

a) Obsahová náplň kurzů

Kurzy jsou založeny na interakci mezi vyučujícím a studenty. Předpokládá se, že studenti již základní teoretické vědomosti o přednášeném tématu mají, ale že je vhodné tyto informace utřídit a vztáhnout k realitě každodenního života. Kurz se snaží ukázat, že je v možnostech studentů ovlivnit společenské veřejné dění a že tato snaha se odvíjí i od nejnenápadnějších forem participace, jako je např. diskuse se spolužáky.

Kurzy se skládají ze dvou na sebe navazujících dvouhodinových bloků. Lze je zakomponovat do výuky v průběhu školního roku. Účastníci obdrží pracovní listy, které byly vytvořeny pro psaní poznámek a přehledné sledování struktury výkladu. Pracovní listy a osnova kurzů tvoří přílohu této bakalářské práce.

Obsah kurzů můžeme shrnout do 4 hlavních tematických oblastí: 1. společná diskuse se třídou, 2. nástin teorie nestátních neziskových organizací (první dvouhodinové setkání), 3. fungování neziskových organizací a 4. hra: vytvoření fiktivní neziskové organizace (2. setkání).

Při úvodním slovu jsou studenti vyzváni, aby se aktivně zapojovali do výkladu otázkami a připomínkami. Přednášející je ujistí, že předkládaná teorie je jeho vlastní pohled na dané téma a že nesouhlas není na škodu – jen je nutné respektovat zdvořilostní pravidla diskuse (neskákat si do řeči atd.) Své názory mohou studenti vyjádřit také v reakci na připomínky svých spolužáků.

3) Kroužek debatování/diskuse

Jak jsem ukázal v kapitole o komunikativních dovednostech, tyto dovednosti se uplatňují snad ve všech formách občanské angažovanosti. Kultura projevu, schopnost kritického myšlení a

přehledná a srozumitelná prezentace informací, schopnost tyto informace zkoumat, třídít a dále předávat, tvoří důležitou komunikativní výbavu aktivního občana.

Kroužek debatování, jehož hlavní principy si ukážeme na již fungujícím programu Debatní liga, je nedílnou součástí Trianglu. Je místem osvojování *umožňujících* demokratických dispozic.¹⁶³

a) Historie debatního programu Karla Poppera v České republice

Po pádu komunismu v zemích střední a východní Evropy projevily různé zahraniční instituce zájem o financování projektů v nově vzniklých demokraciích. Newyorský Open Society Institute, podporovaný mecenášem maďarského původu, Georgem Sorosem, si předsevzal podporovat projekty, které se týkají pěstování demokratického ducha u mládeže.

Po vzoru debatních programů z ciziny a díky inspiraci myšlenkami Karla Poppera, jehož byl Soros žákem, vznikl debatní program, který nese filozofovo jméno. V roce 1995 byla debatní liga nabídnuta také učitelům v České republice a za pomoci nadace Open Society Fund vzniklo občanské sdružení Asociace debatních klubů (ADK), jehož cílem je organizovat soutěže Debatní liga v českém jazyce a Anglická debatní liga. Do programu se zapojilo několik škol po celé republice a vznikla struktura soutěží, která každoročně vrcholí prestižním finálovým turnajem.¹⁶⁴

b) Formát debaty

V knize *Mnoho stran. Debatování napříč osnovami* definují autoři Alfred Snider a Maxwell Snurell debatu takto: „*Debata by měla být definována jako rovnovážně strukturovaná komunikační situace na závažnou tezi, v níž se střídají obhájci opozičních stanovisek, a kde je na závěr poskytnut prostor pro rozhodnutí.*“¹⁶⁵ Debata je tedy časově a prostorově vymezená, řídí se podle určitých pravidel a na jejím konci vysloví kvalifikovaná osoba svůj verdikt nad tím, která strana byla v debatě lepší.

Téma každé debaty určuje tzv. *rezoluce* – tvrzení, pro které existují argumenty pro a proti. Rezoluce se týkají důležitých otázek společnosti i celosvětových problémů a mohou mít charakter etický, politický, kulturní, společenský a zábavný. Zde jsou příklady některých rezolucí:

„*Eutanázie je neospravedlnitelná*“,

„*USA by měly stáhnout své vojenské síly z Iráku*“,

„*Stát by měl více podporovat umění*“,

„*Odbory jsou překážkou pokroku*“,

„*Rozvojové země potřebují více rozvojovou než humanitární pomoc*“,

¹⁶³ Existují i jiné způsoby, jak studentům umožnit osvojení komunikativních dovedností. V České republice fungují také další programy, jako jsou např. Model Spojených národů či rétorické soutěže, které pořádá English Speaking Union. Debatní program Karla Poppera předkládám jako jednu z možných alternativ, se kterou jsem měl bezprostřední zkušenost jako debatér, rozhodčí, trenér a organizátor soutěží.

¹⁶⁴ Internetové stránky Asociace debatních klubů, http://debatovani.cz/old/ADK_03.htm, ze dne 20. 6. 2006. Chtěl bych na úvod zdůraznit, že na vytváření debatního programu a struktury soutěží jsem se osobně nepodílel. Navrhuji pouze, aby byl do výuky na středních školách začleněn kroužek na podporu osvojení komunikativních dovedností. Debatní program Karla Poppera, který v České republice organizuje Asociace debatních klubů, se v tomto ohledu jeví jako velmi vhodný model pro fungování debatního/diskusního kroužku.

¹⁶⁵ A. SNIDER; M. SHNURELL, *Mnoho stran. Debatování napříč osnovami*, 1. vyd. Praha: Asociace debatních klubů, 2003, s. 3.

„Televizní program by měl být cezurován“,
„Debatéři jsou nejlepší partneři pro život.“

Svou povahou se rezoluce dělí na *faktické (of fact)*, *hodnotové (of value)* a *návrhové (policy resolutions)*.¹⁶⁶ Způsob dokazování a vyvracení každé z nich je trochu jiný.

Tříčlenné týmy řečníků soupeří mezi sebou. Jednomu z týmů, tzv. straně *afirmativní*, je v debatě přiděleno tezi obhajovat. Druhý tým, *negativní*, se naopak snaží ukázat, že daná teze neplatí. Řečníci se střídají v šestiminutových proslovech. Kvalifikovaný rozhodčí pak rozhodne, která strana byla v debatě lepší. Učiní tak na základě rozboru argumentů, které řečníci přinesou, dle toho, jak přesvědčivě a logicky tyto argumenty odůvodnili a jak byli schopni reagovat na výroky soupeřů.

Debatní program KPDP má i svou morální dimenzi, neboť jeho účastníci se zavazují dodržovat daný etický kodex. Mezi jeho hlavní body např. patří: „*Chovej se čestně, cti a rozšiřuj zásady fair play, slušného chování a džentlmenství*“, „*Nedopouštěj se záměrně nekorektní, nečestné, eristické argumentace*“ či „*Sebevědomí při pronášení vlastního projevu kombinuj s pokorou při naslouchání projevům druhých.*“¹⁶⁷

4) Technické otázky

V této kapitole bych chtěl krátce poukázat na některé technické problémy, které souvisejí se zapojením programu Trianglu do školní výuky. Bylo již řečeno, že program je určen pro studenty vyšších ročníků předmaturitního studia.

a) Implementace do výuky

Jakým způsobem se program Triangl může stát součástí výuky na škole? Existuje zde několik možností, které souvisí s tím, zda jednotlivé části Trianglu budou fungovat na dobrovolné anebo povinně volitelné bázi.

Při organizaci projektu na Gymnáziu Nad Alejí jsme se rozhodli pro následující model: povinné byly pouze kurzy o demokracii, kroužek Debatní liga a klub dobrovolníků fungovaly na nepovinné bázi. To přineslo následující výhody a nevýhody:

Kurzy o demokracii se dají jednoduše zakomponovat do rozvrhu jednotlivých tříd. Vzhledem k tomu, že se jedná jen o dva dvouhodinové bloky, není problém kurzem nahradit hodiny, které by třeba jinak byly suplované. V konečném součtu tak kurzem projdou všichni studenti vyšších ročníků školy.

Kroužek debatování již od studentů vyžaduje větší časovou investici. Kromě pravidelných schůzek každý týden po skončení obvyklé školní výuky se zde pro studenty otevírají možnosti zúčastnit se celorepublikových a mezinárodních turnajů a jiných akcí. Na Gymnáziu Nad Alejí byl v letech 2002/03 vyzkoušen model povinně volitelného semináře Anglická debatní liga, avšak to se neosvědčilo. Studenti, kteří si kroužek debaty vybrali jako jednu z možností povinně volitelných seminářů nebyli obecně tolik motivovaní věnovat debatě příliš času.

¹⁶⁶ *Tamt.*, s. 85 – 89.

¹⁶⁷ Internetové stránky Asociace debatních klubů, http://debatovani.cz/old/Doku_04.html, ze dne 20. 6. 2006. Podrobnější popis debatního formátu než v hlavní části této bakalářské práce lze nalézt její příloze pod názvem „Základní debatní kuchařka“. Dokument jsem sepsal v roce 2003 společně se svým kolegou Tomášem Mertinem. Příručka má za úkol poskytnout informace o vedení debatního klubu těm učitelům, kteří uvažují o založení a vedení debatního klubu na své škole. M. PŠTROSS; T. MERTIN, „Základní debatní kuchařka“, internetový odkaz www.cosmoboy.cz/dkna/?kucharka, ze dne 20. 6. 2006.

Osvědčilo se tedy, aby debatní klub fungoval na bázi kroužku, do kterého se studenti přihlásí dobrovolně a při velké míře zapojení mohou dostat jedničku na zadní stranu vysvědčení.

Jako nejproblematičtější se otázka dobrovolnosti ukázala být v případě klubu dobrovolníků. O klubu se studenti Gymnázia Nad Alejí mohli ve většině případů dozvědět při kurzech o demokracii. Docházka na jednotlivá setkání však byla obecně nízká. Je však otázkou, zda by transformace klubu dobrovolníků na povinně volitelný seminář nepoškodila onu *dobrovolnost*, o kterou nám jde.

Z těchto důvodů se jako lepší řešení jeví věnovat nejvíce energie na propagaci projektu mezi studenty, profesory a přáteli školy. Dobrá informační kampaň, setkání se zajímavými hosty i výhody, které z účasti v klubu pro studenty pramení, mohou přilákat hojnější počty studentů.¹⁶⁸

Vidíme tedy, že zavedení programu na školu není zas tak obtížnou záležitostí. Kompromisem pro sladění programu s možnostmi učitelů a požadavky studentů může být fungování kurzů o demokracii na povinné bázi a debatního kroužku a klubu dobrovolníků na bázi nepovinné.

Návrh, který zde předkládám, může být samozřejmě upraven pro specifické podmínky konkrétní školy. Myslím, že Triangl je ve své podstatě velmi flexibilním plánem; záleží na vyučujících, jak se jím nechají inspirovat a jak jej upraví, aby byl pro jejich potřeby nejvhodnější.

b) Škola jako zprostředkovatel

Úloha učitelů v rámci školy nespočívá jenom v organizaci kurzů a kroužků. Důležitým aspektem Trianglu je i jeho funkce zprostředkovatele mezi studenty a neziskovými organizacemi.¹⁶⁹ Vyučující, kteří jsou do projektu zapojeni, tak působí také jako kontaktní osoba, na kterou se mohou obrátit představitelé neziskových organizací s žádostí o pomoc anebo s informacemi o zajímavých akcích v občanském sektoru. Tyto informace pak vyučující předává dál formou emailu, při setkání na pravidelných schůzkách a prostřednictvím nástěnky ve škole.¹⁷⁰

Výhodou Trianglu je podle mého názoru i to, že se mu mohou věnovat učitelé školy – program tedy mohou organizovat nejen externí spolupracovníci.¹⁷¹ Agenda komunikace se subjekty mimo školu se tímto přesouvá na jednu nebo dvě osoby.

¹⁶⁸ Musím však dodat, že některé akce, které na gymnáziu Nad Alejí proběhly, se setkaly s zájmem většího množství studentů a profesorů. Konkrétně mám na mysli setkání s dobrovolníky z programu Make a Connection – Připoj se a návštěvu čečenské *Aluminiové královny*, zorganizované ve spolupráci s občanským sdružením Berkat.

¹⁶⁹ Na základě látky z teoretické části můžeme říci, že se jedná o komunikaci mezi *démos* a *mezorovinou* demokratických institucí.

¹⁷⁰ Další možnosti šíření informací mohou být prostřednictvím webových stránek školy anebo na vlastní on-line platformě projektu.

¹⁷¹ Tento model jsem zavedl spolu se zástupkyní gymnázia Nad Alejí, ale jsem přesvědčen, že školy si může při organizování kurzů a zprostředkovávání kontaktů vystačit samy.

(B) Program Triangl na Gymnáziu na Praze 6, Nad Alejí

Program Triangl byl částečně ozkoušen na pražském Gymnáziu Nad Alejí v letech 2004 – 2005. Než se pustíme do jeho empirického hodnocení, považuji za důležité zmínit se o průběhu zavedení Trianglu na této škole.

Jeden ze tří pilířů „Trianglu“ – kroužek Anglické debatní ligy – je studentům nabízen od školního roku 1997/98. Zbývající dva – povinné kurzy o demokracii a neziskovém sektoru a nepovinný klub dobrovolníků – byly na škole zavedeny v průběhu školního roku 2004/05, respektive 2005/2006.

Jakožto student gymnázia jsem měl možnost účastnit se kroužku Debatní ligy po dobu svých studií na čtyřletém předmaturitním programu v letech 1998 – 2002. Ve školním roce 2003/04 a 2004/05 jsem debatní kroužek vedl.¹⁷² Pod souhrnným názvem Paleta jsem pak společně s dalšími profesory zorganizoval kurzy o demokracii a klub dobrovolníků.¹⁷³ Studenti jsou o akcích, týkajících se akcí v rámci Palety, informováni prostřednictvím nástěnky ve druhém patře budovy gymnázia, prostřednictvím emailové pošty a při setkání klubu dobrovolníků.

V programu Triangl, který zde předkládám, tedy dochází ke skloubení Palety a kroužku Debatní liga; toto sjednocení je něčím novým.¹⁷⁴

1) Historie klubu dobrovolníků

Plán založit klub dobrovolníků se zrodil na konci školního roku 2003/04 při plánování kurzů Paleta. Realizace projektu se z technických důvodů uskutečnila až na konci dalšího školního roku 2004/2005. Byly navázány kontakty s neziskovými organizacemi, na jejichž akcích se začali podílet dobrovolníci z řad studentů gymnázia. Ve školním roce 2005/06 se pak uskutečnilo několik neformálních setkání dobrovolníků a byly zorganizovány besedy s lidmi, kteří jsou aktivní v občanském sektoru.

Studenti školy se podíleli na organizaci humanitárních sbírek již před založením klubu dobrovolníků. Pod vedením prof. Jirsové probíhá spolupráce s vybranými neziskovými organizacemi i v současnosti.

2) Historie a fungování kurzů o demokracii

Nápad zavést kurzy o demokracii se poprvé zrodil na jaře roku 2004. Pilotní verze kurzu, ke které jsem za pomoci Mgr. Lenky Břicháčkové vytvořil pracovní listy byla vyzkoušena v květnu v rámci jiného projektu při schůzce členů Debatního klubu Nad Alejí. Zájem o systematickou výuku o demokracii pak projevila zástupkyně Gymnázia Nad Alejí, prof. Jirsová. Ve spolupráci s ní jsem pak v průběhu léta vytvořil plán pro systematické začlenění kurzů do výuky ve školním roce 2004/05.

Projekt, který později získal název Paleta, byl určen pro studenty kvint až oktáv osmiletého gymnázia a pro studenty všech ročníků čtyřletého programu. V rámci výuky ve školním roce 2004/05 byly pro každou z těchto tříd vyčleněny celkem čtyři vyučovací hodiny (rozdělené do

¹⁷² Ve školním roce 2003/04 sám; v sezóně 2004/2005 společně s Lenkou Dutkevičovou. V přílohách je shrnutí programu debatního kroužku v těchto letech.

¹⁷³ Název *Paleta* vyjadřuje ústřední motto celého projektu: „Život není jenom černý nebo bílý. Každý by měl mít šanci vybrat si svůj odstín.“

¹⁷⁴ Program Triangl tedy nikdy ve skutečnosti neexistoval a v této práci plní funkci návrhu na úpravu školních osnov. Všechny kurzy a kroužky, zaměřené na to, co nazývám demokratické dispozice, proběhly na Gymnáziu Nad Alejí pod jinými názvy (Paleta – klub dobrovolníků a kurzy o demokracii a Anglická debatní liga).

dvou dvouhodinových bloků). V roce 2005/06 se pak výuka týkala jen nových tříd – přistoupivších prvních ročníků čtyřletého studia a studentů kvinty osmiletého gymnázia. Všechny tyto kurzy jsem sám přednášel.¹⁷⁵ Kurzy probíhaly jako náhrada za jiné předměty a jejich cílem bylo poskytnout studentům vyšších ročníků gymnázia základní přehled o demokracii a možnostech občanské participace.

Kurzu se poprvé zúčastnili studenti maturitního společenskovedního semináře prof. Jirsové. Ti také po jeho skončení vyplnili pilotní dotazník, na jehož základě byl kurz poté upraven. Některé odpovědi z tohoto krátkého dotazníku použijeme pro částečné hodnocení programu Triangl.

3) Historie Debatní ligy na Gymnáziu Nad Alejí

Bylo již řečeno výše, že debatní program zavítal do zemí bývalého bloku v roce 1995 Pravidelné schůzky debatního klubu se na půdě Gymnázia Nad Alejí pořádají od školního roku 1997/98. Zde si studenti mohou procvičovat své rétorické dovednosti: připravují se na turnajové rezoluce a pomocí pestrého množství her a cvičení tříbí své schopnosti kritického myšlení a přesvědčivé argumentace.

Nastínění další argumentace

Viděli jsme tedy, že cílem Trianglu je pomoci středoškolské mládeži osvojit si demokratické dispozice. Zde navrhovaný program je shrnutím a ucelením kroužků a projektů, které proběhly na pražském Gymnáziu Nad Alejí.

Nyní se dostáváme k hodnocení Trianglu. V následující kapitole propojím myšlenky z teoretické a praktické části práce a na základě vytyčených kritérií poukáži na silné stránky a slabiny navrhovaného programu. Použiji několik způsobů hodnocení: a) porovnání na základě teorie, b) porovnání s jinou iniciativou podobného druhu, c) pomocí rozhovorů s dobrovolníky a d) na základě krátkého anonymního dotazníku, který vyplnili studenti společenskovedního semináře po absolvování druhé části kurzu o demokracii.

Při našem hodnocení se budeme ptát, zda platí hypotéza č. 2: *„Program Triangl pomůže zvýšit občanskou angažovanost středoškolské mládeže.“*

¹⁷⁵ Součástí příloh této práce jsou osnovy kurzu o demokracii, které jsem vytvořil zpětně na základě látky probírané v kurzech.

„Nepleťte se. Lidi nedovedou žít. Musí se je naučit žít. Musí se je naučit, že všechno, co se děje a co se stane v jejich vesnici zrovna tak jako ve světě, je jejich starost. Že jsou za to všechno taky odpovědni.“¹⁷⁶

¹⁷⁶ V. FISCHL, *Hovory s Janem Masarykem*, s. 45.

IV. HODNOCENÍ TRIANGLU

(A) Metody hodnocení

V této kapitole se pokusím skloubit teoretickou a praktickou část této bakalářské práce: provedu hodnocení programu Triangl. Jaká jsou tedy kritéria tohoto hodnocení? Na následujících řádcích bych chtěl nastínit čtyři roviny hodnocení; každé z demokratických dispozic se v tomto ohledu budu věnovat zvlášť¹⁷⁷. Nakonec podle těchto čtyř metodologických postupů zhodnotím program Triangl jako celek.

Hodnocení provedu na základě a) rozboru v teoretické části této práce, b) komparace programu Triangl s podobnou iniciativou, c) analýzy skupinových interview (metoda *focus group*) s aktivními dobrovolníky a d) na základě odpovědí na krátký dotazník, který vyplnili účastníci kurzů o demokracii na Gymnáziu Nad Alejí.

Hodnocení se tak skládá z teoretické analýzy problému a kvalitativních metod sociologického výzkumu (terénní výzkum a dotazníkového šetření s otevřenými a uzavřenými otázkami).

1) Analýza za pomoci teorie

Účelem teoretické části práce bylo nejen označit a popsat institucionální rámce fungování demokracie. Druhou, stejně tak důležitou funkcí předchozího rozboru bylo identifikovat klíčové problémy související s demokratickými dispozicemi.

Tato rovina hodnocení Trianglu se bude odkazovat na autory, kteří zaštiťují teoretickou základnu Trianglu. Pokusím se posoudit, zda pojetí Trianglu opravdu odpovídá potřebám občanské společnosti v České republice.¹⁷⁷

2) Komparace s podobnou iniciativou

Druhou možnou metodou hodnocení Trianglu je komparace. Pro tento účel vybírám grantový program od firmy Nokia *Make a Connection – Připoj se* a to hned z několika důvodů:

Za prvé mě k *Make a Connection* pojí osobní zkušenost. V rámci tohoto programu jsem se jako dobrovolník podílel na přípravě projektů „*Škola ve víru debaty*“ a „*Anglická debata – The Show must go on*“. Projekty, které byly realizovány v letech 2003 - 2004 se snažily zvýšit povědomí o Debatní lize v pražském regionu.¹⁷⁸ Od roku 2004 pomáhám s přípravou školení pro nové dobrovolníky, kteří v rámci *Make a Connection* obdrželi grant. Konkrétně jsem měl na starost vedení seminářů o neziskovém sektoru v ČR (pracovní listy Palety mají podobnou strukturu).

Vzhledem k této své zkušenosti jsem byl také osloven výzkumným týmem z Brandeis University, abych se podílel na realizaci výzkumu k hodnocení *Make a Connection*. Toto je druhý důvod pro volbu tohoto programu pro komparaci: výsledky tohoto šetření totiž budou dalším kritériem pro hodnocení Trianglu.

¹⁷⁷ V tomto ohledu je dobré připomenout, že v původu této práce stojí praktická zkušenost s navrhovanými kroužky, pro kterou jsem teprve stavěl teoretickou základnu. Nyní se teoretická základna stává kritériem hodnocení praktické stránky Trianglu. Viz. úvod této práce.

¹⁷⁸ O Debatním programu Karla Poppera jsme informovali veřejnost pomocí prezentačních debat, letáků a článků v novinách; zároveň jsme poskytli zájemcům z řad pražských učitelů informace pro vedení debatního klubu a umožnili jim zapojit se do struktury debatních soutěží. Mezi materiály, které za tímto účelem vznikly, patří také příručka „Základní debatní kuchařka“, která tvoří přílohu této bakalářské práce.

A konečně, za třetí, program *Make a Connection – Připoj se* je platformou, na které mohou učitelé přiblížit dobrovolnické aktivity svým studentům. Pokud se na škole dá dohromady skupina osmi aktivních studentů, mohou na podporu obecně prospěšných cílů dostat grant až ve výši 50000 Kč.

Jsem také přesvědčen, že úzká komunikace mezi školou a lokálním koordinátorem může být výhodná pro obě strany. Někteří dobrovolníci, se kterými jsme mluvili při interview, se poprvé o programu *Make a Connection – Připoj se* dozvěděli od svého vyučujícího.¹⁷⁹

Abychom mohli uskutečnit komparaci, je nejprve nutné program *Make a Connection* stručně popsat. Pokusím se o to na následujících řádcích.

a) Cíle programu *Make a Connection – Připoj se*

V roce 2003 vyhlásila firma Nokia celosvětový program na podporu dobrovolnických aktivit mládeže. Neformální skupiny dobrovolníků z celkem 20 zemí, kde Nokia působí, se mohou ucházet o grant na podporu projektů, které nějakým způsobem pomáhají lidem v jejich komunitě.

Cílem *Make a Connection* není pouze pomoci řešit nějaký společenský problém, ale také se jedná o konkrétní vzdělávání samotných dobrovolníků. Program si totiž také klade za cíl rozvíjet u svých účastníků – mladých lidí ve věku 16 – 24 let – tzv. *vybrané dovednosti*.¹⁸⁰ Nokia se konkrétně zaměřila na 12 těchto dovedností: komunikativní dovednosti, řešení konfliktních situací, pomoc druhým, spolupráce s druhými lidmi, kreativní myšlení, kritické myšlení, činění rozhodnutí, schopnost empatie, zvládnání emocí, respekt vůči sobě a ostatním, odpovědnost za lidi a věci, důvěra v sebe sama.

b) Česká verze programu

V každé zemi funguje program trochu jinak; český model je podobný ruskému, polskému a maďarskému. Hlavním koordinátorem programu v České republice je Nadace rozvoje občanské společnosti (NROS). Ta na základě předem stanovených kritérií rozděljuje granty do 5 regionů v České republice: pražského, pardubického, ústeckého, moravskoslezského a jihomoravského. Zvláštní kategorii pak dále tvoří Dětské domovy, jejichž program koordinuje nadace Terezy Maxové. Program běží již čtvrtým rokem.

V každém z regionů byla vybrána jedna nezisková organizace, která se zaměřuje na podporu dobrovolnických aktivit (např. v Praze to je občanské sdružení Hestia, v Pardubicích Klub hurá kamarád o.s. či v Ostravě občanské sdružení Vita). Zde působí tzv. lokální koordinátoři – osoby pověřené tím, poskytovat pomoc skupinám dobrovolníků, které již grant obdržely anebo o něj usilují. Vazba na lokální organizaci se zde ukazuje jako klíčová: dobrovolníci při práci na svých projektech nejen získávají důležité zkušenosti a dovednosti, ale program jim také poskytuje zázemí pro tvorbu nových kontaktů a pro předávání zkušeností. Součástí

¹⁷⁹ V rámci navrhovaného vzdělávacího systému by spolupráce s lokální organizací mohla probíhat právě skrze klub dobrovolníků. Neziskové organizace, které řídí program *Make a Connection* v jednotlivých regionech, mohou zprostředkovat kontakty i na další dobrovolnické aktivity, kterých se studenti mohou zúčastnit.

Při jednom z nepravidelných setkání klubu dobrovolníků při Gymnáziu Nad Alejí byli pozváni zkušení dobrovolníci MaC, aby povídali o svých projektech a vůbec o programu jako takovém. Setkání proběhlo dne 23. 11. 2005. Pozvání přijali dobrovolníci – garanti projektů „*Skate a Connection*“ (výstavba areálu na Praze 4 pro mládež provozující skateboarding) a „*Nejen lidé pomáhají*“ (již zmíněný projekt pro zavedení canisterapie do motolské nemocnice).

¹⁸⁰ Z angl. *target skills*. Tyto dovednosti jsou podobné konceptům klíčových kompetencí a námi prezentovaným demokratickým dispozicím.

grantu je poskytnout dobrovolníkům možnost zúčastnit se dvou školení, kde se mohou při různých workshopech setkat se zkušenými osobami z neziskového sektoru a obohatit se o zkušenosti z jiných projektů.

Výhodou programu je to, že formální zodpovědnost za poskytnuté granty přebírá sama lokální organizace. Pro získání grantu proto dobrovolníci nemusí zakládat nový neziskový subjekt; právníkou osobou grantové smlouvy je lokální organizace (potažmo NROS). Dobrovolníci z některých projektových týmů však již byli dříve napojeni na nějakou neziskovou organizaci anebo, inspirováni programem Make a Connection, sami nějaký právní neziskový subjekt založili v průběhu projektu nebo po jeho skončení. Každý projekt vede „garant“ ze skupiny dobrovolníků. Jak se ukázalo při výzkumu s *focus groups*, garantem je většinou iniciátor projektu, který dokáže motivovat ostatní ke spoluúčasti na realizaci.

Dosud podpořené projekty měly rozmanitá zaměření. Projekt Top Art (ústecký kraj) si kladl za cíl umožnit lidem ve Varnsdorfu legálně provozovat tvorbu grafity, v rámci projektu Kentaur (Praha) mohly děti z dětských domovů v Dolních Počernicích a Kuchaře strávit několik příjemných dní v přírodě s koňmi, projekt Nejen lidé pomáhají zase pomohl zavést na dětské onkologické oddělení a do léčebny pro dlouhodobě nemocné canisterapii.

3) Výzkum Brandeis University v Bostonu

Třetím kritériem hodnocení Trianglu jsou odpovědi dobrovolníků z hromadných řízených rozhovorů s dobrovolníky (tzv. *focus groups*), které proběhly v rámci hodnocení programu *Make a Connection – Připoj se*.¹⁸¹ Zadavatelem výzkumného projektu je americká nadace International Youth Foundation; práce byla svěřena do rukou týmu z Brandeis University v Bostonu.

Výzkum, který stále ještě probíhá (a proto budou zde uvedené výsledky předběžné, nicméně pro naše účely postačující), se skládá z on-line dotazníků pro dobrovolníky a interview s lokálními koordinátory a dobrovolníky. Lokální koordinátoři odpovídali na otázky při řízeném interview, informace od dobrovolníků byly získány při *focus groups*.

Metoda *focus groups* má kvalitativní povahu: účastníci jsou dotazováni na různé aspekty tématu, které se jich nějakým způsobem týká. Cílem je získat co největší přehled o daném problému. V našem případě byl tématem program MaC a rozhovory byly vedeny se skupinou dobrovolníků – většinou garantů – programu z daného regionu. Výzkum proběhl na celorepublikovém setkání dobrovolníků MaC ve Slavonicích v srpnu 2005, dále pak byly uskutečněny rozhovory s koordinátory a dobrovolníky jednotlivých regionů.¹⁸²

V rámci řízených rozhovorů bylo tázáno celkem 45 dobrovolníků ve věku 16 – 24 let. Lokální koordinátoři v jednotlivých regionech byli požádáni, aby vyzvali své dobrovolníky k účasti na interview. Výběr byl tedy zdánlivě náhodný, ale v průběhu rozhovorů se ukázalo, že se jedná o nadprůměrně aktivní dobrovolníky. Budu tuto skutečnost brát v potaz při hodnocení Trianglu, aby nebyla ohrožena věrohodnost výzkumu.

Strukturu rozhovorů jsem sestavil na základě zadání americké strany. Některé rozhovory jsem vedl sám, jiné jsem pomáhal překládat svému kolegovi, Tomu Levitovi, z Brandeis University v Bostonu.

¹⁸¹ Po třiletém celosvětovém působení programu MaC se firma Nokia rozhodla provést rozsáhlý výzkum na zhodnocení dosavadních výsledků: přínosu programu pro dobrovolnictví v jednotlivých zemích. Účastníci ze všech zemí byli požádáni o vyplnění standardizovaného dotazníku. Ve dvou zemích byla uskutečněna hlubší sonda do systému fungování programu. Jednou z těchto zemí je Mexiko, druhou je Česká republika.

¹⁸² Přehled uskutečněných *focus groups* se nachází v přílohách bakalářské práce. Hromadný rozhovor proběhl také s účastníky podobného programu pro dobrovolníky, který se nazývá KlubNet a je zaměřen na rozvoj mládežnických klubů na středních školách v ČR.

4) Dotazník pro absolventy kurzu o demokracii

Jak jsem již uvedl výše, pilotní verze kurzu o demokracii a neziskových organizacích byla nejprve testována v rámci společenskovedního semináře. Zde jsem měl možnost přednášet tuto látku studentům maturitních ročníků. Na základě této zkušenosti jsem pak kurz upravil do podoby, které se držely všechny kurzy v průběhu roku.

Pilotní verzi kurzů zakončil krátký dotazník ze dne 21. 11. 2004, ve kterém byli studenti společenskovedního semináře požádáni, aby odpověděli na následující otázky:

1. *V čem byl kurz pro tebe přínosný?* 2. *V čem naopak bys doporučil/a učinit nějaké změny?* 3. *Zakroužkováním ohodnot' jednotlivé aspekty kurzu na škále (1- nejlepší, 10- nejhorší): srozumitelnost výkladu, zajímavost výkladu, přístup přednášejícího, interakce se studenty.* 4. *Další připomínky, podněty, nápady.*¹⁸³

Tato poslední rovina hodnocení se samozřejmě týká pouze kurzů o demokracii, ale některé její výpovědi lze aplikovat na hodnocení Trianglu obecně.

Musím zde předeslat, že s většinou studentů semináře se znám osobně a tato zkušenost mohla ovlivnit objektivitu výzkumu. Výpovědi však nicméně ukazují na některé důležité aspekty kurzu.

(B) Hodnocení Trianglu

Nyní už se dostáváme k samotnému hodnocení jednotlivých komponent Trianglu a programu jako celku. Hodnocení proběhne na základě čtyř způsobů, které jsem vytyčil v předchozí kapitole. Začneme klubem dobrovolníků.

1) Klub dobrovolníků

Teorie

V teoretické části této práce jsem argumentoval, že klíčovým prvkem motivací jedince pro vstup do mezosféry institucionálního rámce demokracie – občanské společnosti – je postoj důvěry. Důvěru jsem nazval *spouštěcí demokratickou dispozicí*. Při analýze toho, zda je klub dobrovolníků přínosný, se proto musíme ptát, zda je zde opravdu budována důvěra a pokud ano, tak jakým způsobem.

V kapitole o důvěře jako demokratické dispozici jsem se přiklonil ke Giddensovu pojetí. Podle Giddense jsou místem vytváření důvěry *přístupové body expertních systémů*, kontrafaktuální myšlení a intimní vztahy. Uplatňují se zde *racionální* a *emocionální* zdroje důvěry. První je založen na beztvárných, druhý na bezprostředně utvářených závazcích.

Na neziskové organizace, se kterými škola spolupracuje v rámci programu klubu dobrovolníků, můžeme pohlížet jako na *expertní systémy*. Zastupují je *experti*, hosté na pravidelných setkání dobrovolníků z řad studentů. Předmětem povídání je *expertíza*, která podmiňuje racionálně založenou důvěru.

Druhým momentem vytváření důvěry jsou přátelské vazby mezi studenty. Při spolupráci na společných cílech, při sdílení zkušeností a informací se mísí racionálně i emocionálně založená důvěra. Tímto způsobem bychom mohli říci, že studenti pracují na projektu důvěry, o kterém mluví Giddens.

Samotná aktivita pak může být často považován za výsledek *kontrafaktuálního* myšlení. Jak ukázal výzkum v rámci programu Make a Connection, dobrovolníci jsou si často vědomi

¹⁸³ Původní verze dotazníku se nachází v přílohách této bakalářské práce.

toho, že na ně zbytek společnosti pohlíží s nepochopením až někdy s nelibostí. Jak mě řekl jeden dobrovolník při *focus group*, „*Hlavním problémem s Čechama je, že když jim řeknete, že děláte něco zadarmo, tak si ťukají na čelo a ptají se ‚Proč?‘*“

Shrneme-li tedy výše uvedené, podíváme-li se na dění v klubu dobrovolníků optikou Giddensovy teorie, vyjde nám role klubu při budování důvěry příznivě.

Komparace

K tomu, abychom mohli hodnotit klub dobrovolníků na základě srovnání s jinou iniciativou se musíme ptát, *jakým způsobem dochází k budování důvěry v program Make a Connection – Připoj se?*

Členové týmů jednotlivých projektů grantového programu přichází do kontaktu s přístupovými body expertních systémů. Jedním z těchto míst je lokální organizace v daném regionu, kterou zastupuje *expert* (v giddensovském významu) – lokální koordinátor. Dalšími experty v přístupových bodech jsou zástupci místní samosprávy či jiní dospělí, se kterými dobrovolníci při organizování svých projektů spolupracují. V lokální organizaci a v těchto dalších institucích (např. radnice, místní restaurace, kino) se tedy budují *bezprostředně utvářené závazky*.

Součástí grantového programu je také několik školení, kde dobrovolníci získávají informace o neziskovém sektoru jako takovém. Tyto znalosti podmiňují racionálně založenou důvěru. V tomto ohledu se Make a Connection podobá Trianglu.

Rozdíl mezi oběma programy však tkví ve způsobu navazování spolupráce uvnitř projektového týmu. Zatímco klub dobrovolníků nevyužívá žádnou metodiku na stmelování dobrovolníků z řad studentů, podmínkou pro zapojení se do programu Make a Connection – Připoj se je sestavení alespoň osmičlenného týmu. Jinak řečeno, v tomto druhém případě je základ pro budování bezprostředně utvářených závazků vyžadován samou strukturou programu. Tato záležitost není v klubu dobrovolníků ošetřena.

Kritériem dalšího rozdílu je dobrovolnost. Program Make a Connection je strukturován tak, aby spolupráce mezi týmem dobrovolníků a lokální organizací, potažmo Nadací rozvoje občanské společnosti, fungovala po dobu jednoho roku. Je tím zaručeno to, že účastníci s programem rostou a stávají se v průběhu organizování svého projektu zkušenějšími. Tento vztah na bázi smlouvy v klubu dobrovolníků chybí. Studenti navštěvují pravidelná setkání vesměs dobrovolně.

Výzkum

Rozhovory s dobrovolníky programu *Make a Connection – Připoj se* odhalily jeden zajímavý aspekt veřejné angažovanosti mládeže. Většina projektů, s jejichž zástupci jsem mluvil, byla iniciována charismatickou a aktivní osobností v určitém regionu (většinou se jednalo o garanty projektu). Jeden dobrovolník z Pardubic vypovídá: „*Do projektu jsem vstoupil s vědomím toho, že i kdybych kolem sebe nikoho neměl a byl bych to jenom já, Make¹⁸⁴ a ty peníze, které dostanu... že to všechno zvládnou sám... a vlastně tomu tak bylo.*“

Můžeme se ptát, zda je toto dobré znamení pro českou občanskou společnost. Na jednu stranu se zde setkáváme se skupinou vysoce motivovaných a schopných mladých lidí, kteří se podílejí na rozvoji aktivit ve svém regionu. Na druhou stranu však není jasné, zda se zbytek „chytí“ a nechá se vést. Zkušenost z některých projektových týmů programu Make a Connection svědčí o tom, že často si tyto vůdčí osobnosti musí vystačit sami.

¹⁸⁴ Označení, které pro program *Make a Connection – Připoj se* často používají dobrovolníci.

Naproti tomu může prostředí školy omezovat „vzestup“ těchto vůdčích osobností v mezích klubu dobrovolníků. Převzetí role organizátora se ostatně očekává od aktivního učitele; v případě nedostatku autority může být jeho snaha o zapojení studentů přivítána s pasivitou a nesouhlasem. Vůdčí osobnosti mezi studenty mohou mít větší neformální vliv.

V každém případě však v tomto schématu hraje stěžejní roli důvěra. Po stránce vůdcovství můžu tedy přiznat větší vliv na zlepšení důvěry programu Make a Connection.

Shrnutí

V tomto rozboru jsem se snažil ukázat, že v obou programech dochází k vytváření důvěry při kontaktu dobrovolníků s expertními systémy. Označil jsem však některé nedostatky, které má při budování důvěry klub dobrovolníků. Pro prostředí školy může (avšak ne vždy musí) mít omezující vliv na rozvoj některých bezprostředně utvářených závazků mezi studenty, vyučujícími a experty z přístupových bodů. V tomto ohledu Má program Make a Connection větší potenciál.

2) Kurzy o demokracii

Teorie

Nyní se dostáváme k *umožňujícím demokratickým dispozicím*. Za první z nich jsem označil znalosti o demokracii a občanské společnosti. Logika argumentace je jednoduchá: k tomu, abych mohl plně využít možností, které jsou pro mě obsaženy v institucionálním rámci občanské společnosti, musím tyto možnosti znát.

V kapitole o znalostech jsem za klíčový prvek označil novou funkci vědění. Namísto osvícenského postulátu o jednoznačnosti a platnosti vědění jsme v situaci modernity a reflexivní modernity konfrontováni s nejednoznačností expertního vědění. Rozporuplnost expertního vědění staví každého člověka do role soudce.

V tomto ohledu ale dává kurz o demokracii, který je součástí Trianglu, každému soudci jednu nespornou výhodu: pomáhají osvětlit rámec toho, jaké druhy soudů může v rámci demokratického státního zřízení učinit. Prostřednictvím informovanosti se sníží šance, že by student poslechl hlasy demagogických expertů.¹⁸⁵

Zde však kurzy o demokracii naráží na jeden nesporný problém: existuje mnoho pojetí demokracie, existuje mnoho rozporuplných výkladů občanské společnosti.¹⁸⁶ Každý politický návrh vychází z určitého názorového paradigmatu. Stejně tak bychom mohli argumentovat proti osnovám kurzů: byly sestaveny s určitým předběžným porozuměním a zaujetím jejich autora.

Na tyto námitky se dá odpovědět několika způsoby. Vyučující má v tomto případě říci, že vyučovaná látka je jeho vlastní vzhled do tématu demokracie. Druhým preventivním mechanismem je instituce kritické diskuse. Vyučující by se měl dát studentům prostor, aby vyslovili nesouhlasný názor; měl by reagovat na různá chápání tématu. Jedině tak se dá zabránit negativnímu dopadu zaujatosti vyučujícího.

¹⁸⁵ Podle Poppera je Platónův boj proti demokracii založen na lhaní a právě demagogii.

¹⁸⁶ V kapitole o makro- a mezoúrovni demokracie jsem ukázal, že samotné pojmosloví výrazů *demokracie* a *občanská společnost* rozděluje teoretiky do několika táborů.

Komparace

Pokud porovnáme oba programy – Triangl a Make a Connection – Připoj se, můžeme si všimnout několika podobností. Kurzy o demokracii v rámci Trianglu a kurzy, které jsou součástí školení Make a Connection jsou ve své podstatě oba zaměřeny na zvýšení informovanosti o občanské společnosti a neziskových organizacích.

Podle mého názoru se zde nachází důležitý rozdíl. Osoby, které kurzy a školení zprostředkovávají mají jiné zkušenosti. V případě Trianglu bude kurzy pravděpodobně vést vyučující na střední škole. Vzhledem ke svým jiným pracovním povinnostem souvisejícími se školou však nebude moci příliš navázat na teoretickou látku praktickou zkušeností.

Přesah do praxe díky struktuře programu snadnější v rámci *Make a Connection – Připoj se*. Zodpovědnou osobou za vedení školení je lokální koordinátor – aktivní osoba v lokální organizaci v daném regionu. Pro mnoho dobrovolníků byla neformální báze programu vhodným startovním bodem pro zapojování se do struktury organizací v občanské společnosti. Jeden z dobrovolníků z *focus groups* označil Make a Connection za „výchozí bod na dlouhé cestě“.

Oproti tomu, jak jsem již argumentoval výše, neumožňuje nepovinná báze klubu dobrovolníků výraznější uplatnění osvojených znalostí v praxi. Ačkoli kurzem o demokracii projdou skoro všichni studenti vyšších ročníků, jen někteří z nich budou pravidelně – anebo spíše nepravidelně – navštěvovat klub dobrovolníků.

Výzkum

V souvislosti s tím, jak znalosti o demokracii a občanské společnosti mohou ovlivnit efektivitu jedincovy veřejné aktivity, označili někteří dobrovolníci program Make a Connection vědomosti, které si osvojili na školení. Jak stručně poznamenal jeden z dobrovolníků, „*peníze se válejí na ulici, stačí jenom čít ,ano‘!*“ Tato konkrétní situace se týkala získávání peněz na projekty.

Vidíme tedy, že znalosti v tomto smyslu opravdu „umožňují“ větší efektivitu aktérů sociální interakce ve sféře občanské společnosti.

Dotazníkové šetření

Při hodnocení kurzů o demokracii, které proběhly v rámci Trianglu, se můžeme obrátit také na výsledky anonymního dotazníkového šetření, které jsem uskutečnil na závěr jejich pilotní verze. Reakce studentů na kurz byly vesměs kladné, avšak jak již bylo řečeno, musíme brát v potaz to, že mezi tazatelem – a vyučujícím v jedné osobě – a účastníky, existují přátelské vazby.

Odpovědi na první otevřenou otázku „*1. V čem byl kurz pro tebe přínosný?*“ můžeme rozřadit do následujících kategorií. Většina z 23 respondentů označila za hlavní přínos kurzu rozšíření informací o dané tématice, přehled důležitých termínů a o možnostech zapojování. Jedna studentka tuto kategorii odpovědí shrnuje: „*Získala jsem informace, které se určitě hodí, ať už bych chtěla založit nějakou NNO, nebo se angažovat jinak, taky o tom člověk trochu víc přemýšlí a uvědomuje si to, co mu dřív bylo skryté.*“

Jinak řečeno, tato kategorie odpovědí na první otázku často poukazuje na jakýsi skrytý potenciál získaných informací, aby byly využity v případné aktivitě. „*Mám všechno info, kdybych se do něčeho chtěla pustit.*“

Méně často se v odpovědích projevilo i odhodlání tyto získané informace dále využívat. Exemplárním případem je tato výpověď: „*Motivoval mě k zamyšlení: dostala jsem chuť angažovat se, což v nejbližší době udělám. Líbí se mi výklad a o grantu (projektu) a PR - to se*

hodí:)" Na tuto okolnost poukazuje také následující krátká odpověď: přínos kurzu byl v „Získání informací a velká motivace.“¹⁸⁷

Jako poslední druh odpovědi na první otázku mohu uvést případ studentky, která znala praxi fungování neziskových organizací z osobní zkušenosti: „*Jsem specifický případ, protože v a s jednou neziskovkou žiju už 13 let – moji rodiče založili... řemeslnou manufakturu pro lidi se zvláštními potřebami (postižení) a krizové centrum... Takže já znám detailně praxi a byl pro mě zajímavý ten teoretický pohled.*“ V tomto případě tedy teoretický výklad působil jako nástavba na již zažitou zkušenost.

K otázce č. 2, která se ptá po změnách v uspořádání kurzu se objevily ryze technické problémy – přesycenost informacemi, práce vyučujícího s časem, únavnost či nedostatečná interakce ze studenty. Pro naše účely se zde neobjevila žádná odpověď, která by zpochybnila význam kurzu jako takového. To samé platí pro otázky č. 3. a 4.¹⁸⁸

Do části hodnocení si dovoluji zařadit také výrok jedné studentky z gymnázia, která absolvovala kurzy o demokracii:

„*Nedlouho po přednášce Paleta náš navštívili příbuzní. Řeč se stočila k politice a návštěva si začala stěžovat: politici jen škodí, máme se špatně, nikdo pro nás nic neudělá, a proto rádi nechodíme volit. Nahodila jsem, že když jsme nespokojení, nic nám nebrání se aktivně zapojit a něco ovlivnit. Minimálně máme možnost podpořit svým hlasem to, čemu věříme nebo co nám nejméně vadí. Samo se nic neudělá a stěžování nepomůže. Protiargumentů jsem se nedočkala. Jen jsem se dozvěděla, že jsem zbytečně moc chytrá a kam na ty nesmysly chodím. Zmínila jsem se o přednášce.*“¹⁸⁹

Shrnutí

Ukazuje se, že klíčovou otázkou pro kurzy o demokracii je, jakým způsobem reflektovat zaujatost postoje vyučujícího k tématu. Otevřenost k jiným názorům musí stát v pozadí vedení kurzů.

Vidíme tedy, že kurz opravdu dává svým účastníkům potřebné informace, ale že je může i motivovat k aktivitě. Tak vychází ještě více najevo, že rozdělení mezi *spouštěcími* a *umožňujícími* demokratickými dispozicemi je arbitrární. Dále, jak poznamenali dobrovolníci z programu *Make a Connection – Připoj se* i studenti gymnázia Nad Alejí, informace otevírají možnosti pro již motivovaného jedince.

3) Kroužek debaty

Teorie

Teoretické odůvodnění významu komunikativních dovedností ve sféře občanské společnosti jsem uskutečnil na základě rozboru díla Jürgena Habermase a Alexis de Tocquevilla. Habermas poukazuje na to, jak šíření se s rozvojem obchodu zvýšila potřeba výměny informací mezi lidmi. Změna struktury komunikace z vertikální (hierarchické) na horizontální se odehrála v salónech a kavárnách.

¹⁸⁷ V textu podtrženo respondentem.

¹⁸⁸ 3. *Zakroužkováním ohodnot' jednotlivé aspekty kurzu na škále (1- nejlepší, 10- nejhorší): srozumitelnost výkladu, zajímavost výkladu, přístup přednášejícího interakce se studenty.* 4. *Další připomínky, podněty, nápady.*

¹⁸⁹ Výrok pronesený v rozhovoru v tramvaji dne 20. května 2005. Studentka byla tou dobou žákyní septimy osmiletého gymnazijního programu.

V pozadí imperativu brát partnera v diskusi jako sobě rovného stojí respekt k důstojnosti každého člověka. Ve svém díle Tocqueville upozorňuje na to, že ideál rovnosti je v praxi zaručen tím, že všichni mají stejná práva. Do jaké míry můžeme hodnoty obsažené v těchto dvou historických exkurzech aplikovat do výuky?

Komunikativní dovednosti si studenti tříbí v debatním klubu. Kromě základních dovedností týkajících se kultury projevu, rétorických dovedností či argumentace na základě kritického myšlení, jsou studenti konfrontováni s jinakostí názoru druhého. Ač v debatě zastávají pozici, která s názorem druhého nesouhlasí, musí respektovat rovnost mezi řečníky a předem daná pravidla diskuse.

Z těchto důvodů odpovídají principy fungování debatního kroužku hodnotám, na které jsem poukázal v rozboru děl Habermase a Tocquevilla.

Komparace

Jednou z cílových dovedností programu *Make a Connection – Připoj se* jsou komunikativní dovednosti. Zatímco model Debatní ligy je založen na osvojování komunikativních dovedností nanečisto v rámci umělého prostředí, ve kterém probíhá debata, dobrovolníci z programu *Make a Connection – Připoj se* učí komunikovat v praxi při shánění zdrojů pro své projekty. Součástí školení dobrovolníků v jednotlivých regionech jsou i kurzy komunikace v týmu, avšak toto není hlavní náplní programu jako takového.

Výzkum

Dobrovolníci byli při *focus groups* požádáni, aby seřadili cílové dovednosti od nejdůležitější k méně důležitým, podle toho, jak moc je využívali během své práce na projektu. Komunikativní dovednosti, které byly definovány jako „*schopnost vyjádřit se a schopnost komunikovat s lidmi z různých prostředí a kultur*“ se většinou umístily do třetího místa, podle dobrovolníků z Pardubic skončily jednoznačně na prvním místě. Na druhou stranu, ale komunikativní dovednosti při jiném *focus group* nezískaly žádný hlas.

Naše hodnocení není v případě programu *Make a Connection* jednoznačné. I námi předložené nějaké obecné definici si dobrovolníci pod pojmem komunikace představí různé věci.

Kritické shrnutí

Jsem si vědom toho, že metodika hodnocení nebyla v případě debatního kroužku zvolena nejlépe. Za prvé je obtížné hodnotit současný projekt na základě historického vývoje před několika stoletími. Za druhé by analýza pozitivního dopadu debatování na demokratické sklony vyžadovala detailní kvalitativní a kvantitativní výzkum.

Jsem přesvědčen, že kroužek Debatní ligy má pozitivní vliv na motivaci mladých lidí veřejně se angažovat a dává jim velkou výhodu při organizování nejrůznějších akcí v občanském sektoru. Dává jim schopnost komunikovat, kriticky přemýšlet o společenských otázkách a při konfrontaci s rozdílnými názory jim pomáhá zbavovat se předsudků a respektovat důstojnost druhých lidí.

Toto svou zkušenost s aktivními debatéry však nemohu v této práci empiricky dokázat. Přenechávám tedy hodnocení jiným.

4) Hodnocení programu Trianglu: závěrečné shrnutí

Hodnocení sice poukázalo na některé nedostatky programu Triangl, ale celkově vyplývá pro program Triangl pozitivně. Při hodnocení debatního klubu jsem poukázal na problémy

související se zvolenou metodologií hodnocení. U kurzů o demokracii a klubu dobrovolníků se zvolená kritéria obecně osvědčila.

Hypotézu č. 2, která říká, že „*Program Triangl pomůže zvýšit občanskou angažovanost středoškolské mládeže.*“, tedy můžeme označit za oprávněné tvrzení. Naše částečné hodnocení ukázalo, že se spíše můžeme přiklonit odpovědi „ano“ – daná hypotéza platí. Konečný posudek však nechávám na čtenářích této bakalářské práce a na učitelích, kteří se budou chtít Trianglem nechat inspirovat při vytváření školní výuky na svých školách.

V. ZÁVĚR

Dostáváme se na samotný konec této práce. Bylo mým cílem ukázat, že výukové programy mohou být upraveny k tomu, aby zvyšovaly občanskou angažovanost středoškolské mládeže. Věřím, že práce poslouží alespoň jako inspirativní příspěvek do diskuse o vzdělávání k občanskosti.

Ač to již zní jako klišé, Česká republika se bude ještě po dlouhou řadu let vypořádávat s negativními aspekty dědictví doby komunismu. Otevírání se společnosti bude dlouhý a pozvolný proces, který záleží na každém z nás. V této práci jsem se pokusil ukázat, že klíč ke zlepšení situace by se mohl nacházet v oblasti vzdělávání. Aktéry v této oblasti jsou středoškolští učitelé, studenti vyšších ročníků středních škol jsou klienty.

Magickým číslem v této práci je číslo 3: nejprve jsem představil jsem tři roviny demokracie. V třetí z nich jsem analyzoval tři demokratické dispozice, na jejichž osvojování pak navrhuji tříčlenný vzdělávací program. Může se namítnout, že dané téma příliš zjednodušuji. K takovému zjednodušení mě však vedou alespoň tři důvody: 1) argumentační linie práce je tak přehlednější, 2) kurzy na středních školách mají jasně vymezenou strukturu a konečně, téma jako takové je tak, doufám, snadněji zapamatovatelné.

Hostem našeho společného přemítání o demokracii byl Jan Masaryk. Myšlenkové konstrukty, které jsem se složitě (a často určitě nesrozumitelně) snažil popsat na několika stranách, on dokázal shrnout v několika málo větách.

Ačkoli mám i po své skoro devítileté zkušenosti s programem Debatní ještě co dohánět v oblasti kultury slova a stručné mluvy, jedna věc se mi v této práci přece jenom podařila: seznámit Jana Masaryka s Ralfem Dahrendorfem. Mluva obou myslitelů totiž souznívá nejen po obsahové stránce. Pro ukázkou – a na rozloučenou – si dovolím postavit citáty obou těchto osobností vedle sebe. Dahrendorf a Masaryk mají pravdu: základním principem demokracie je *svoboda*.

„Víte, člověk vlastně nepotřebuje moc ke štěstí. Chce mít domov, chleba s máslem, tu a tam sklenici piva, ženu, kterou má rád a která má ráda jeho, děcka, nějakou práci, kterou dělá rád a která je užitečná, a zdraví. To je všechno... Ale nejvíce ze všeho člověk potřebuje svobodu. Chce volně dýchat.“¹⁹⁰

„Já věřím především ve svobodu. Cíl je možná zřejmý, ale cesta k němu vede přes mnohé výmoly. Některé vám můžeme pomoci zvládnout, ale většinou budete potřebovat vlastní energii a rozhodnost. Ostatek je štěstí.“¹⁹¹

¹⁹⁰ V. FISCHL, *Hovory s Janem Masarykem*, s. 17.

¹⁹¹ R. DAHRENDORF, *Úvahy o revoluci v Evropě*, s. 147.

VI. BIBLIOGRAFIE

BAUMAN, ZYGMUNT. *Myslet sociologicky. Netradiční uvedení do sociologie*. Z angl. přel. JANA OGROCKÁ. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1996. 233 s. (1. vyd. 1990, přel. z: *Thinking Sociologically*, Oxford: Basil Blackwell, Inc., 1990). ISBN: 80-85850-14-1.

BAUMAN, ZYGMUNT. *Svoboda*. Z angl. přel. PAVEL KAAS. 1. vyd. Praha: Argo, 1998. 126 s. (1. vyd. 1988, přel. z: *Freedom*, Buckingham: Open University Press, 1988). ISBN: 80-7203-432-4.

BERGER, PETER; LUCKMANN, THOMAS. *Sociální konstrukce reality, Pojednání o sociologii vědění*. Z angl. přel. JIŘÍ SVOBODA. 1. vyd. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. 214 s. (1. vyd. 1966, přel. z: *The Social Construction of Reality. A treatise in the Sociology of Knowledge*, New York: Irvington Publishers, 1980). ISBN: 80-85959-46-1.

BECK ULRICH; GIDDENS, ANTHONY; LASH, SCOTT. *Reflexive modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. 1. vyd. Oxford: Polity Press, 1994. viii, 225 s. ISBN: 0-7456-1577-6.

DAHRENDORF, RALF. *Úvahy o revoluci v Evropě. V dopise, který měl být zaslán jistému pánovi ve Varšavě*. Z angl. přel. KAREL KOVANDA. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Evropského literárního klubu, 1991. 160 s. (1. vyd. 1990, přel. z: *Reflections on the Revolution in Europe*, Londýn: Chatto & windus, 1990). ISBN: 80-85212-17-X.

DRISCOLL, WILLIAM. *Objevování světa debatou*. Z angl. přel. RENÉ BRINDA, BLANKA MUCLINGEROVÁ, EVA ŠVÉDOVÁ. 1. vyd. Praha: Asociace debatních klubů, 2002. 134 s. (1. vyd. 2000, přel. z: *Discovering the world through debate. A practical Guide to Educational Debate for debaters, Coaches and Judges*. New York: IDEA, 2000). ISBN: 0-9702130-0-X.

FISCHL, VIKTOR. *Hovory s Janem Masarykem*. 1. vyd. Praha: Česká Expedice, 1996. 120 s. ISBN: 80-85281-42-2.

FRIČ PAVOL; GOULLI, ROCHDI (eds.). *Neziskový sektor v České republice. Výsledky mezinárodního srovnávacího projektu Johns Hopkins University*. 1. vyd. Praha: Eurolex Bohemia, 2001. 204 s. ISBN: 80-86432-04-1.

FUKUYAMA, FRANCIS. *Trust. The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. 1. vyd. Londýn: Penguin Books, 1996. xv, 457 s. ISBN: 0-14-025943-0.

LIN, NAN. „Building a Network of Social Capital“. In LIN, NAN; COOK, KAREN; BURT, RONALD S. (eds.). *Social Capital. Theory and Research*. 1. vyd. New York: Walter de Gruyter, 2001. xii, 333 s. ISBN: 0-202-30643-7. s. 3 – 29.

GIDDENS, ANTHONY: *Důsledky modernity*. Z angl. přel. KAREL MÜLLER. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998. 196 s. (1. vyd. 1990, přel. z: *The Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity Press, 1990). ISBN: 80-85850-62-1.

GIDDENS, ANTHONY: *Sociologie*. Z angl. přel. JAN JAŘAB. 1. vyd. Praha: Argo, 1999. 595 s. (1. vyd. 1993, přel. z: *Sociology*, Oxford: Blackwell Publishers Polity Press, 1993). ISBN: 80-7203-124-4.

HABERMAS, JÜRGEN. *Strukturální přeměna veřejnosti: zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*. Z něm. přel. ALENA BAKEŠOVÁ, JOSEF VELEK. 1. vyd. Praha: Filosofia, 2000. 418 s. (1. vyd. 1990, přel. z: *Zu einer Kategorie der öffentlichen Gesellschaft*, Frankfurt nad Mohanem: Suhrkamp Verlag, 1990). ISBN: 80-70007-134-6.

HOWARD, MARC MORJÉ: *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. 1. vyd. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. xiii, 206 s. ISBN: 0-5210-1152-3.

PITHART, PETR. „Občanská společnost a stát“. In KUNC, JIŘÍ (ed.). *Demokracie a ústavnost*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 1999. 302 s. ISBN: 80-7184-868-9. s. 238 – 245.

MOŽNÝ, IVO. *Proč tak snadno...* 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. 139 s. ISBN: 80-85850-80-X.

MÜLLER, KAREL. „Koncept Občanské společnosti: pokus o komplementární přístup. Tocquevillovské dědictví a giddensovská perspektiva.“ *Sociologický časopis* (2003): s. 607 – 624.

MÜLLER, KAREL. *Češi a občanská společnost: pojem, problémy, východiska*. 1. vyd. Praha: Triton, 2002. 251 s. ISBN: 80-7254-232-X.

PEHE, JIŘÍ. „Občanská společnost v soudobé diskusi“. In NEKVAPIL, VÁCLAV (ed.). *Impuls pro občanskou společnost. Eseje o třetím rozměru demokracie*. 1. vyd. Praha: Evropský literární klub, 2003. 144 s. ISBN: 80-86316-53-X. s. 33 – 52.

PETRÁČKOVÁ, VĚRA; KRAUS, JIŘÍ a kol., *Akademický slovník cizích slov. 1*, 1. vyd. Praha: Academia, 1995, 445 s. ISBN: 80-200-0523-4.

PORTES, ALEJANDRO. „Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology.“ *Annual Reviews Sociology* 24. (1998): s. 1 – 24.

PLAMÍNEK, JIŘÍ (ed.). *Řízení neziskových organizací*. 1. vyd. Praha: Lotos, 1996. 190 s.¹⁹²

POPPER, KARL. *Bída historicismu*. Z angl. přel. JANA ODEHNALOVÁ. 2. opr. vyd. Praha: Oikoymenth, 2000. 134 s. (1. vyd. 1957, přel. z: *The poverty of historicism*, Boston: Beacon Press, 1957). ISBN: 80-86005-80-1.

¹⁹² U této publikace se bohužel do doby dokončení této bakalářské nepodařilo zjistit kód ISBN.

POPPER, KARL. *Otevřená společnost a její nepřátelé. 1, Uhranutí Platónem.* Z angl. přel. MILOŠ CALDA. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1994. 354 s. (1. vyd. 1945, přel. z: *The open society and its enemies*, Londýn: Routledge Ltd., 1945). ISBN: 80-85241-53-6.

POPPER, KARL. *Otevřená společnost a její nepřátelé. 2, Vlna prorocství : Hegel, Marx a co následovalo.* Z angl. přel. MILOŠ CALDA. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1994. 388 s. (1. vyd. 1945, přel. z: *The open society and its enemies*, Londýn: Routledge Ltd., 1945). ISBN: 80-85241-54-4.

POPPER, KARL. *Život je řešení problémů: o poznání, dějinách a politice.* Z něm. přel. JAROSLAV KOHOUT a EVA STUHLÍKOVÁ. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1997. 288 s. (1. vyd. 1994, přel. z: *Alles Leben ist Problemlösen*, Mnichov: Piper, 1994). ISBN: 80-204-0686-7.

PUTNAM, ROBERT D. *Bowling Alone: the collapse and revival of American community.* 1. vyd. New York: Simon & Schuster, 2000. 541 s. ISBN: 0-7432-0304-6.

SARTORI, GIOVANNI. *Teória demokracie.* Z angl. přel. MARIANNA ORAVCOVÁ, ĽUDOMÍR KOVAČIČ, PLATON BAKER. 1. vyd. Bratislava: Archa, 1993. ix, 512 s. (1. vyd. 1987, přel. z: *The Theory of Democracy Revisited*, Chatnam, New Jersey: Chatnam House Publishers, Inc. 1987). ISBN 80-7115-049-5.

SNIDER, ALFRED; SHNURELL, MAXWELL. *Mnoho stran. Debatování napříč osnovami.* Z angl. přel. RENÉ BRINDA. 1. vyd. Praha: Asociace debatních klubů, 2003. 119 s. (1. vyd. 2002, přel. z: *Many sides. Debate across curriculum*, New York: IDEA, 2002). ISBN: 0-9702130-4-2.

TOCQUEVILLE, ALEXIS DE. *Demokracie v Americe. 1.* Z fr. přel. VLADIMÍR JOCHMAN. 1. vyd. Praha: Lidové Noviny, 1992. 378 s. (1. vyd. 1835, přel. z: *De la démocratie en Amérique*, Bruxelles: Meline, 1840). ISBN: 80-7106-050-X.

TOCQUEVILLE, ALEXIS DE. *Demokracie v Americe. 2.* Z fr. přel. VLADIMÍR JOCHMAN. 1. vyd. Praha: Lidové Noviny, 1992. 250 s. (1. vyd. 1835, přel. z: *De la démocratie en Amérique*, Bruxelles: Meline, 1840). ISBN: 80-7106-051-X.

WALTZER, MICHAEL (ed.). *Toward a global Civil Society.* 1. vyd. Oxford: Berghahn Books, 1995. 341 s. ISBN: 1-57181-054-4.

VAJDOVÁ, TEREZA: *Česká občanská společnost 2004: po patnácti letech rozvoje.* 1. vyd. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2005. 119 s. ISBN: 80-7204-379-X.

Články z internetu

HUČÍNOVÁ, LENKA. „Klíčové kompetence – nová výzva z EU, I.“. Odkaz: <http://www.rvp.cz/clanek/85/13> ze dne: 29.6.2004.

PŠTROSS, MIKULÁŠ; MERTIN, TOMÁŠ. „Základní debatní kuchařka“. Odkaz www.cosmoboy.cz/dkna/?kucharka ze dne 30.4.2006. Pro potřeby této bakalářské práce upravil M.P.

PŠTROSS, MIKULÁŠ. „Debate Sessions, Season 2003/04“, „Debate Sessions, Season 2004/05“. Odkazy http://www.cosmoboy.cz/dkna/?ses_03_04 a http://www.cosmoboy.cz/dkna/?ses_04_05 ze dne 15.6.2006.

Webové stránky Asociace debatních klubů. Odkaz <http://debatovani.cz/old/> ze dne 18.6.2006.

Webové stránky Dobrovolník.cz. Odkaz http://www.dobrovolnik.cz/d_coje.shtml ze dne 20.6.2006.

VII. PŘÍLOHY

(A) Průběh konání kurzů a kroužků na Gymnáziu Nad Alejí

1) Klub dobrovolníků

a) Neformální setkání, přednášky

Termín	Název	Podrobnosti
18.5.2005	Informační schůzka pro studenty	Zahájení klubu dobrovolníků
11.11.2005	„Lidé na ulici“	Povídání o komunitě bezdomovců Sant Egidio.
12.10.2005	„Lidé s mentálním postižením“	Seminář o komunikaci s mentálně postiženými spoluobčany, který vedla zástupkyně občanského sdružení OSA.
23.11.2005	„Make a Connection – Připoj se“	Setkání s vedoucími projektů „Nejen lidé pomáhají“ a „Skate a Connection“ z grantového programu Make a Connection – Připoj se.
15.3.2006	„Aluminiová královna“	O čečenském tanečním souboru Maršo hostujícím v České republice. Ve spolupráci s občanským sdružením Berkat.

b) Dobrovolnická činnost jednorázová a na dlouhodobější bázi

Gymnázium navázalo kontakty s neziskovými subjekty a někteří studenti se jich zúčastnili jako dobrovolníci. Nepovažují však za důležité, uvádět na tomto místě konkrétní případy.

c) Dobrovolnictví na dlouhodobější bázi

Viz b).

d) Humanitární sbírky**i) Školní rok 2004/05**

Akce	Termín	Třída
Boj o srdce Pražanů	29.9.2004 7.4.2005	1.A 1.A
Bílá pastelka	18.10.2004	MB
Červená stužka	1.12.2004	2.A
Školní sbírka na pomoc Asii	3.2.2005	2.A
Květinový den	11.5.2005	XB
Svátek s Emilem	23.5.2005	QB
Akce cihla	16.6.2005	QA

ii) Školní rok 2005/06

Akce	Termín	Třída
Srdíčkový den	13.9.2005 27.3.2006	MA
Boj o srdce Pražanů	29.9.2005	2.A
Projekt Šance	5.10.2005	QA
Bílá pastelka	17.10.2005	OB
Červená stužka	1.12.2005	3.A
Květinový den	10.5.2006	MB
Svátek s Emilem	22.5.2006	XB
Akce cihla	<i>Plánováno na září 2006</i>	XA

2) Kurzy o demokracii

a) Termíny kurzů

i) Školní rok 2004/05

Třída	1.část	2.část
Debatní klub	26.5.2004	---
Společenskovědní seminář	21.10.2004	12.11.2004
1.A	9.12.2004	28.4.2005
2.A	17.2.2005	21.4.2005
3.A	9.12.2004	5.5.2005
QA	25.11.2004	28.4.2005
QB	25.11.2004	10.3.2005
XA	2.12.2004	10.3.2005
XB	2.12.2004	21.4.005
MA	3.2.2005	31.3.2005
MB	3.2.2005	31.3.2005

ii) Školní rok 2005/06

Třída	1.část	2.část
1.A	9.3.2006 4.-5.vyuč.hod.	4.5.2006 1.-2.vyuč.hod.
QA	31.10.2005 2.-3.vyuč.hod.	4.5.2006 4.-5.vyuč.hod.
QB	1.11.2005 1.-2.vyuč.hod.	9.3.2006 2.-3.vyuč.hod.

b) Osnova kurzů Paleta

i) Diskuse

Po úvodním slovu a rozdělení pracovních listů je studentům zadán úkol po dobu zhruba 10 – 15 minut diskutovat ve dvojicích a trojicích o následujících čtyřech otázkách. Na tento „brainstorming“ navazuje shrnutí otázek na tabuli spolu s vyučujícím.

Co si představuji pod pojmem demokracie?

Výklad se soustřeďuje na pojetí demokracie podle Karla Poppera jako systému, ve kterém nemohou vládnout všichni, ale mají možnost vládu posuzovat. Výhodou oproti jiným systémům státního zřízení je nenásilná změna vlády prostřednictvím instituce svobodných voleb.

Demokracie je dále představena jako systém, který se učí ze svých chyb. Vzhledem k tomu, že se jedná o institucionální rámec vytvořený lidmi – kteří nejsou bezchybní – demokracie nikdy nedokáže odstranit všechny své nedostatky a chyby. Mylná představa, že demokracie je bezchybná, je jednou ze základních iluzí, které mohou narušovat dění ve společnosti. Demokracie je projektem, který usiluje o určité ideály, ale nikdy nemůže dospět k jejich úplnému dosažení.

K normativnímu modelu, který vyučující při diskusi nad touto první otázkou předkládá, patří také pestrost společenských institucí, ochrana lidských práv a svobod, rozdělení vládní moci na tři hlavní složky, svobodná ekonomika, možnost existence na státu nezávislých sdružení i samotné uplatnění této možnosti a reflexivita a *responzivita* institucí, které se *metodou postupného sociálního inženýrství* snaží redukovat chyby systému.¹⁹³ Normativní rozbor samozřejmě počítá také s tím, že občané si budou vědomi odpovědnosti za dění okolo sebe a svou odpovědnost pak projeví svým příspěvkem pro řešení veřejných problémů. Demokracie má proto umožňovat pluralitu názorů a kritickou diskusi, která pramení z rozdílných představ dosahování společných cílů.

Výše uvedený nástin demokratických institucí samozřejmě není úplný a detailní. Kromě toho demokracie funguje v různých zemích rozdílně. Odpověď na otázku by však studentům měla připomenout základní demokratické principy, a tak uvést celý kurz. V diskusi s českými studenty se pak obzvláště osvědčilo klást demokracii do kontrastu ke komunistickému systému. Samotný projekt Triangl se pak odkazuje na dvě základní svobody z Listiny základních práv a svobod. Ty umožňují jeho fungování: svoboda slova a svoboda sdružování, bez kterých by neziskové organizace nemohly legálně fungovat.

Jakým nebezpečím čelí dnešní demokracie?

Jak již bylo řečeno výše, demokratické zřízení vždy bude muset bojovat proti svým chybám a nikdy se jich nezbaví. Samotné zmírňování dopadů nebezpečných vlivů je prvořadým úkolem každé vlády – a samozřejmě každého občana. Představa, že jednoho dne vyřešíme všechny naše problémy, je ale chybná. Karl Popper a Giovanni Sartori ve svých dílech kritizují všechny ideologie, které si dosažení takového stavu kladou mezi své hlavní cíle.

¹⁹³ Responzivita je citlivost vlády k reakcím a podnětům ze strany občanů, naslouchání jejich měnícím se hlasům, pohotovost reakcí na podněty ze strany veřejnosti a vědomí morální zodpovědnosti. G. SARTORI, *Teória demokracie*, s. iv. Postupné sociální inženýrství je takový postup při řešení problémů, během kterého se instituce učí ze svých chyb a reflektují důsledky svých kroků. K. R. POPPER, *Bída historicismu*, s. 55 – 57.

Druhá iluze, které je nutné se vyvarovat, je představa, že demokracie má za úkol o občany pečovat – že je to jakýsi „supermarket“, který nám zajistí blahobyť. Bez vkladu do systému ve formě občanské aktivity by nic takového fungovat nemohlo. Všeobecná apatie, individualismus a cynismus narušují chod demokratických institucí, protože snižují motivaci občanů zapojovat se.

Mezi další problémy, kterým demokracie čelí, dále patří přílišná byrokratizace, centralizace moci, diskriminace menšinových skupin, korupce, zkreslování informací a cenzura médií. Každý z těchto problémů narušuje důvěru jedince v sebe sama, důvěru v ty, se kterými mám možnost usilovat o společné hodnoty a důvěru ve státní zřízení jako takové. Nedostatek důvěry mezi lidmi a na úrovni státních institucí je jedním z klíčových problémů, které demokracii ohrožují.

Jak se mohou občané zapojit do veřejného dění?

Cílem Palety je umožnit studentům získat přehled o základních demokratických institucích a ukázat jim, jakým různým způsobem mohou být veřejně činní. Každá nepolitická aktivita může mít potenciálně politický dopad, a proto mezi formy angažovanosti patří i činnosti, které bychom mohli nazvat „každodenní“. Také neformální zapojování má totiž obrovský vliv na celkovou atmosféru ve společnosti.

Jako možné formy zapojování jsou studentům představeny stávky, petice, demonstrace, využití aktivního a pasivního volebního práva, diskutování o společenských tématech, psaní článků, sdružování se v politických stranách a neziskových organizacích. Samotné získávání informací z více zdrojů a jejich následné kritické zhodnocení – které se může odehrát při ranní četbě novin v tramvaji stejně tak, jako doma při diskusi u večerního jídla – jsou jistou formou veřejné činnosti, která může ovlivnit dění okolo nás.

Co může občany k angažovanosti motivovat?

Odpověď na tuto otázku má nabourat domněnku, že nemá cenu věnovat energii a čas něčemu, za co nedostanu zapláceno. Motivací pro angažování se na věcech veřejných je několik, ale v zásadě je můžeme rozdělit do dvou hlavních kategorií: na nezištné a zištné. Dělicí čára mezi nimi však často zůstává mlhavá.

Za nezištné motivace můžeme považovat naplňování určitých morálních hodnot, o jejichž usilování se jedinec svobodně rozhodne. Na vytyčení žebříčku hodnot má největší vliv primární socializace jedince a to hlavně jeho fungování v rodině a reakce na chování *významných druhých*. Z této motivace pak může pramenit pomoc lidem v nouzi, či úsilí o ochranu životního prostředí mimo oblast jedincova bydliště.

Zištné motivace by neměly být odsuzovány jako sobecké, pokud vedou k pomoci druhým – často neznámým – lidem. Mnoho dobrovolníků je motivováno možností setkat se s novými lidmi, načerpat při dobrovolnické činnosti nové zkušenosti a naučit se nové věci do života. Podílení se na něčem, co mě zajímá a co se mě bytostně týká jako nějaký problém, může stejnou měrou vést u mladého člověka k veřejnému angažování.

ii) Nástin teorie nestátních neziskových organizací

Na úvodní diskusi – konkrétně na označené problémy, kterým demokracie čelí – navazuje výklad o neziskových organizacích. Za předpokladu, že tyto problémy nelze odstranit, jsou neziskové organizace představeny jako instituce, které se snaží tyto problémy řešit – a i když se jim to většinou nepodaří vyřešit úplně, alespoň tak svou činností zmírní negativní důsledky těchto problémů.

Význam neziskových organizací

Jinak řečeno, neziskové organizace, spolu s dalšími formami občanské participace si kladou za cíl zlepšit kvalitu prostředí ve kterém žijeme – zlepšit kvalitu života. Vyučující může třídně položit otázku, o jakých konkrétních neziskových organizacích slyšeli, či v nich aktivně působili nebo které nějakým způsobem podpořili (třeba finančním darem při veřejné sbírce). Shrnutím oblastí, ve kterých tyto organizace působí, pak může učinit závěr, že neziskové organizace působí ve všech sférách společenského života a zde řeší problémy na mikroúrovni (na rozdíl od státní moci, která naopak oblasti působení centrálně zastřešuje v rámci kompetencí jednotlivých ministerstev a jiných státních institucí).

V rámci mezinárodního srovnávacího projektu Johns Hopkins University byla rozmanitá paleta druhů neziskových organizací rozdělena do následujících dvanácti kategorií: 1. Kultura, umění, sport a rekreace, 2. Vzdělání a výzkum, 3. Zdraví, 4. Sociální služby, 5. Ekologie, 6. Místní rozvoj a bydlení, 7. Ochrana práv a obhajoba zájmů, politika, 8. Organizování dobročinnosti, 9. Náboženství, 10. Mezinárodní aktivity, 11. Profesní a pracovní vztahy, 12. Jiná oblast.¹⁹⁴

Spoluhrač, ne nepřítel

Ačkoli v souvislosti s historickým vývojem byly v českém prostředí neziskové organizace často označovány za konkurenta státní moci, lze se na ně podívat i optimističtějším pohledem. Na straně 5 pracovních listů je studentům představen model nazvaný „kouzelný trojúhelník“. Jedná se o zjednodušený model společnosti, jehož třemi složkami jsou: stát, ekonomická sféra a občanská společnost. Vyučující zde má možnost ukázat, v čem je oblast neziskových organizací prospěšná státu a podnikatelské sféře a čím jsou naopak stát a ekonomika přínosné pro neziskové organizace.

Neziskové organizace a stát

Jak píše sociolog Daniel Bell, stát je pro některé úkoly příliš malý a pro další příliš velký.¹⁹⁵ Neziskové organizace přicházejí jako partneři, kteří zasahují do veřejného dění a zlepšují kvalitu života na mikroúrovni a tak pomáhají státu řešit ty úkoly, na které je příliš velký. Teorii partnerství mezi státem a občanskou společností obhajuje také Karel Müller: „*Otázka nestojí, buď občanská společnost, nebo demokratický stát založený na principu zastupitelské demokracie.*“¹⁹⁶

¹⁹⁴ P. FRÍČ; R. GOULLI (eds.), *Neziskový sektor v České republice. Výsledky mezinárodního srovnávacího projektu Johns Hopkins University*, 1. vyd. Praha: Eurolex Bohemia, 2001, s. 15 – 16.

¹⁹⁵ A. GIDDENS, *Sociologie*, s. 342, 567. U. BECK; A. GIDDENS; S. LASH, *Reflexive Modernization*, s. 192

¹⁹⁶ K. MÜLLER, „Koncept občanské společnosti: pokus o komplementární přístup.“, *Sociologický časopis* (2003), s. 607.

Prvořadým úkolem státu je chránit základní práva a svobody; svoboda slova a svoboda sdružování jsou základní právní podmínkou forem občanské angažovanosti. Za druhé stát vytyčuje legislativu, která upravuje způsob zakládání a fungování neziskových organizací. V ní je obsažena i určitá míra kontroly těchto organizací, která brání zneužívání pravomocí a v konečném důsledku tak chrání neziskový sektor jako takový. Stát také, za třetí, poskytuje dotace a daňově zvýhodňuje neziskové subjekty. Konečně, stát řeší problémy na makroúrovni – např. tím, že spravuje státní instituce jako jsou školy a nemocnice.

Jak již bylo řečeno, neziskové organizace řeší problémy na mikroúrovni a většinou vznikají přímo v oblastech, kde se určitý problém vyskytl. To jim, zaprvé, umožňuje flexibilněji a detailněji analyzovat tyto problémy a stát se může jejich nápady nechat inspirovat. Za druhé, skrze poskytování služeb zvyšují hrubý domácí produkt v zemi.¹⁹⁷ Neziskové organizace také legitimizují vládní moc a zároveň brání před uzurpací moci. V neposlední řadě jsou neziskové organizace místem, kde probíhá sociální interakce a formy veřejné diskuse. Vytváří prostor, kde vznikají nové nápady a kde si občané osvojují praktické dovednosti pro život – komunikativními dovednostmi počínaje, účetnictvím a vztahy s veřejností konče.

Neziskové organizace a ekonomická sféra

Ekonomickou sférou rozumíme v rámci tohoto výkladu nestátní ekonomické subjekty, jejichž hlavní cílem je zisk. V první řadě ekonomická sféra vytváří peníze, které mohou být investovány do zlepšování životní úrovně země. Za druhé jsou ekonomické subjekty potenciálními sponzory neziskových projektů. Ačkoli zatím jen málo českých firem organizuje nadaci nebo vyhledává vlastní grantové programy, mají neziskové organizace možnost požádat o sponzorování nebo o dar.¹⁹⁸ Neziskové organizace, za třetí, přebírají zkušenosti z ekonomické sféry při poskytování svých služeb. Marketing, strategické plánování, vztahy s veřejností nebo účtování využívají metodiku, která pramení z fungování ekonomických subjektů. Z historického hlediska přispěly firmy a obchodní společnosti k tomu, že se občané začali společně podílet na veřejném dění. Jak ukazuje Habermas, zájem o rozvoj obchodu podnítil zájem kupců sdružovat za účelem předávání informací. V průběhu času (obzvláště v 17. a 18. století) se však obsahem diskuse staly také otázky kulturní a politické.¹⁹⁹

Nyní už zbývá jen určit, jakým způsobem jsou neziskové organizace přínosné pro ekonomickou sféru. Jak již bylo řečeno dříve, občanská sféra je místem vytváření originálních řešení problémů. Neziskové organizace tak mohou odhalit „mezeru na trhu“, kterou pak svým podnikáním může zaplnit ziskový subjekt. V této bakalářské práci také zastáváme názor, že komunikace mezi lidmi obecně pomáhá vytvářet vztahy důvěry. Pokud jsou neziskové organizace místem, kde probíhá komunikace a diskuse, pak právě zde sociální vazby nahrazují závazky, které vyplývají z formálního právního rámce. Jak ukazuje Fukuyama, důvěra se vyplácí také z ekonomického hlediska – pokud si partneři v obchodu navzájem důvěřují, nemusí pojišťovat své finanční transakce drahými smlouvami a pod dohledem – placených – právníků.²⁰⁰

¹⁹⁷ V roce 1995, se neziskové organizace podílely na vytvoření 1,6% hrubého domácího produktu. P. FRIČ; R. GOULLI (eds.), *Neziskový sektor v České republice*, s. 25.

¹⁹⁸ Světlymi výjimkami v tomto ohledu jsou nadace jablonecké firmy na výrobu bižuterie Preciosa, nadace Eurotel nebo také grantový program firmy Nokia *Make a Connection – Připoj se*.

¹⁹⁹ Důležitou podmínkou této komunikace bylo horizontální strukturování společenských vztahů (oproti dřívější vertikální hierarchii). J. HABERMAS, *Strukturální přeměna veřejnosti*, s. 91 – 108. Jak ukazuje Tocqueville, rovnost mezi lidmi je prvořadou hodnotou obsaženou v americkém společenském životě. A. DE TOCQUEVILLE, *Demokracie v Americe. I.*, s. 43.

²⁰⁰ F. FUKUYAMA, *Trust*, s. 8.

Důležité termíny

Pro snadnější orientaci v odborné terminologii je studentům předložen také seznam klíčových pojmů, se kterými se mohou setkat při četbě o daném tématu. Různí autoři definují následující pojmy různým způsobem. Z tohoto důvodu by měl pedagog buď předložit různé alternativy definic anebo – z důvodů nedostatku času – vykládanou látku prezentovat jako své vlastní chápání tématu.²⁰¹ Pokusíme se o rychlou syntézu obou přístupů.

Pod pojmem *občanský sektor* nebo *neziskový sektor* se v českém prostředí většinou rozumí oblast neziskových subjektů, dobrovolnictví a občanských iniciativ, které neusilují o politickou moc. Každý z výrazů klade důraz na jiný aspekt těchto forem občanské angažovanosti (místo původu iniciativy v případě *občanského sektoru* a neziskovost v druhém názvu). Patří sem tedy i neformální formy sdružování za účelem dosahování vzájemně a veřejně prospěšných cílů, které ale neaspírají na politickou moc.²⁰²

Pojem *třetí sektor* používají ekonomové. Za *první* a *druhý* sektor označují zbývající dva komponenty našeho *kouzelného trojúhelníku*, tedy stát a subjekty usilující o finanční zisk.

Zkratka *NNO* (*nestátní neziskové organizace*) označuje sféru profesionálních neziskových organizací – právnických osob – které vznikly a fungují podle platné legislativy. První dvě písmena poukazují na jednu z charakteristických vlastností, která tyto organizace odlišuje od státu (nestátní – nejsou zakládány státem, nespádají do oblasti státních institucí) a od ekonomické sféry (neziskové – jak bude ukázáno později, jejich hlavním cílem není zisk, ale plnění obecně prospěšného poslání).

Termín občanská společnost vysvětlujeme v rámci výkladu minimalistické školy: v českých poměrech je často ztotožňována s pojmy občanský sektor a neziskový sektor. Druhá skupina teoretiků – tzv. maximalisté – do této definice vkládají také ekonomickou sféru a říkají, že občanská společnost je společnost minus státní moc. Extrémním pojetí zastupují tzv. generalisté, jako je např. Gellner. Tvrdí, že občanská společnost je vhodnějším pojmem pro popisovanou skutečnost než demokracii.²⁰³ Již dříve jsme ukázali některé problémy, které vyvstávají z nepřehledné etymologie slova demokracie. Termín občanská společnost má podle názoru generalistů poukázat na „občanskost“ demokratického zřízení.

Jak již bylo řečeno, my však budeme občanskou společnost chápat minimalisticky jako společnost minus státní moc minus ekonomická sféra.

Veřejně a vzájemně prospěšná organizace

U formálních i neformálních skupin můžeme rozlišit, zda je jejich činnost veřejně nebo vzájemně prospěšná. Jde o to, kdo tvoří klientelu organizace: vzájemně prospěšná organizace slouží zájmům svých členů a usiluje o rozvíjení jejich aktivit. Ve většině případů se jedná o skupinu, kterou spojuje zájem v určitém oboru nebo volnočasové aktivitě (např. sportovci, myslivci atd.) Veřejně prospěšné organizace naopak nabízejí své služby všem těm, kteří její služby potřebují. Slouží obecně prospěšným zájmům.²⁰⁴

Rozlišení mezi vzájemně a obecně prospěšnými organizacemi má formální charakter. Mohli bychom totiž říci, že plnění vzájemně prospěšných cílů má i obecně prospěšný dopad: zvyšuje

²⁰¹ Nastavení kurzů umožňuje velkou míru flexibility ze strany vyučujícího. Pokud mají studenti zájem zabývat se jedním z nabízených témat více do detailu, vyučující by se neměl cítit omezen časovým ohraničením kurzu. Na úkor zajímavého tématu může vynechat jiné kapitoly.

²⁰² Někteří teoretici řadí do oblasti občanského sektoru také odborová hnutí, pojišťovny, družstva či dokonce politické strany. K tomuto názoru se však nebudeme přiklánět.

²⁰³ K. MÜLLER, *Češi a občanská společnost*, s. 68.

²⁰⁴ P. FRIČ; R. GOULLI (eds.), *Neziskový sektor v České republice*, s. 13.

občanskou angažovanost jako takovou a učí občany zapojovat se do věcí, které se týkají jejich sousedů a společenství lidí, ve kterém žijí.

Zakládání právnické osoby

Neformální skupiny dobrovolníků, které vznikly za účelem plnění nějakého vzájemně prospěšného nebo veřejně prospěšného cíle se často ocitnou před řešením otázky, zda dále pokračovat na neformální bázi anebo zda nemají založit právnickou osobu podle existující legislativy. Kurz se snaží ukázat, že rozhodnutí je podmíněno situací konkrétní skupiny; založení profesionální organizace nemusí být nutně lepším řešením, neboť obojí – fungování na formální i neformální bázi má své výhody a nevýhody. Tyto body shrnuje následující tabulka:

Typ skupiny	Dobrovolná báze	Profesionální organizace
Výhody	<ul style="list-style-type: none"> • Spontánní • Dynamická • Malá administrativa <p>Vztahy: na základě důvěry</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Finanční podpora • Vystupování na veřejnosti • Prestiž • Institucionalizovaná • Rozdělení rolí, zaměstnanci • Kontakty • Řád cíle <p>Vztahy: na základě smlouvy</p>

Tabulka č.1: Výhody formální a neformální skupiny – shrnutí

Neformální skupina

Neformální skupiny většinou vznikají spontánně jako iniciativy pro jednorázové akce. Jejich členskou základnu tvoří kamarádi a známí, kterých se týká určitý problém. Neformální komunikace a vazby mezi nimi umožňují skupině plánovat projekty spontánně a bez administrativních a formálních překážek (např. nemusí na příslušném finančním úřadu vykazovat účetnictví). Neformální vazby přinášejí větší dynamiku při organizování, plánování a rozdělování rolí – prakticky stačí se jen sejít a podílet se na nějaké akci.

Vztahy mezi členy neformální skupině jsou založeny na důvěře, zatímco v profesionální skupině upravuje vztahy smlouva.

Profesionální skupina

Hlavním důvodem pro zakládání právnické osoby je možnost získávat finanční prostředky na vlastní projekty. Grantové programy státních i nestátních institucí jsou v drtivé většině případů vypisovány pouze pro právnické osoby.²⁰⁵ Jak stručně shrnuje vžité tvrzení, *o peníze jde až v první řadě*. Slovo právnické osoby má také větší váhu při vystupování na veřejnosti. Úřady mají např. povinnost vzít v potaz návrhy a připomínky neziskového subjektu.

²⁰⁵ Výjimku tvoří různá stipendia anebo granty pro jednotlivce. V souladu s filozofií firemní sociální zodpovědnosti (*Corporate Social Responsibility*) se několik málo firem působících v České Republice (např. Nokia v rámci programu Make a Connection nebo nadace firmy Eurotel) rozhodlo financovat projekty neformálních skupin dobrovolníků.

K profesionalitě se také váže reputace a kontakty, které může organizace využít při shánění sponzorů nebo při motivování veřejnosti k účasti na svých projektech.

Podle zákona musí mít nezisková organizace také institucionální strukturu. Některé administrativní povinnosti vymezuje legislativa (např. existenci řídicího orgánu a statutárního zástupce), jiné si určuje organizace sama. Obojí musí být uvedeno ve stanovách: tento základající dokument organizace vymezuje poslání, cíle a fungování organizace. V rámci vytyčeném stanovami mohou vzniknout další interní pravidla, podle kterých se členové organizace rozhodnou řídit (např. etický kodex, struktura komunikace vně a mimo skupinu atd.) Tyto otázky budou dále rozvedeny v kapitole těchto osnov „*Vznik a fungování nestátních neziskových organizací*“.

Na rozdíl od neformální skupiny je pro profesionální organizaci žádoucí vytyčit pro zaměstnance a organizátory určité role, které v ní budou zastávat. Některé z nich upravuje přímo zákon (statutární zástupce, výkonný orgán, příp. dozorčí orgán), jiné vyplývají z fungování organizace (funkce účetního, fundraisera, projektantů atd.) Profesionální organizace může mít zaměstnance, kteří za svou práci pobírají plat.

Poslání, cíle, strategický plán

Pro skupinu, která to se svojí činností myslí vážně, se vyplatí přesně vymezit následující pojmy. Poslání, cíle a strategický plán osvětlují smysl fungování organizace a při prezentaci projektů je důležité mezi nimi rozlišovat. Žádosti o granty se na tyto kategorie táží.

Poslání

Poslání je důvod, proč skupina vznikla. Jedná se o identifikaci problému a předsevzetí jej řešit.²⁰⁶ Skrze poslání se dozvídáme, co je hlavní filozofii organizace. Např. ekologická organizace vzniká za účelem zlepšení kvality životního prostředí. Rozhodla se řešit problém znečištění. Pro plnění tohoto poslání se skupina nadšenců rozhodne založit občanské sdružení a jeho činností usilovat o odstranění nebo alespoň zmírnění negativních důsledků znečištění.

Poslání – pokud je srozumitelné a přesně definováno – je prvořadou instancí, na kterou se členové organizace mohou odvolat při rozdílných názorech na konkrétní činnost skupiny. („*Budou naše kroky směřovat k plnění poslání? Neexistují také efektivnější způsoby plnění poslání?*“)

Cíle

Pro kontrolu, zda činnost skupiny skutečně směřuje k jejímu poslání a pro jednodušší plánování, si organizace definuje konkrétní cíle, kterých chce dosáhnout. Zatímco poslání vymezuje smysl fungování často na abstraktní úrovni (např. podnítit u středoškolských studentů motivaci pro aktivitu ve věcech veřejných), cíle jasně určují postupné kroky při plnění poslání.

Budeme-li se držet našeho příkladu, pak ekologická organizace může definovat své cíle např. jako zlepšení čistoty vzduchu v určité oblasti o určitou úroveň nebo jako zřízení ekologického informačního centra, kde se občané dozví, co mohou pro ochranu životního prostředí sami udělat.

Čím konkrétněji jsou cíle definovány, tím lépe se také hodnotí, zda jich bylo dosaženo. Z ekonomické sféry přebírají neziskové organizace tzv. zásadu SMART: všechny vytyčené cíle by měly být a) smysluplné, b) měřitelné, c) akceptovatelné, d) realizovatelné a e) termínované.

²⁰⁶ J. PLAMÍNEK, „Úvod“, in PLAMÍNEK, JIŘÍ (ed.), *Řízení neziskových organizací*, s. 7 – 12. s. 13.

Strategický plán, projekty

K plnění cílů je nutné stanovit konkrétní kroky, podle kterých se organizace bude řídit. Strategické plánování obsahuje v první řadě úsilí o co nejefektivnější využití zdrojů (finančních, materiálních i lidských). Dále je nutné sestavit harmonogram akcí, na jejichž přípravě se členové organizace budou podílet, a rozdělení rolí mezi členy. V neposlední řadě strategické plánování znamená pro skupinu reflektování již uskutečněných projektů – hodnocení projektů a ponaučení se z věcí, které nebyly dotaženy do konce.²⁰⁷

Jednotkou strategického plánování je projekt: plán, jak dosáhnout určitých cílů v daném časovém období za využití plánovaných zdrojů. Projekty se pak mohou ucházet o granty – kvalita, střízlivý odhad ohledně využití zdrojů a kreativita jsou jedny z hlavních kritérií úspěšného projektu.

Charakteristické vlastnosti nestátních neziskových organizací

Pokud se skupina plní veřejně prospěšnou anebo vzájemně prospěšnou činnost rozhodne pro fungování na profesionální bázi, pak v ní lze identifikovat 5 kritérií. Tato kritéria definovali profesori Salomon a Anheier z John Hopkins University v USA.²⁰⁸ Způsob, jakým jsou tyto charakteristické vlastnosti v každé organizaci naplněny, je rozdílný.

Nestátní

Neziskové organizace nevznikají z popudu státu. Jedině tak si mohou zachovat nezávislost a sloužit jako ochranný val před centralizací moci či jako kritici nebo podporovatelé státní politiky. Vznik NNO přichází „zdola“, z aktivity občanů.

Jak však již bylo ukázáno, neziskové subjekty se mohou (a měly by) podílet na problémech, které jsou také státní prioritou. Existuje zde tudíž možnost spolupráce. Stát vypisuje grantové programy, z jejichž financí mohou neziskové organizace čerpat. Ačkoli neexistuje centrální kontrolní úřad pro neziskové subjekty, některé složky státní aparatury určitým způsobem dohlížejí na jejich činnost (např. finanční úřad, ministerstva, u kterých se neziskové organizace registrují, příp. také policejní složky, pokud dojde k porušení zákona).

Dobrovolné

Neziskové organizace jsou ze své definice dobrovolné, protože vznikají bez vnějšího donucení. Při zakládání neziskového subjektu se skupina občanů *dobrovolně* rozhodne sdružit se za účelem řešení určitého problému.

Druhá dimenze dobrovolnosti odkazuje na to, že neziskové subjekty využívají činnost dobrovolníků. Dobrovolníci se svobodně rozhodli přispět svou prací na nějakém projektu bez nároku na honorář. Organizace jim ale většinou proplácí náklady spojené s cestováním, jídlem, příp. ubytováním.

Autonomní, samosprávné

Mimo aspekty činnosti, které jsou definovány zákonem, si nezisková organizace *de facto* vymezuje pravidla fungování sama (samozřejmě za předpokladu, že takové jednání není protiprávní). Nezisková organizace je svobodná při definování svého poslání, cílů a kroků,

²⁰⁷ J. HLEDÍKOVÁ, „Nástroje“, In PLAMÍNEK, JIŘÍ (ed.), *Řízení neziskových organizací*, 1. vyd. Praha: Lotos, 1996, s. 115 – 117.

²⁰⁸ P. FRIČ; R. GOULLI (eds.), *Neziskový sektor v České republice*, s. 11 – 12; 134.

kteří k těmto cílům vedou. Může si také určit svá vlastní interní pravidla (např. etický kodex atd.)

Samosprávnost pak v praxi znamená, že vnější subjekty nemohou zasahovat do vlastního uspořádání struktury organizace či do chodu její činnosti, nejsou-li v rozporu se zákonem. Jinak řečeno, nezisková organizace funguje jako firma, která se při své činnosti snaží o nejefektivnější využití zdrojů k plnění vymezených cílů.²⁰⁹

Neziskové

Charakteristika „neziskové“ často svádí k mylné domněnce, že členové organizace nemohou za svou práci pobírat plat a že vlastně působí jako dobrovolníci. Pokud ale někdo pracuje na prospěšné činnosti několik hodin týdně (příp. na celý úvazek), pak je jasné, že by si z finančních důvodů nemohl dovolit ještě k tomu živit rodinu. Organizace může poskytovat svým zaměstnancům plat za odvedenou práci, pokud to určují její stanovy. Větší grantové projekty dokonce počítají s kolonkou „platy“ v tabulce rozpočtu.

Neziskovost NNO v první řadě znamená, že zisk není jejím hlavním cílem.²¹⁰ Důvod proč vznikla a funguje je plnit určité poslání. To ale neznamená, že by nemohla zaměstnávat své členy či dokonce vybírat poplatky za poskytované služby. Kromě členského poplatku, který se organizace může rozhodnout každoročně vybírat, může mezi další zdroje příjmu patřit také tzv. *vedlejší činnost*. Jedná se o poskytování služeb, které souvisejí s posláním organizace, za účelem zisku finančních zdrojů. Podle zákona ale musí být takto získané peníze použity na hlavní (neziskovou) činnost, kterou organizace provádí.

Institucionalizované

Instituci budeme ze sociologického hlediska chápat jako „opakovaný vzorec chování, které se osvědčilo.“²¹¹ V každé organizaci, ať už je nezisková nebo ne, se setkáme s určitými rutinními činnostmi, které usnadňují její chod. Tyto činnosti jsou součástí formální i neformální struktury organizace. Mezi oficiální instituce občanského sdružení může patřit výkonný orgán – rada – který se pravidelně schází. Komunikace uvnitř organizace pak může být založena na celé řadě neformálních institucí (např. způsob šíření informací emailovou poštou nebo využitím nástěnky na recepci).

Daňové zvýhodnění

Dáme-li počáteční slabiky 5 charakteristických rysů neziskových subjektů dohromady, vznikne nám slovo *nedaní* (viz pracovní listy). Tutu hříčku se slovy můžeme použít jako pomůcku na zapamatování si jedné z výhod, z kterých se neziskové subjekty těší. Níže uvedené druhy neziskových organizací, tak jak je vymezuje legislativa, jsou totiž daňově zvýhodněny: neziskové organizace nejsou ve většině případů předmětem daně z příjmu.²¹² Výjimku tvoří zisk např. z vedlejší činnosti anebo daň z reklamy, kterou může neziskový subjekt poskytnout na oplátku za sponzorství.

iii) Vznik a fungování nestátních neziskových organizací (NNO)

Třetí část kurzu se zabývá teorií neziskových organizací, které vznikly podle platných zákonů. Studenti jsou nejdříve obeznámeni se způsobem zakládání různých typů neziskových

²⁰⁹ P. BABOUČEK, „Finanční řízení neziskové organizace“, In PLAMÍNEK, JIŘÍ (ed.), *Řízení neziskových organizací*, 1. vyd. Praha: Lotos, 1996, s. 71 – 99.

²¹⁰ *Tamt.*, s. 71 – 72.

²¹¹ P. BERGER; T. LUCKMANN, *Sociální konstrukce reality*, s. 58.

²¹² P. FRIČ; R. GOULLI (eds.), *Neziskový sektor v České republice*, s. 146 – 154.

organizací, pak je jim předloženo několik základních pouček týkajících se psaní projektů, získávání peněz pro činnost a teorie PR (public relations – vztahy s veřejností).

Druhy NNO v ČR

Teoretici českého neziskového sektoru řadí mezi neziskové subjekty následující organizace:

Občanské sdružení

(podle zákona č.83/ 1990 sbírky)

Občanská sdružení (o.s.) mají nejjednodušší způsob zakládání. Stačí, aby se sešla skupina tří lidí (tzv. přípravný výbor; jednomu z jeho členů musí být nad 18 let), sepsala stanovy a odeslala je spolu s žádostí o registraci na odbor civilní správy Ministerstva vnitra.

Stanovy musí obsahovat přesný název nově vznikajícího subjektu, adresu na kterou budou zasílány úřední listiny (může to být bydliště jednoho ze zakladatelů), poslání organizace, způsob přijímání nových členů (volný anebo na základě povolení), jméno výkonného orgánu (např. rada, zastupitelstvo, předsednictvo atd.), jméno funkce statutárního zástupce (předseda, prezident atd.), způsob volby zastupitelů a délka jejich funkčního období, příp. délka období fungování organizace (sdružení být založeno na dobu neurčitou).

Úředníci na Ministerstvu vnitra na základě stanov posoudí, zda poslání organizace není nelegální či zda se nejedná o organizaci, která spadá do jiné právní kategorie s přísnějším režimem zakládání (firmy nebo církve). Ministerstvo má zákonnou povinnost rozhodnout do 10 dnů. Zakladatelé obdrží dopis s výrokem úřadu a v případě schválení je občanskému sdružení přiděleno identifikační číslo právnické osoby (IČO).

Po vzniku organizace by přípravný výbor měl uspořádat valnou hromadu (VH) – tj. setkání všech (budoucích) členů občanského sdružení. VH by měla zvolit členy výkonného orgánu (Rady) a statutárního zástupce. Počet členů Rady by měl být dělitelný třemi a funkce statutárního zástupce a členství v Radě je kumulativní.

Jakožto právnická osoba se občanské sdružení musí zaregistrovat na místním finančním úřadu, kterému pak každoročně podává daňové přiznání; jakožto neziskový subjekt je však od daní ve většině případů osvobozeno.

V České republice je zaregistrováno kolem 40,000 občanských sdružení, ale jen asi 8,000 je aktivních.²¹³

Obecně prospěšná společnost

(podle zákona č.248/ 1995 sbírky o obecně prospěšných společnostech)

O registraci obecně prospěšných společností (o.p.s.) rozhoduje Obchodní soud. Zaregistrované o.p.s. jsou zapsány do obchodního rejstříku. Název organizace musí obsahovat znění „Obecně prospěšná společnost“ nebo alespoň její zkratku „o.p.s.“ Ve svých stanovách musí mj. dokázat, že v rámci svého poslání bude plnit „obecně prospěšnou činnost“. Tento termín není v zákoně podrobněji vymezen, ale můžeme si pod ním představit aktivitu, která směřuje „ven“ z organizace a snaží se plnit cíle a řešit problémy, které se týkají širší veřejnosti (ne jen jejích členů). Kromě údajů, které ve svých stanovách uvádějí občanská sdružení musí o.p.s. zřídit také dozorčí orgán (dozorčí radu), který dohlíží na rozhodování správní rady.

Zvláštní povinností je také vydávat výroční zprávu, která je zasílána na obchodní soud a může být také přílohou žádostí o grant. Ve výroční zprávě organizace popisuje své projekty za

²¹³ Tzn. že se členové pravidelně setkávají, ucházejí se se svými projekty o granty a aktivně působí v oblasti svého zaměření. Zbytek jsou tzv. *mrtvé duše* – sdružení, která už nejsou aktivní, ale jejichž členové organizaci oficiálně nezrušili.

uplynulý rok, podává přesné shrnutí příjmů a výdajů a hodnotí svou činnost na základě stanovených cílů a jiných kritérií. Podle Josefa Zetěka je psaní výroční zprávy, která pak bude zveřejněna, morálním závazkem vůči společnosti.²¹⁴

Výhody přísnějšího režimu fungování (oproti např. občanským sdružením) jsou dvojí: zaprvé činí vyšší míra kontroly (např. skrze dozorčí radu a výroční zprávy) organizaci důvěryhodnější. Potenciální dárci má větší jistotu, že jeho příspěvek bude správně a efektivně využit (může si to jednodušeji zjistit). Některé grantové programy jsou vypisovány pouze pro o.p.s. právě z těchto důvodů. Za druhé je větší míra kontroly překvapivě výhodná i pro organizaci jako takovou, protože ji nutí více přemýšlet nad svými kroky a přísněji hodnotit efektivitu uskutečněných projektů.

Počet obecně prospěšných společností se pohybuje okolo 700 a vzhledem k přísnějším podmínkám fungování je jich naprostá většina aktivních. O.p.s. mohou vykonávat vedlejší činnost, ale jak již bylo řečeno, musí výtěžek z této aktivity využívat na plnění poslání.

Nadace a nadační fond

(podle zákona č.227/ 1997 sbírky o nadacích a nadačních fondech)

Zákon mluví o nadaci jako o *účelovém sdružení majetku*. Nadace a nadační fondy (NF) mohou vzniknout tehdy, když se jedinec nebo nějaká instituce rozhodne uvolnit finanční prostředky (mohou být ve formě akcií nebo nemovitosti) na podporu obecně prospěšných cílů. Úkolem nadací je pak tyto peníze přerozdělit v rámci vypisovaných grantových řízení.

Oba druhy subjektů se zapisují u krajského soudu a řídí se podle zákona o účetnictví. Nesmí vykazovat vlastní vedlejší činnost nebo podnikat. Na druhou stranu mohou získávat prostředky prostřednictvím sbírek, loterií a benefičních akcí. Rozdíl mezi nadací a nadačním fondem je ten, že nadace musí odložit stranou tzv. *nadační jmění* – částku, kterou nesmí přerozdělit. Podle zákona to musí být minimálně 500 000 Kč, ale tato částka může být uchována např. v nemovitosti.

„Stanovy“ nadace a NF se nazývají „nadační listina“. Kromě již uvedených formalit musí definovat oblast, kterou bude organizace podporovat. Správní a dozorčí rada jsou nutností, to samé platí pro výroční zprávy.

V České republice působí kolem 360 nadací a kolem 900 nadačních fondů. Za obrovský rozmach nadačního sektoru v České republice vděčíme státnímu rozhodnutí ze začátku devadesátých let přenechat jedno procento výtěžku z kupónové privatizace nadacím a nadačním fondům. Finanční částka začala být přerozdělována až za vlády Miloše Zemana v roce 1998, avšak výrazným způsobem přispěla k rozvoji neziskových subjektů v naší zemi.

Církev a náboženské společnosti

(podle zákona č.308 /1991 sbírky, o svobodě náboženské víry a podle zákona č.161/ 1991 sbírky, o registraci církví)

Církev a náboženské společnosti definuje zákon jako „sdružení osob stejné víry“. Stanovy nově vznikající církve nebo náboženské společnosti (rozdíl v názvu je čistě formální) se podávají k posouzení na odbor církví Ministerstva kultury. Kromě výše uvedených formalit je podmínkou k registraci seznam minimálně 10 000 členů (věřících), kteří se založením souhlasí²¹⁵.

²¹⁴ Výroční zprávu může podávat také občanské sdružení. To jako jediné však nemá zákonnou povinnost tak činit, ačkoli výroční zpráva může přilákat sponzory a podat informace veřejnosti a příznivcům. J. ZETĚK, „Výroční zpráva“; V. SVATOŠ, „Marketing v neziskovém sektoru“, In J. PLAMÍNEK (ed.), *Řízení neziskových organizací*, 1. vyd. Praha: Lotos, 1996, s. 147 – 153.

²¹⁵ V případě, že je církev členem mezinárodní organizace Světová rada církví, pak stačí pouze 500 věřících.

Círky a náboženské společnosti mají možnost podnikat (tyto záležitosti upravuje zákon o podnikání). Mohou také zakládat tzv. *účelová zařízení* – instituce, které plní veřejné prospěšné cíle a které jsou přímo napojeny (a příp. financovány) na určitou církev. Jedná se většinou o školy, nemocnice, hospice a charitativní organizace.

Družstva, pojišťovny, odbory

Dalo by se říci, že i další organizace – např. odbory, pojišťovny a družstva – splňují 5 charakteristických vlastností Salomona a Anheira a proto bychom je měli zařadit mezi neziskové organizace. Budeme se však držet původního výkladu a mezi neziskové subjekty v české republice budeme řadit pouze občanská sdružení, obecně prospěšné společnosti, nadace a nadační fondy a církve a náboženské společnosti.

Zastřešující organizace občanského sektoru

Zvláštní kategorií organizací tvoří tzv. zastřešující organizace (anglicky *umbrella organizations*). Jejich posláním je pomáhat rozvoji občanského sektoru jako takovému. Podílejí se na projektech, které poskytují subjektům v neziskovém sektoru právnícké, finanční a strategické poradenství, pořádají školení, která se týkají různých aspektů fungování neziskových organizací, koordinují spolupráci neziskových subjektů při větších projektech, zprostředkovávají kontakty, informace a dobrovolnickou činnost.

Projekty

Jak již bylo řečeno, nezisková organizace plní své cíle postupně. K dosažení cílů realizuje projekty – plány na zlepšení situace v určité oblasti v určitém časovém termínu. Projekty se pak mohou ucházet o finanční a jinou podporu u státních i nestátních institucí (firmy, nadace a NF) a u fyzických osob. Projekt by měl stručně a výstižně popsat následující body:

- **Vytyčení cíle** – jaký problém chce nezisková organizace řešit a jaké si k tomu stanovila postupné kroky.
- **Cílová skupina** – komu projekt pomůže (např. veřejnost v určité oblasti nebo klienti organizace)
- **Ekonomická rozvaha** – střízlivý odhad zdrojů, které bude potřeba vynaložit na realizaci projektu. Grantové programy v drtivé většině případů stanovují maximální výši příspěvku; pokud organizace čerpá i z jiných zdrojů, je dobré to uvést právě zde.
- **Předpokládaný dopad** – při žádosti o podporu se organizace snaží ukázat, že právě její projekt je na řešení určitého problému nejlepší. Popis předpokládaného dopadu zaprvé ukazuje, jaký přínos bude projekt mít v daném prostředí a za druhé umožňuje hodnocení projektu po skončení jeho realizace.
- **Informace o organizaci** – ve všech grantových řízeních je uvedení těchto formálních informací nutností.
- **Přílohy** – některé instituce vyžadují přiložení doplňujících informací. Ale i v případě, že přílohy nejsou podmínkou, může přehledně zpracované portfolio a závěrečné zprávy z již realizovaných projektů pomoci zaujmout hodnotící komisi. Mezi tyto přílohy patří mj. doporučení od důležitých osobností, materiály o neziskové organizaci, letáky, instruktážní videokazety a jiné.

Fundraising

Pro proces získávání finančních a jiných zdrojů se v českém prostředí vžil název fundraising²¹⁶ Profesionální neziskové organizace s podrobně rozdělenými rolami často dokonce zaměstnávají osobu, která se zabývá pouze fundraisingem – tzv. fundraiser.

Různé instituce, organizace a fyzické subjekty mohou organizaci podpořit několika způsoby: finančně, materiálně (např. poskytnutím surovin na výstavbu komunitního centra) anebo vlastní prací (dobrovolníci atd.) Pokud člověk podporující neziskovou organizaci za své služby nechce nic na oplátku, mluvíme o *dárci*. V případě, že určitá firma vyžaduje, aby v rámci podpořených projektů byly propagovány její výrobky, pak se jedná o tzv. sponzoring. V případě sponzoringu musí členové neziskové organizace dobře zvážit, zda jsou schopni splnit podmínky sponzora, protože propagace výrobků podléhá dani z reklamy.²¹⁷

Pro neziskovou organizaci je výhodné nespolehat jen na jeden zdroj financí a místo toho praktikovat metodu *vícezdrojových příjmů*. Pokud např. je fungování organizace každoročně podporováno státní dotací a nová vláda uskuteční výrazné škrty v rozpočtu, je možné, že právě naše projekty přestanou být podporovány. Proto je dobré rozložit své síly a využít kontakty na vícero místech. Nezisková organizace může o příspěvek žádat u následujících subjektů:

- **Nadace a nadační fondy** – v rámci grantových řízení mohou právnické a fyzické osoby žádat o podporu v oblasti, kterou se nadace rozhodla podporovat.
- **Stát** – příspěvky od státních institucí se nazývají dotace a většinou jsou udělovány jednou za rok. Neziskové organizace mohou žádat na úrovni ministerstev, obcí a krajů.
- **Mezinárodní instituce, ambasády** – podmínky k získání grantu mohou být v případě mezinárodních institucí velmi přísné (často vyžadují spoluúčast zahraničních subjektů na projektu, zpětné proplácení výdajů atd.), ale zato se může jednat o velké finanční částky.
- **Firmy** – české korporace začínají ve větší míře podporovat neziskové projekty. Ačkoli jsou firemní nadace stále vzácné, mnoho podnikatelů přispívá neziskovým organizacím formou daru (obzvláště pokud jim to umožňuje odepsat si z daní určité procento z této částky).
- **Fyzické osoby** – v neposlední řadě se neziskové organizace zaměřují na fyzické osoby. Pozornost veřejnosti mohou upoutat prostřednictvím originální propagační kampaně (viz kapitola o PR) anebo apelem na ty lidi, kterých se daný problém týká. S fyzickými osobami mohou uzavírat *individuální dárcovské smlouvy*, pořádat jednorázové sbírky, přijímat prostředky formou závěti anebo vybírat členské poplatky. Nápaditá kampaň má větší šance získat podporu. Mezi kreativní způsoby zisku financí od fyzických osob patří loterie, dárcovské sms, prodej produktů s logem organizace, dražby, trvalý příkaz z banky²¹⁸ či členství v klubu přátel organizace.
- **Vedlejší činnost** – jak již bylo ukázáno, nezisková organizace může realizovat tzv. vedlejší činnost, která přináší peníze na podporu projektů, které směřují k plnění jejího poslání. Může se např. jednat o prodej výrobků, které souvisejí se zaměřením organizace (vozičky pro invalidy, školní pomůcky, herní sady atd.)

²¹⁶ Z angl. *funds* – finance a *raising* – získávání, nabývání

²¹⁷ Výjimku tvoří loga dárcovských organizací, která, pokud svými rozměry nepřesáhnou určitou plochu na plakátech, nejsou podle zákona považována za reklamní.

²¹⁸ Fyzická osoba souhlasí s tím, aby každý měsíc byla z jejího bankovního účtu posílána určitá částka na konto organizace, kterou chce podporovat.

Public Relations – vztahy s veřejností

Bylo již řečeno, že mnohé neziskové organizace přebírají zkušenosti z podnikatelské sféry. Jedním z prvořadých úkolů firmy, která chce být úspěšná, je ukázat potencionálním zákazníkům, že právě její výrobky a služby jsou ty nejkvalitnější a nejlevnější. Konkurenční boj existuje také mezi neziskovými subjekty. Nejedná se jen o sestavování nejlepších projektů v grantových řízeních, ale také o získání zájmu veřejnosti k diskusi o určitém tématu, změnu lidských postojů k určitému negativnímu jevu atp.

Podle definice Mezinárodního institutu pro Public Relations znamenají vztahy s veřejností *Záměrné, plánované a dlouhodobé úsilí vytvářet soulad a pochopení mezi organizací a její veřejností.*²¹⁹ Pomocí různých druhů komunikačních kanálů nezisková organizace předává informace o své činnosti určité cílové skupině (např. veřejnost, klienti, státní instituce, firmy atd.) PR zpravidla dělíme na vnější a vnitřní.

Vnější PR je zaměřen na ty lidi, kteří nejsou aktivními členy organizace. Jedná se o veřejnost v obecném slova smyslu, potenciální dárce, sponzory a klienty, kterým nezisková organizace nabízí své služby. Vnější PR využívá těchto komunikačních kanálů:

- Mediální prezentace: TV, rádio, novinové články, internet
- Přednášky
- Letáky
- Výroční zprávy
- Dopisy
- Tiskové konference
- Tiskové zprávy

Vnitřní PR je zaměřen na tok informací uvnitř neziskové organizace. Snaží se o co nejplynulejší vymezení kompetencí, sdílení plánů a vytváření časového harmonogramu, kterého se mohou držet aktivní členové organizace. Vnitřní PR se týká komunikace mezi statutárním zástupcem, výkonným orgánem, zaměstnanci, dobrovolníky, externími pomocníky, příp. V.I.P., kteří svým jménem zaštiťují organizaci.

Informace mohou být vyvěšeny na nástěnce v kanceláři organizace, na webových stránkách či mohou být rozesílány v dopisech a formou elektronické pošty.

Mezi zásady dobrého PR patří:

- **Zásada KISS** (z anglického *Keep It Short and Simple*) – informace stručné a výstižné.
- **Poutavý PR** – snah získat zájem veřejnosti uprostřed reklam a jiných lákadel.
- **Opakovaný** – nejedná se o jednorázové akce, ale o soustavně vytvářenou činnost (viz definice na začátku této kapitoly). Profesionální organizace zaměstnávají osoby, které se věnují jenom vztahům k veřejnosti.
- **Plánovaný** – obsah a forma předávání informací je rozvržená po pečlivé úvaze.
- **Otevřený více způsobům** – stejně tak jako u financování je dobré veřejnost (vnitřní i vnější) informovat několika způsoby. Na různou klientelu platí různé metody a pokud se stejná informace k jedinci dostane z vícero zdrojů, bude jí přikládat větší váhu.

c) Pracovní listy kurzu o demokracii

Začátek na další straně.

²¹⁹ Na tuto citaci bohužel nebyl nalezen bibliografický odkaz.

3) Kroužek Anglické debatní ligy

a) Program debatních schůzek (sessions)

Průběh fungování kroužku shrnují data z webových stránek klubu.²²⁰ Používám vlastní text, který je na stránkách debatního klubu uveřejněn v anglickém jazyce.

i) Debate sessions - season 2003/04

2003

- 10.9. – show debate at Gymnázium Nad Alejí, topic: *"That ordinary mail is better than email"*
- 16.9. - types of resolutions and making of arguments
- 24.9. - arguments, definitions and roles of the speakers
- 1.10. - our debaters' first debate on the topic *"That smoking should be banned"*
- 8.10. - criterion
- 15.10. - debate on the topic *"That animals should not serve people as objects of sports and entertainment"*
- 22.10. - an argument-making exercise: *"The Argument Engine"*
- 5.11. - preparing for the tournament in Písek - debating Rwanda; what decides the debates
- 12.11. - playing *"The Boiler"* and preparing the presentation for Schola Pragensis
- 19.11. - debating the NA Open resolution *"That an unified state maturita exam should be introduced to Czech high schools"* and discovering the art of presentation
- 26.11. - visited by the Czech TV: debating *"That Capital punishment should be introduced to ČR"* and playing *"The Parliament"*
- 3.12. - playing *"Press Conference"* and *"Parliament"* which is not the same game as *"The Parliament"*.
- 10.12. - debating *"That it is better to debate in Czech než debatovat anglicky"*
- 17.12. - Christmas party

2004

- 7.1. - (mysterious activity)
- 14.1. - debating *"That the registered partnership should be legalized in the Czech Republic"*
- 21.1. - a workshop on structure and the basic elements of judging
- 28.1. - impromptu debates on 2 topics :*"That life is fun"* and *"That George W. B. should be reelected in the next US presidential elections"*; judged by our debaters
- 4.2. - impromptu debates: *"That religious symbols should be banned at Czech schools"*, *"That abortion is unjustifiable"*, also judged by some debaters."
- 11.2. - Fast Feedback Format debate on the topic *"That ČSSD should form a coalition government with communists"*
- 18.2. - workshop on argument building, a debate on the official resolution nr.3 (*"That Trade unions are an impediment on progress"*)

²²⁰ Internetové stránky Debatního klubu Nad Alejí, odkaz: http://www.cosmoboy.cz/dkna/?ses_03_04 a http://www.cosmoboy.cz/dkna/?ses_04_05 ze dne 15.6.2006.

- 25.2. - 4 debates on Trade unions
- 3.3. - visited by DTV (Dětská televize), workshops prepared by our experienced debaters about trade unions
- 17.3. - impromptu resolutions: *"That feminism is a harmful ideology"* and *"That we should limit economic development for the protection of environment"*
- 24.3. - preparing for the 3rd tournament by debating official resolutions
- 31.3. - some useful phrases for debating, playing *The Reckless crowd* and a little chat about Democracy
- 7.4. - debates before the 4th DL tournament on official topics
- 14.4. - debate for GNA students on the topic *"That beating of women on Easter is unjustifiable"*
- 21.4. - experience from tournaments; preparing for the upcoming finals- debates on Unions and Animals
- 28.4. - final session before the finals- debating official resolutions
- 5.5. - debating outside, topics: *"That it is better to live in sweet not knowing than to know the bitter truth"* and *"That books are obsolete"*
- 12.5. - the art of moderating- discussion on current events; visited by debaters from DC Helichova, "Slow death" and Dušan
- 19.5. - playing games; Katie's ultimate Frisbee tournament
- 26.5. - NGO workshop; world style debate
- 2.6. - debating *"That joining the EU will be more harmful than beneficial for the Czech Republic"*
- 9.6. - playing debate games
- 16.6. - debating fun topics: *"That boys talk more than girls"*, *"That brides should wear black"* and *"That... (forgot)"*
- 23.6. - the last session of the season- awards and an exhibition debate: Lazy Lazies vs. Still Nadále

ii) Debate sessions - season 2004/05

2004

- 8.9. - show debate at Gymnázium Nad Alejí, topic: *"That women are better than men"*
- 15.9. - types of resolutions, arguments; debates
- 22.9. - playing *"Once upon a spy"*
- 29.9. - debating *"That lying can be justifiable"* and *"That this world is heading towards a disaster"*
- 6.10. - making of arguments (new debaters); debating *"peaceful coexistence"*
- 13.10. - playing The Boiler; debating *"That the age of criminal liability should be lowered"* and *"That the current pop music scene provides no inspiration for the young"*.
- 20.10. - first debate of our youngest debaters on *"that tripe soup should not be served at the school cafeteria"*, Hobits and Ents debating the official resolution about health care.
- 3.11. - values and criterion; preparing for the first English debate league tournament in Třebíč
- 10.11. - policy debates in KPDP; new debaters debating *"health care"*
- 24.11. - impromptu debates
- 1.12. - workshop on the resolution about coexistence

- 8.12. - debating coexistence
- 15.12. - Christmas party

2005

- 5.1. - debating fun topics like "*That debate coaches should receive special care from their debaters*" or "*That Horst Fuchs should be cloned*"
- 12.1. - Milan's workshop on the Lincoln-Douglas debate format
- 19.1. - what did we do?
- 26.1. - debating the 3rd official topic
- 2.2. - debating debaters' choice resolutions
- 16.2. - extempore speeches, workshop on summary speeches
- 23.2. - national team presentation about WCDS in Calgary, Canada
- 2.3. - debating "*That advancement in Science is a threat*"
- 9.3. - visited by TV Praha; debating "*That advancement in Science is a threat*", visiting DK Helichova
- 16.3. - debating; Petr's presentation on Greybox, Sam's workshop on 5min impromptu speeches
- 23.3. - debating "*That we should ban men*"
- 30.3. - debating "*That Prague should host the Olympic games in year 2016*"
- 6.4. - debating "*That Euthanasia is justifiable*" and *Coexistence*
- 13.4. - Petr's workshop on debate logic, games
- 20.4. - preparing for the finals: debating "*Science*" and *Coexistence*
- 27.4. - preparing for the finals: debating "*Health Care*"
- 4.5. - sweet drama improvisations
- 11.5. - filling a questionnaire; debating "*That soup operas have a positive influence on society*"
- 18.5. - w-shop on parliamentary format, lead by Michal and Richard
- 25.5. - debating "*That debate spoils character*"
- 1.6. - solving Nick's crossword, workshop on making of debate games
- 8.6. - debating "*That it is better to plant cabbage than roses*"
- 8.6. - adopting Magdalen- a "distant" member of our club through the Česká katolická charita "distant adoption" program

b) Základní debatní kuchařka

Pro kouče debatních klubů jsme připravili krátký manuál, který jim má pomoci při organizování debatních setkání pro studenty.²²¹

i) Úkoly pro učitele

Jak vybrat dobrou rezoluci?

Jako teze může sloužit skoro jakékoli tvrzení o délce jedné věty. („*Kouření by mělo být zakázáno*“). Ne každá rezoluce ale poskytne prostor na dobrou debatu. Je možné debatovat na téma „*Václav Havel se narodil v České republice*“, ale toto tvrzení silně zvýhodňuje afirmativní stranu. Rezoluce musí být vyvážená, aby obě strany měly stejnou šanci argumentovat.

„*Peršané měli u Salamíny použít jinou taktiku vedení bitvy*“ je příkladem tématu, o kterém se sice dá mluvit, ale nemá téměř žádnou vazbu na otázky dnešního světa. Myslíme si, že kantor, který takové debatě dá prostor v hodině dějepisu, udělá dobrou věc, ale pro účel soutěžního debatování je tato rezoluce příliš zúžená.

Proto je důležité věnovat výběru tématu náležitou pozornost. Jaké vlastnosti by tedy „dobrá“ rezoluce měla mít?

Vlastnosti dobré rezoluce

Vyváženost – obě strany by měly mít dostatečný prostor pro argumentaci, rezolucí tedy musí být kontroverzní otázka.

Zajímavost – rezoluce by měla debatéry obohatit o nové pohledy, názory a znalosti, měla by také být zajímavá pro případné posluchače. Proto je dobré vybrat téma co možná nejvíc aktuální a diskutované v médiích.

Pozitivní znění – debatovat tezi „*Euthanasie by měla být zakázána ve všech státech světa*“ jako afirmativní strana může přinést matoucí efekt – místo aby nějakou myšlenku obhajovala, musí ji vyvracet. Lepší znění by tedy bylo „*Euthanasie by měla být legalizovaná*“

Není předem omezená – Rezoluce by neměla obsahovat příliš zužující výrazy („*ve všech státech světa*“, „*Žádný občan by neměl podporovat všechna opatření vlády*“), jako „*nikdy, nikde, všechno, každý, vždy*“. Je právem afirmace ukázat, že mluví o dostatečně velké většině případů, nikoli o každém jednotlivém případě.

Jasně určuje téma debaty – Po přečtení rezoluce by mělo být zřejmé, o čem se bude mluvit (tedy ne téma jako „*Holandský způsob je nejlepší*“)

Jasná formulace – nepřilíš dlouhá, a proto výstižná teze má v debatním programu předem daný formát – v angličtině je uvedena slovem „*That...*“, tedy např. „*That Russia should become a member of NATO*“; v češtině toto uvedení není potřeba.

²²¹ M. PŠTROSS; T. MERTIN, „Základní debatní kuchařka“, odkaz: www.cosmoboy.cz/dkna/?kucharka ze dne 30.4.2006.

Příklady rezolucí:

Politické:

That the 3rd World debt should be forgiven – Dluh zemí „třetího světa“ by měl být odpuštěn

That NATO should attack Iraq – Severoatlantická aliance by měla napadnout Irák

That the Czech government doesn't fulfill its pre-election promises – Česká vláda neplní své předvolební sliby

That UN is able to provide world peace – OSN je schopná zajistit světový mír

That developed countries should accept more refugees – Vyspělé státy by měly přijímat více uprchlíků

That democracy doesn't enable stable and effective government – Demokracie neumožňuje stabilní a efektivní vládu

That all monarchies should be abolished – Všechny monarchie by měly být zrušeny

Společenské:

That marijuana should be legalized – Marihuana by měla být legalizovaná

That media have become too powerful – Media jsou příliš mocná

That we should lower the age of criminal liability – Věková hranice trestní zodpovědnosti by měla být snížena

That car traffic in city centers should be limited – Měla by se omezit automobilová doprava v centrech měst

That Czech republic should legalize registered partnership of homosexual couples –

Česká republika by měla legalizovat registrované partnerství homosexuálů

That affirmative action is justifiable – Pozitivní diskriminace (upřednostňování menšin) je ospravedlnitelná

That there's too much money in sport – Ve sportu je příliš mnoho peněz

Etické

That euthanasia is justifiable – Euthanasie je ospravedlnitelná

That women should have the right for abortion – Ženy by měly mít právo na potrat

That religion does more harm than good – Náboženství více škodí než prospívá

That cloning is immoral – Klonování je nemorální

That capital punishment is justifiable – Trest smrti je ospravedlnitelný

That we shouldn't follow authorities – Neměli bychom následovat autority

Zábavné

That Britney Spears is the best singer on earth – Britney Spears je nejlepší zpěvačka pod sluncem

That debaters make better spouses – Z debatérů jsou lepší partneři pro život

That UFO exists – UFO existuje

That it's better to be Snow white than Little red riding hood – Je lepší být Sněhurkou než Karkulkou

That love at first sight does not exist – Láska na první pohled neexistuje

Rozdělování týmů a stran

Nejčastěji jsou studenti schopni rozdělit se do týmů po třech sami, ale než aby vznikla hloupá pauza, při které by někdo zůstal „na ocet“, je lepší, když týmy určí rozhodčí.

Strany se určují náhodně, nejlépe losem.

Existují v zásadě dvě možnosti, kdy debatérům oznámit rezoluci:

Připravená teze – přesné znění dostanou debatéři dříve dopředu (týden i více), mohou si sehnat materiály, dostatek důkazů a připravit týmovou linii a argumenty

Nepřipravená teze (impromptu resolution) – týmy se dozvědí téma a určení stran cca hodinu před debatou (v případě méně náročných témat i méně), tento čas využijí na přípravu argumentů, rozhodčí nemá takové nároky na komplikovanost důkazů, pro vítězství je určující argumentace.

Příprava místnosti

Ačkoli se zdá, že jde o maličkost, je velmi důležité, aby se týmům vytvořilo příjemné prostředí pro debatu. Žádný řečník by asi nechtěl mluvit na chodbě, po které chodí lidé.

Představme si proto debatu jako určité představení. Řečník mluví z jednoho konce třídy směrem k rozhodčímu a publiku (může mít řečnický pultík, na který si odloží materiály).

Po levé straně od řečníka je stůl/lavice negativního týmu, po pravé je lavice afirmace. Před ním je lavice pro rozhodčího, ke kterému by měl směřovat svou řeč (viz diagram v přílohách).

Vedle rozhodčího sedí časoměřič. Do této důležité funkce je možné povolat nedebatující členy klubu, případně někoho z publika. Tato osoba ukazuje debatérům, kolik minut jim během řeči zbývá a při překročení limitu o 30 sekund začne hlasitě klepat, čímž upozorní rozhodčího, aby dále řečníka neposlouchal. Doporučujeme, aby časoměřič jedním jemným klepnutím o lavici upozornil přítomné, když řečníkovi zbývá půl minuty času a dvěma klepnutími, když celý vyhrazený čas vypršel.

Rozhodování

Největší důraz je kladen na afirmativní argumenty. Afirmativní strana musí tyto body prokázat a obhájit. Negativní strana má za úkol celou afirmativní linii (to znamená všechny argumenty) vyvrátit, nebo aspoň vážně zpochybnit. Hodnotí se, jestli afirmace prezentovala argumenty dostatečně srozumitelně a strukturovaně, a jestli prokázala navázání na vlastní kritérium.

Rozhodčí nesmí při rozhodování použít svou specializovanou znalost problému. Má roli tabuly rasa, tedy „*nepopsaného listu papíru*“. Jeho úloha je víceméně technického rázu – zaznamenat, co bylo řečeno, zda to bylo vyvráceno, případně zhodnotit *srozumitelnost řeči*. Jen v případech porušení etického kodexu Asociace debatních klubů má rozhodčí právo debatu na základě svých znalostí přerušit.

Podrobnější pravidla rozhodování jsou k nalezení na stránkách Asociace debatních klubů (ADK – viz kontakty).

Právo rozhodovat na turnajích a pro soutěže ADK mají pouze akreditovaní rozhodčí, kteří prošli podrobnějším školením. Doporučujeme pedagogům, kteří mají zájem o zapojení se do debatního programu, aby se tohoto školení zúčastnili.

Vyhlášení rozhodnutí

Rozhodčí si průběh celé debaty zapisuje na tzv. *flow sheet*. Přehledný flowsheet usnadňuje rozhodčímu orientaci při rozhodování vítěze debaty.

V debatě není ani tak důležité, kdo vyhrál, ale spíš to, že vůbec proběhla. V první řadě chceme studenty motivovat, aby měli zájem se dále našeho programu účastnit. Je proto důležité vytvořit přátelské prostředí, ve kterém studenti nebudou mít pocit, že jsou do něčeho nuceni. Proto by pozitivní připomínky měly vždy převažovat nad negativní kritikou.

Ačkoli rozhodčí často vidí, co by šlo udělat lépe – argumenty, které měla použít afirmace, či důkazy, na které zapoměla negace – měl by si uvědomit, že každý debatér si za něco zaslouží chválu. Debatovat není vůbec lehké, člověk musí překonat trému, strach mluvit před lidmi, překážky ve vyjadřování (obzvláště to platí v cizím jazyce), mnohdy i vlastní předsudky a stereotypy týkající se daných témat. Začátečníci většinou nepotřebují celých šest minut na svou řeč – jsou rádi, když si po třech až čtyřech minutách mohou sednout zpátky na své místo. Teprve později se naučí mluvit déle a využít celý vyhrazený čas (a leckdy i více, ale od toho je tam časoměřič J).

Velmi důležitým faktorem, aby debata studentům činila potěšení a zároveň je obohatila, je zpětná vazba od rozhodčího. Rozhodčí (často pedagog a tedy autorita), by si měl uvědomit, že pochvala typu „*moc se mi líbila druhá afirmativní řeč*“ nebo „*celý negativní tým velmi přehledně prezentoval svou argumentační linii*“ jej nestojí nic, a pro řečníky znamená mnoho.

Jsou potom ochotni i spolknout jeden malý hořký bonbónek typu „*první argument byl bohužel nepodložený důkazy*“. Méně znamená více, každý je schopen odhalit na jedné debatě několik desítek prohřešků. Jde o to zmínit ty, které považujeme za nejdůležitější a pozitivní formou debatéry motivovat k jejich zlepšení („*třetí negativní řeč byla velmi působivá, ještě se příště více zaměřte na shrnutí hlavních oblastí střetu*“).

Rozhodnutí debaty podává rozhodčí vždy dvěma způsoby. Nejdříve zapíše průběh debaty a individuální hodnocení jednotlivých řečníků do tzv. *ballotu* (viz přílohy). Pak zavolá debatéry a podá jim ústně vysvětlení pro své rozhodnutí. Vyřčení verdiktu by mělo být poslední fází celého proslovu: rozhodčí i debatéři si libují v napětí, které vzniká před vyhlášením vítěze. Teprve pak se debatérům rozdají balloty, aby se mohli nad debatou v klidu zamyslet během svého volného času. Správný debatér se vždy zamýšlí nad tím, co by se dalo příště zlepšit a důkladné prostudování ballotu je jedním ze způsobů, jak se vyvarovat chyb při budoucích debatách.

Poznámka: zapisování rozhodnutí do ballotu je pro rozhodčí podmínkou jen na turnajích. Jakým způsobem budete vyhlášovat vítěze ve Vašem klubu, je na Vás. Přesto však doporučujeme, aby se debatéři rozhodnutí dozvěděli nejenom ústně, ale také na papíře, aby se k němu mohli doma vrátit. Bodové ohodnocení obsahu, strategie a formy přednesu jednotlivých řečníků není pro běžné klubové debaty vůbec nutné, avšak jak již bylo řečeno, verdikt by měl obsahovat také individuální připomínky k debatérům.

ii) Úkoly pro studenty

Definice

Prvním krokem při přípravě rezoluce by mělo být promyšlení si, o čem se vlastně bude debatovat. Nejlepším postupem je říct si, co by pod celou rezolucí rozuměl průměrně inteligentní člověk. (rezoluce „*Životní prostředí má přednost před ekonomikou*“ asi nebude o tom, jestli jsou přitažlivější ekologové nebo ekonomové, či jestli by měli mít přednost ve frontě na párek v rohlíku).

I když vám tohle bude už jasné, je ještě třeba vymezit klíčové pojmy v rezoluci – co je to životní prostředí? Co všechno je myšleno pod pojmem ekonomika?

Pokud jde o tezi, která srovnává dvě věci, nebo hodnoty („*Blondýnky jsou lepší než brunetky*“), je třeba vymezit kritérium hodnocení – je to krása? Je to inteligence? Je to bohatství?

Pokud jde o tezi návrhovou („*Česká republika by měla přesunout parlament do Brna*“, „*That the Communist party should be banned*“), jako kritérium musí být uveden cíl, kterého afirmativní strana chce dosáhnout - něco obecně přijatelného i pro negativní stranu.

Definice mohou upřesnit tezi, pokud by byla nejasná nebo příliš široká pro debatu. Je na afirmativní straně, aby zvážila případný dopad definic na celý průběh debaty – měla by se proto snažit o férové vymezení. Všechny argumenty afirmace musí být navázané na kritérium a nevybočovat z uvedených definic.

V případě, že se prezentované definice zdají negativní straně příliš zaujaté či jednostranné, má právo navrhnout definice nové, které by také měly splňovat podmínku férovosti. Tento útok na definici musí být prezentován již v první negativní řeči (N1), žádné pozdější změny nejsou přípustné. Negace potom musí řádně vysvětlit, proč se odhodlala k takovému kroku. (Dobrá rada od zkušeného debatéra: pokud nevíte přesně, proč chcete definici napadnout, nenapadávejte ji). Poslední slovo v otázce definic má druhý afirmativní řečník. Buď přijme definice negativní strany anebo musí znovu obhájit definice původní.

Stejná možnost úpravy se týká také kritéria.

Argumenty

Jak již bylo dříve naznačeno, argumenty tvoří hlavní kostru řeči. Argumenty dokazují/vyvracejí platnost debatované rezoluce. Každý argument by se měl skládat ze čtyř částí:

Introduction – úvod, název argumentu.

Jde o to, aby argument měl co nejvýstižnější označení a znění, aby se v průběhu debaty dal lehko identifikovat. Např. „*Náš první argument zní: „Euthanasie poskytuje únik z utrpení“*“.

Explanation – vysvětlení

Skoro nejdůležitější část argumentu, ve které debatéři musí objasnit logický pochod, který stojí za zněním. Nestačí jen předpokládat, že rozhodčí si všechno domyslí – ba právě naopak. Je potřeba všechno po lopatě vysvětlit, a dokázat, že argument dosáhne cíle – kritéria.

Evidence - dokazování

V této části argumentu debatéři prezentují příklady, statistiky, názory expertů a důkazy, které by jejich teoretické argumenty připoutaly k realitě a dokázaly, že fungují v našem světě; je velmi přesvědčivé, když debatéři jsou schopni tyto důkazy prezentovat, obzvláště se to od nich vyžaduje při debatě na rezoluci, která je známá dlouho dopředu.

Conclusion – závěr

V posledním kroku je nutné ukázat, co z toho všeho vyplývá, jak je argument propojen s kritériem a tudíž i s rezolucí, debatéři mají povinnost ukázat návaznost (např. „*debatéři mají lepší komunikační schopnosti, a proto jsou lépe schopni vyjádřit své pocity, a proto jsou lepší partneři pro život*“

Křížové otázky

Po řečech prvních a druhých řečníků obou týmů má druhá strana právo na tři minuty objasňujících dotazů. Během hlavní řeči nesmí nikdo mluvit, aby nerušil hovořícího mluvčího, a proto jsou křížové otázky jedinou dobou v debatě, kdy je povolena přímá interakce mezi afirmací a negací.

Tázající se smí ptát na cokoli, ovšem pokud má tázaný dojem, že se jedná o osobní otázku, má právo odmítnout odpověď.

Cílem otázek není jen objasňování již řečeného, ale také připravování půdy pro dalšího řečníka, aby mohl prezentovat nějakou novou myšlenku

Rozhodčí bere křížové otázky v úvahu jenom tehdy, pokud se myšlenky v nich vyslovené později objeví i v hlavních řečech debatérů.

Čas na přípravu

Mezi jednotlivými řečmi a křížovými otázkami si může každý tým vybrat tzv. oddechový čas. Jde o dobu, kterou může použít na přípravu další řeči, aby se členové týmu mezi sebou domluvili na strategii, kterou budou dodržovat.

Je velmi důležité, aby si debatéři jednoho týmu neprotiřečili, aby dodržovali stejnou argumentační linii a byli konzistentní ve svých poznámkách.

Afirmativní tým má během celé debaty pět minut, negativní sedm. Časoměřič mezi řečmi odpočítává, kolik z uvedeného času již jednotlivé týmy využily.

Rozdělení úloh v týmu

Každý z řečníků má trochu jinou roli, kterou musí splnit, aby byl tým jako celek úspěšný.

A1

Afirmativní první řečník má za úkol uvést všechny přítomné do debaty, definovat základní pojmy, prezentovat strukturu afirmativní argumentační linie a učinit patřičné závěry. U toho by se měl ještě na všechny usmívat, což ale platí pro všechny debatéry.

N1

První negativní mluvčí má velmi těžkou úlohu – musí rychle reagovat na argumenty, které dopředu neznal. Pokud to uzná tým za vhodné, pak musí napadnout definici (a svůj útok zdůvodnit). Může prezentovat negativní protiargumenty, které musí dodržet.

A2

Druhý řečník afirmativní strany by se měl věnovat všem útokům prvního negativního řečníka na rezoluci. To znamená nejen reagovat na to, co bylo řečeno proti afirmativní linii, ale případně také věnovat pozornost negativním argumentům, pokud se nějaké objeví. Jak již bylo uvedeno, druhý afirmativní řečník je poslední, kdo má právo stanovit definice a kritérium. V případě nesouhlasu N1 s těmito dvěma prvky debaty by měl A2 buď souhlasit s definicí negace anebo uvést vhodný kompromis.

N2

Druhá negace má v podstatě stejný úkol jako druhá afirmace. Rozhodčí by se měl dozvědět, proč negativní strana s rezolucí nesouhlasí. Od A2 a N2 se také očekává uvedení nových důkazů (příklady a evidenci) na podporu argumentů.

A3

Třetí řečníci by již nové důkazy do debaty přinášet neměli. Jejich úkolem je shrnout celou debatu. To znamená, že rozhodčímu ukáží hlavní spory (také ohledně definic), které se během

předchozích řečí objevily, a vysvětlí mu, že jejich strana v těchto sporech argumentovala lépe. Třetí řečníci mají také menší časový prostor než ostatní debatéři (5 minut namísto 6).

N3

Třetí negativní řečník má poslední slovo v celé debatě. Může tedy také reagovat na to, co řekl řečník A3. Před rozloučením se sluší celou debatu uzavřít poděkováním rozhodčímu a divákům za pozornost, aby měla celá akce svůj formální rámec (podobně by měl svou řeč zakončit také A3). Debatéři se poté dozvědí, kolik času rozhodčí potřebuje na rozhodnutí, podají si ruce a opustí místnost, aby měl rozhodčí klid na určení vítěze.

iii) Slovo na závěr

Věříme, že tento malý souhrn základních debatních pravidel Vám pomůže při prvních schůzkách Vašeho klubu. Samozřejmě, debatování není jen o pravidlech a úlohách zúčastněných. Je to hlavně výborná příležitost učit se formou zábavy. Jak ostatně aktivní debatéři dosvědčí, celý program vytváří prostor pro navazování nových známostí a pro zajímavé strávení volného času s nimi. Všechny tyto výhody se netýkají jen debatérů, ale i jejich učitelů. Všechn investovaný čas i úsilí se mnohonásobně vrátí ve formě osobního obohacení, ať už na úrovni vlastního sebepoznání či mezilidské.

Ze všech těchto důvodů, neváhejte a začněte debatovat!

2) Výzkum v rámci programu *Make a Connection – Připoj se*

Hodnocení programu *Triangl* činím také na základě výpovědí aktivních dobrovolníků z grantového programu *Make a Connection – Připoj se*. Zde jsem spolupracoval s členem výzkumného týmu z Brandeis University v Bostonu, panem Tomem Levittem. Společně jsme vedly hromadná interview s dobrovolníky. Rozhovory byly vedeny za použití metody *focus groups* a proběhly v období srpen – listopad roku 2005. Výzkum byl zaměřen nejen na hodnocení grantového programu jako takového, ale také na obecní trendy související s občanskou angažovaností u české mládeže.

Rozhovorů se zúčastnilo celkem 45 dobrovolníků; jeden dobrovolník se zúčastnil dvou různých *focus groups*.

Závěrečná zpráva výzkumu a přepisy rozhovorů jsou předmětem interního hodnocení programu *Make a Connection – Připoj se* a proto nemohou být zveřejněny. Na následujících proto řádcích uvádím pouze faktografické údaje o výzkumu. Některé z odpovědí dobrovolníků však používám při hodnocení programu *Triangl*.

Uskutečněné *focus groups*:

8. 8. 2005, Slavonice: Letní škola pro dobrovolníky z programu *Make a Connection – Připoj se*. Za pomoci jednoho z dobrovolníků vedl Mikuláš Pštross. 8 účastníků z řad dobrovolníků.

22. 10. 2005, Hvozdy: Školení pražských dobrovolníků. Rozhovor Mikuláš, 8 účastníků.

2. 11. 2005, Brno: Setkání s dobrovolníky z jihomoravského kraje. Rozhovor řídil Tom Levitt za asistence Mikuláše Pštrossa. 5 účastníků.

3. 11. 2005, Ostrava: Setkání s dobrovolníky z moravskoslezského kraje. Rozhovor řídil Tom Levitt za asistence Mikuláše Pštrossa. 8 účastníků.

4. 11. 2005, Praha: Setkání s dobrovolníky z programu KlubNet. Rozhovor řídil Tom Levitt za asistence Mikuláše Pštrossa. 6 účastníků.

5. 11. 2005, Pardubice: Setkání s dobrovolníky z pardubického kraje. Rozhovor řídil Tom Levitt za asistence Mikuláše Pštrossa. 6 účastníků.

7. 11. 2005, Ústí nad Labem: Setkání s dobrovolníky z ústeckého kraje. Rozhovor řídil Tom Levitt za asistence Mikuláše Pštrossa 5 účastníků.